



**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**CUMHURBAŞKANI KENAN EVREN'İN SÖYLEV VE
DEMEÇLERİNDE DEMOKRASİ ANLAYIŞI**

FİRDEVS BURUŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Onur ÇELEBİ

TEMMUZ– 2024

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

CUMHURBAŞKANI KENAN EVREN'İN SÖYLEV VE
DEMEÇLERİNDE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

FİRDEVS BURUŞ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Onur ÇELEBİ

TEMMUZ-2024

YOZGAT



YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Firdevs BURUŞ'un hazırladığı “**Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçlerinde Demokrasi Anlayışı**” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 03/07/2024 Çarşamba günü saat 14:00'da yapılmış, tezin onayına oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Başkan :

Jüri Üyesi :Doç. Dr. Onur ÇELEBİ

(Danışman)

Jüri Üyesi :

Jüri Üyesi :

Jüri Üyesi :

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih vesayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Firdevs Buruş

03/07/2024

ÖNSÖZ

12 Eylül 1980'de dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in liderliğindeki Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke içi istikrarın bozulmasını; anarşinin tırmanmasını ve siyasetin yozlaşmasını gerekçe göstererek devlet yönetimine el koymuştur. 12 Eylül askeri darbesi Türkiye'de demokrasinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Diğer taraftan da demokrasi kavramını kendi şahsı ile eş tutan ve dokuz yıl boyunca ülke yönetiminde söz sahibi olan asker sivil karışımı bir figürün; Kenan Evren'in siyasi tarih sahnesine çıkışına olanak tanımıştır.

Akademik literatürde 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve sonrasındaki siyasi yapılanma ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında ise 12 Eylül 1980'den 9 Kasım 1989 tarihine kadar sivil devlet örgütlenmesinin en üst mevkiinde yer alan Kenan Evren'in söylev ve demeçlerindeki demokrasi kavramı ele alınmıştır. Yazılı bir metin veya diyalog, konuşanın söylemlerini ifade etmek için araçsallaştırdığı mekanizmadır. Ancak bazen konuşmacı hadiselerle ilgili gerçek niyetini sözcüklerin arasına gizler. Bu noktada Kenan Evren'in söylemlerine yansıyan düşünceleri, eleştirel söylem analizi tekniği kullanılarak etik kurallar çerçevesinde bilimsel bir metotla ele alınmıştır. Bu yapılırken de hatıratlar, tetkik eserler ve süreli yayımlar esas alınmıştır.

Tez çalışma sürecinde bilgi ve tecrübelerini paylaşan ve iyi dilekleri ile her zaman yanımda olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Onur Çelebi'ye teşekkür ederim. İlaveten, eşim Muhammet BURUŞ, annem Naciye OFLU, babam Hüseyin ÖZDEMİR ve arkadaşım Zehra TAŞGIN'a bana verdikleri destekler için teşekkürü bir borç bilirim.

Firdevs Buruş

03/07/202

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CUMHURBAŞKANI KENAN EVREN'İN SÖYLEV VE DEMEÇLERİNDE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

FİRDEVS BURUŞ

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI:DOÇ.DR. ONUR ÇELEBİ

6 Mart 1978'den 9 Kasım 1989 tarihine kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde Genelkurmay Başkanlığı, Devlet Başkanlığı, Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığı ve en nihayetinde Cumhurbaşkanlığı makamlarında bulunan Kenan Evren'in basına ve kamuoyuna yansıyan söylev ve demeçlerine bakıldığında konuşmalarında her daim "demokrasi ve laiklik" kavramlarının öne çıktığı görülmüştür. Öyle ki basının susturulduğu, temel hak ve hürriyetlerin rafa kaldırıldığı 12 Eylül 1980 ile 7 Kasım 1982 tarihleri arasındaki dönemde, Kenan Evren'in demokrasi ile ilgili söylemlerini daha da artırdığı hatta kendisinin otoriterleşmeye yönelik eylemlerinden hemen önce paradoksal bir şekilde bu kavramın altını daha da net çizdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda tezin amacı Kenan Evren'in söylev ve demeçlerinde öne çıkan demokrasi anlayışının pratikteki yansımalarının analizidir.

Çalışmada; Kenan Evren'in demokrasi anlayışında öne çıkan ilkeler nelerdir? Evren'in söylev ve demeçlerindeki teorik demokrasi algısı pratiğe dönüşmüş müdür? Biçimindeki sorulara yanıt aranmıştır. Bu yapılırken de dönemin süreli yayınları ve hatıratlar temel alınmış, tetkik eserlerden de istifade edilmiştir. Çalışma sonucunda Evren'in Türkiye'de yeni kanunlar, yeni partiler ve yeni politikacılar ile parlamenter demokrasiyi tekrar temin etmeye çalıştığı görülmüştür. Klasik demokrasinin liberal ilkelerini savunan Evren'in pratikte bu düşüncesini uygulamakta başarılı olamadığı tespit edilmiştir.

2024, xv + 125 Sayfa

Anahtar Kelimeler: Parlamenter Demokrasi, Siyasi Parti, Anayasa, Sıkıyönetim, Kenan Evren

ABSTRACT

MASTER THESIS

UNDERSTANDING OF DEMOCRACYİN PRESİDENT KENAN EVREN'S SPEECHES AND STATEMENTS

FİRDEVS BURUŞ

**YOZGAT BOZOK UNIVERSITY
SCHOOL of GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT of HISTORY**

THESIS ADVISOR:ASSOC. PROF.DR. ONUR ÇELEBİ

From March 6, 1978 to November 9, 1989, Kenan Evren held the positions of Chief of General Staff, Head of State, President of the National Security Council and finally President of the Republic of Turkey. When we look at the speeches and statements of Kenan Evren, which were reflected in the press and the public, we see that the concepts of "democracy and secularism" were always prominent in his speeches. Infact, during the period between September 12, 1980 and November 7, 1982, when the press was silenced and fundamental rights and freedoms were shelved, Kenan Evren's discourses on democracy increased even more and paradoxically underlined this concept even more clearly just before his actions towards authoritarianism. In this context, the aim of this thesis is to analyze the practical reflections of Kenan Evren's understanding of democracy in his speeches and statements.

What are the principles that stand out in Kenan Evren's understanding of democracy? Has Evren's view of democracy differed in his military and civilian life? Did the theoretical perception of democracy in Evren's speeches and statements turn into practice? In doing so, periodicals and memoirs of the period were taken as a basis, and the study also benefited from research works. The study concluded that Evren tried to re-establish parliamentary democracy in Turkey with new laws, new parties and new politicians. It has been determined that Evren, who defended the liberal principles of classical democracy, was not successful in implementing this idea in practice.

2024, xv + 125Pages

Keywords: Parliamentary Democracy, Political Party, Constitution, Martial Law, Kenan Evren.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI	ii
TEZ BEYANI.....	2
ÖN SÖZ.....	3
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
1. GİRİŞ	1
2. KENAN EVREN'İ ANILARINDA TANIMAK	3
2.1. Kenan Evren'in Çocukluk Dönemi ve Eğitim Hayatı.....	3
2.2. Kenan Evren'in Askeri Görev ve Rütbeleri	4
2.3. Bayrak Harekatı	8
2.4. Kenan Evren'in Yönetim Hayatına Bakış	12
3. KENAN EVREN'İN SÖYLEV VE DEMEÇLERİNDE DEMOKRASİ ANLAYIŞI	31
3.1. Demokrasinin Tanımı ve Menşei	31
3.2. Orgeneral Kenan Evren'in Uyarı Mektubu	35
3.3. Kenan Evren'in Devlet Başkanlığı Görevine Geldiğinde TBMM'de İçtiği And.....	36
3.4. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrası Basın Toplantısındaki Konuşmaları	36
3.5. 2 Ekim 1980 Tarihli Ağrı'daki Konuşması	38
3.6. 29 Ekim 1980'deki Cumhuriyet Bayramı Mesajı.....	39
3.7. 15 Ocak 1981 Konya'da Yapmış Olduğu Konuşma.....	40
3.8. Newsweek Dergisi Muhabirinin Soruları	40
3.9. İsveç Muhabirinin Sorularına Verdiği Cevap	41
3.10. İtalyan "Rai" Televizyonu Muhabirleri ile Yapılan Röportaj	42
3.11. "BBC" Televizyonu Muhabiri İle Yaptığı Röportaj.....	42

3.12. Washington Post Gazetesi Muhabiri İle Yapmış Olduğu Görüşme	43
3.13. Aftenposten Gazetesinin Muhabirine Verdiği Röportaj	44
3.14. Erzurum'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma.....	45
3.15. 12 Eylül 1980 Darbesi'nin 1. Yıldönümüne Müteakip Yaptığı Konuşma	46
3.16. La Fıgaro Gazetesi Muhabirine Verdiği Röportaj.....	46
3.17. Leaders Dergisi Muhabirinin Sorularına Verdiği Cevaplar	47
3.18. Siyasi Partilerin Kapatılmasına Müteakip Yaptığı Konuşma	48
3.19. Der Spiegel Dergisi Muhabirine Verdiği Cevaplar	49
3.20. Danışma Meclisinin Açılması Dolayısıyla TBMM Genel Kurulunda Yapmış Olduğu Konuşma	51
3.21. Balıkesir'de Halka Hitaben Yaptığı Konuşma	52
3.22. Mersin'de Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma	53
3.23. Erzincan'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma.....	54
3.24. Yozgat'ta Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma	55
3.25. Milletvekili Genel Seçimi Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması	55
3.26. New York'da Yayınlanan Newsday Gazetesi Muhabirine Verdiği Cevaplar	56
3.27. Cumhurbaşkanlığı Görevinden Ayrılışları Nedeniyle Yaptıkları Konuşmadaki Demokrasi Vurgusu	57
4. KENAN EVREN'İN SÖYLEMLERİNDEKİ DEMOKRASİ ANLAYIŞININ CUMHURİYET VE TERCÜMAN GAZETELERİNE YANSIMASI	58
4. 1. Basın Literatürü.....	58
4.2. Basında Yayınlanan Haberlerin Analizi	60
4.2.1. Cumhuriyet Gazetesi	60
4.2.1.1. 12 Eylül 1980	60
4.2.1.2. 13 Eylül 1980	60
4.2.1.3. 14 Eylül 1980	62
4.2.1.4. 16 Eylül 1980	62
4.2.1.5. 18 Eylül 1980	63
4.2.1.6. 20 Eylül 1980	64

4.2.1.7. 21 Eylül 1980	64
4.2.1.8. 22 Eylül 1980	64
4.2.1.9. 25 Eylül 1980	65
4.2.1.10. 27 Eylül 1980	65
4.2.1.11. 29 Eylül 1980	65
4.2.1.12. 2 Ekim 1980	66
4.2.1.13. 3 Ekim 1980	66
4.2.1.14. 8 Ekim 1980	67
4.2.1.15. 9 Ocak 1981	67
4.2.1.16. 1 Mayıs 1981	68
4.2.1.17. 3 Mayıs 1981	68
4.2.1.18. 3 Haziran 1981	69
4.2.1.19. 3 Temmuz 1981	69
4.2.1.20. 25 Temmuz 1981	69
4.2.1.21. 30 Ağustos 1981	70
4.2.1.22. 20 Eylül 1981	70
4.2.1.23. 30 Eylül 1981	71
4.2.1.24. 2 Nisan 1982.....	71
4.2.1.25. 25 Nisan 1982.....	71
4.2.1.26. 20 Mayıs 1982	72
4.2.1.27. 13 Temmuz 1982	72
4.2.1.28. 20 Temmuz 1982	73
4.2.1.29. 30 Temmuz 1982	73
4.2.1.31. 20 Ağustos 1982	74
4.2.1.32. 30 Ağustos 1982	74
4.2.1.33. 10 Eylül 1982	74
4.2.1.34. 20 Eylül 1982	75
4.2.1.35. 25 Eylül 1982	75

4.2.1.36. 26 Eylül 1982	76
4.2.1.37. 2 Ekim 1982	76
4.2.1.38.20 Ekim 1982	76
4.2.1.39. 25 Ekim 1982	77
4.2.1.40. 26 Ekim 1982	77
4.2.1.41. 27 Ekim 1982	77
4.2.1.42. 28 Ekim 1982	78
4.2.1.43. 7 Kasım 1982.....	78
4.2.1.44. 8 Kasım 1982.....	78
4.2.1.45. 1 Ocak 1983	79
4.2.1.46. 25 Nisan 1983.....	79
4.2.1.47. 30 Nisan 1983.....	80
4.2.1.48. 15 Mayıs 1983	80
4.2.1.49. 16 Mayıs 1983	80
4.2.1.50. 30 Mayıs 1983	81
4.2.1.51. 2 Haziran 1983	81
4.2.1.52. 20 Haziran 1983.....	81
4.2.1.53. 2 Temmuz 1983.....	82
4.2.1.54. 3 Temmuz 1983.....	82
4.2.1.55. 4 Temmuz 1983.....	82
4.2.1.56. 10 Temmuz 1983.....	83
4.2.1.57. 15 Ağustos 1983	83
4.2.1.58. 5 Kasım 1983.....	83
4.2.1.59. 6 Kasım 1983.....	84
4.2.1.60. 9 Kasım 1983.....	84
4.2.1.61. 28 Mayıs 1984.....	84
4.2.1.62. 29 Mayıs 1984.....	85
4.2.1.63. 15 Eylül 1984	85

4.2.1.64. 11 Haziran 1985.....	86
4.2.1.65. 2 Eylül 1985	86
4.2.1.66. 4 Eylül 1985	87
4.2.1.67. 5 Eylül 1985	87
4.2.1.68. 6 Eylül 1985	87
4.2.1.69. 7 Eylül 1985	88
4.2.1.70. 19 Ekim 1985	88
4.2.1.71. 12 Kasım 1985.....	88
4.2.1.72. 30 Haziran 1986.....	89
4.2.1.73. 24 Ekim 1986	89
4.2.1.74. 1 Ocak 1987	89
4.2.1.75. 9 Ocak 1987	90
4.2.1.76. 10 Ocak 1987.....	91
4.2.1.77. 11 Ocak 1987.....	91
4.2.1.78. 12 Ocak 1987.....	92
4.2.1.79. 20 Ocak 1987.....	92
4.2.1.80. 9 Ocak 1988	92
4.2.1.81. 10 Mart 1988	92
4.2.1.82. 3 Mayıs 1988.....	93
4.2.1.83. 4 Mayıs 1988.....	93
4.2.1.84. 11 Kasım 1988.....	94
4.2.1.85. 16 Mart 1989	94
4.2.1.86. 1 Kasım 1989.....	95
4.2.2. Tercüman Gazetesi:	95
4.2.2.1. 13 Eylül 1980	95
4.2.2.2. 16 Eylül 1980	96
4.2.2.3. 18 Eylül 1980	96
4.2.2.4. 21 Eylül 1980	97

4.2.2.5. 29 Eylül 1980	97
4.2.2.6. 1 Ocak 1981	97
4.2.2.7. 1 Temmuz 1981	98
4.2.2.8. 20 Eylül 1981	98
4.2.2.9. 1 Eylül 1982	98
4.2.2.10. 15 Eylül 1982	99
4.2.2.11. 20 Eylül 1982	99
4.2.2.12. 2 Ekim 1982	100
4.2.2.13. 21 Ekim 1982	100
4.2.2.14. 25 Ekim 1982	100
4.2.2.15. 28 Ekim 1982	101
4.2.2.16. 25 Nisan 1983	101
4.2.2.17. 30 Nisan 1983	101
4.2.2.18. 3 Eylül 1985	102
4.2.2.19. 5 Eylül 1985	102
4.2.2.20. 6 Eylül 1985	102
4.2.2.21. 18 Ekim 1985	103
4.2.2.22. 18 Mart 1989	103
4.2.2.23. 27 Mart 1989	104
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	107
6. KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
Agt	: Adı geçen tez
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
Dr	: Doktor
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
Edt	: Editör
HP	: Halkçı Parti
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi

MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşma)
Öğr	: Öğretim
Prof	: Profesör
S	: Sayı
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

1. GİRİŞ

II. Dünya Harbi sonrasında Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçilmesi ile birlikte basın ve kamuoyunda, demokrasi kavramı da sıkça duyulur olmuş ve demokrasi bir nevi seçme ve seçilme hakkı ile eş tutulmuştur. Kavramın kökenlerine de baktığımız zaman demokrasi" Latince *halk (demos)* ve *iktidar (kratein)* kelimelerinden oluşmuş bir terkiptir."¹Bu doğrultuda demokrasi ilk anlamıyla halk egemenliği veya halkın seçme hakkı şeklinde tarif edilebilir. Buna karşın insanlığın gelişimine bağlı olarak ve dünya tarihinde toplumların birbirinden farklı beklentilerinden dolayı, demokrasi kavramının tanımı net bir şekilde tarif edilemediği gibi, kavramın içeriği de tam olarak doldurulamamıştır. Buna karşın günümüz dünyasında demokrasi kavramının bir takım temel hususları bünyesinde barındırdığı fikri kabul görmüştür. "*Güçler ayrılığı ilkesi, partiler arasında ve toplumsal alanda hoşgörü ve uzlaşma prensibi, serbest eleştiri ve murakabe, basının dördüncü kuvvet olarak kabul görmesi, serbest ve dürüst seçimlerin yapılması, sivil bir hükümetin kurulması ve tarafsız cumhurbaşkanı*" şeklinde bu ilkeler sıralanabilir.²

Türkiye'nin 12 Eylül 1980 sonrasındaki demokratik gelişimi ele alındığı zaman ise o dönemin en önemli askeri ve siyasi figürü olarak Kenan Evren ismi karşımıza çıkmaktadır: 6 Mart 1978- 12 Eylül 1980 tarihleri arasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Genelkurmay Başkanı; 12 Eylül 1980- 7 Kasım 1982 tarihleri arasında Devlet Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı; 9 Kasım 1982 ile 9 Kasım 1989 yılları arasında ise Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı makamlarında bulunarak ülkenin askeri ve sivil en üst mevkilerinde görevini icra eden Kenan Evren'in demokrasi anlayışı bu noktada büyük bir önem arz etmektedir.

Çünkü 12 Eylül 1980'de Türkiye Cumhuriyeti'ni siyasi istikrarsızlıktan çıkarıp, demokrasiyi tekrar rayına oturtmak ve güçlü bir parlamenter sistemi tesis etmek gibi gerekçelerle ülke idaresine el koyan asker kökenli bir lider, iki yıl sonra halkın oyu ile cumhurbaşkanı seçilmiş ve bu makamda tam yedi yıl boyunca oturmuştur. Çalışmada; Kenan Evren'in demokrasi anlayışında öne çıkan ilkeler nelerdir? Evren'in demokrasiye bakışı askeri ve sivil yaşamında ne gibi farklılık arz etmiştir? Evren'in söylev ve

¹ Mazhar Bağlı, *Bir Bakışta Türkiye'nin Demokrasi Tarihi Ve Demokratikleşme*, T.C. Gençlik Ve Spor Bakanlığı, Ankara 2013, s.31.

² Onur Çelebi, "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı: İsmet İnönü'nün 14-26 Eylül 1947 Tarihli Yurtiçi Gezisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:10, S:54, Yıl:2017, s.279.

demeçlerindeki teorik demokrasi algısı pratiğe dönüşmüş müdür? Biçimindeki sorulara yanıt aranmıştır. Bu bağlamda tezin amacı Kenan Evren'in demokrasi anlayışını saptamak ve söylemleri ile sivil liderlik hayatında yapmış olduğu uygulamalar arasındaki tutarlılığı analiz etmektir.

Akademik literatürde Kenan Evren dönemini inceleyen tez ve makaleler bulunmaktadır. Fakat bu çalışmalar genel anlamda 12 Eylül 1980 askeri darbesini konu almıştır. Örneğin Soner Dursun, *"Türkiye'nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem"*; Osman Tekelioğlu, *"Türkiye'de Askeri Darbelerin Ve Darbe Girişimlerinin Bürokrasi Üzerine Etkileri (1909-1980)"*. Bu tür makale ve tezlerde dönemin anarşi sorunu ve siyasi istikrarsızlık sebebi ile 12 Eylül 1980 Darbesi'ne giden süreç ve nedenleri incelenmiştir. Demokratik rejim açısından Veysel Mankan, *"Demokrasinin Tarihsel Evrimi"* başlıklı makalesi ile demokrasi çeşitleri ve Türkiye'de dönem dönem uygulanan demokratik yapıyı analiz etmiştir. Kenan Evren ile ilgili kim olduğu ve düşüncelerinin neler olduğu konusunda eksikler vardır. Bu sebeple bu çalışmada öncelikle Kenan Evren tanıtılmış ve yapmış olduğu röportajlar incelenerek demokrasi üzerine görüşleri analiz edilmiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak 1980-1989 yıllarına ait sağ ve sol görüşlü gazeteler mukayese edilerek Evren'in demokrasi anlayışı ve uygulamaları ile ilgili çıkan haberler, dönemin politikacı ve bürokratlarına yönelik eleştiriler köşe yazarları temel alınarak incelenmiştir.

Nitel bir araştırma neticesinde Kenan Evren'in söylemlerinin liberal demokrasiyi yansıttığı fakat liderlik hayatında uygulamış olduğu eylemler ile anti liberal bir demokrasiyi temsil ettiği görülmüştür.

2. KENAN EVREN'İ ANILARINDA TANIMAK

Tezin ilk bölümünde Kenan Evren'in çocukluk yılları, eğitim hayatı, askeri görevleri, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen Bayrak Harekatı ve cumhurbaşkanlığı makamında bulunduğu dönemdeki devlet yönetim anlayışı incelenmiştir. Kaynak olarak Kenan Evren'in 1990 tarihinde Milliyet yayınlarından çıkan ve altı ciltten oluşan "*Kenan Evren'in Anıları*" isimli çalışma temel alınmıştır. İlâveten Evren'in anılarındaki bilgilerin teyit edilmesi amacıyla çapraz okuma tekniğine başvurulmuştur. Bu noktada Kenan Evren'in kişiliği ve demokrasi algısı ile ilgili tezde ileri sürülen fikirlerin geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla birçok telif ve tetkik eserden de istifade edilmiştir.

2.1. Kenan Evren'in Çocukluk Dönemi ve Eğitim Hayatı

Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, resmi olarak 1 Ocak 1918 tarihinde Manisa ilinin Alaşehir ilçesinde doğmuştur. Fakat Evren, kendi araştırmalarına göre 1917 yılında Ramazan ayının 17. gecesine denk gelen Kadir Gecesinde dünyaya geldiğini ifade etmiştir. Hesaplamalar doğrultusunda doğum tarihi 17/07/1917 yılına tekabül etmiştir.³Evren, doğum tarihinden itibaren tüm yaşamışlıklarında yedi rakamının kendisi için ayrı bir önemi olduğuna inanmıştır.⁴

Babasının adı Hayrullah, annesinin adı Naciye'dir.⁵Babası Hayrullah Bey, Genel Borçlar Teşkilatında (Duyun-u Umumiye) "*Aşar Kontrol Memurluğu*" yapmıştır.⁶ Annesi Naciye hanım ev hanımıdır ve Ahmet Kenan Evren anne ve babasının dördüncü çocuğudur.⁷Aile Rumeli kökenlidir. Baba tarafı Preşova, anne tarafı da Zıştovilidir.⁸

Babasının memurluğu sebebiyle 1924 yılında Muğla'da ilkokula başlayan Kenan Evren, 1929 yılında "*Manisa Ortaokuluna*" kaydedilmiştir. Yatılı olarak tahsil hayatına devam eden Kenan Evren, çocukluk yaşlarından itibaren laiklik konusundaki fikirlerinin şekillenmeye başladığını hayatından örnekler vererek dile getirmiştir. Babasının Fatih Medresesinden mezun olduğunu ve imamlık yapması için çeşitli teklifler aldığını fakat bu

³https://www.youtube.com/watch?v=KJ_Gskv7M6g (Erişim Tarihi 03. Mart 2023)

⁴Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, Milliyet Yayınları, 1990, s.23.

⁵Yazar:?,*Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Biyografisi*, Yayınevi:?, Yıl:?, s.1. (Eserde yazar, yayınevi ve yıl belirtilmediğinden dolayı soru işareti kullanılmıştır.)

⁶Baskın Oran "*Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*" kitabında 2 Ekim 1980 tarihinde Van ve Ağrı'da halka hitap konuşmasında "*Ben bir hocanın çocuğuyum... Siz bakmayın resmi hal tercümemde babası İnhisarlar İdaresi memurlarından Hayrullah Bey yazdığına...*" ifadesini kullandığını dile getirmektedir. Bkz. Baskın Oran, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, Basım 8, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, s.46,47.

⁷Evren, a.g.e.,Cilt 1, s.24,25.

⁸<https://islamansiklopedisi.org.tr/evren-ahmet-kenan> (Erişim: 15. Haziran 2023)

mesleği tercih etmediğini ifade ederken; babasının aydın fikirli olduğu için memurluğu sürdürdüğünü, onun para karşılığında imamlık, din adamlığı gibi görevlerin yapılmaması gerektiğine inandığını buna ilaveten de Atatürk'ün yapmış olduğu inkılapları yerinde bulduğunu ifade etmiştir.⁹ Evren, bu konuya bağlı olarak Atatürk İlke ve İnkılaplarındaki Laiklik kavramının ülke değerleri için önemine değinirken, dini hizmetlerde bulunan kişilerin ise ücretsiz ve gönülden bu görevi ifa etmeleri gerektiğine inanmıştır.

1932 yılında Balıkesir'de bulunan "*Necati Bey Lisesi*"ne başlayan Kenan Evren, ilk yıl sınıfta kalmış, parasız yatılı hakkını kaybetmiş ve bir yıl sonra tekrar İstanbul'a gelerek "*Kadıköy Lisesi*"ne başlamıştır. Sınıfta kalmasına sebep olarak bir hocası ile yaşamış olduğu problemi göstermiştir. Bu durumu cumhurbaşkanlığı döneminde yapmış olduğu gezilerinde öğretmenler ile paylaşarak, öğrencilerine haksızlık yapmamaları gerektiğinin tavsiyesinde bulunduğunu dile getirmiştir. Eğitim hayatındaki yaşanmışlıklarına bağlı olarak hayata dair düşünceleri oluşmaya başlayan Evren'in demokrasiye bakışı da kendi tabiriyle Atatürk İlkelerine ve İnkılaplarına bağlılık noktasında gelişmiştir.¹⁰

Lise hayatına "*Maltepe Askeri Lisesi*"nde devam eden Kenan Evren, ortaokul çağlarında iken askeri lisede okuyan veya harp okuluna giden öğrencileri görerek bu mesleğe gönül verdiğini ifade etmiştir. Eğitim hayatına Harbiyeli olarak devam eden Kenan Evren, 1936 yılında Topçu Sınıfında Harbiyeli dönemine başlamış ve 6 ay kadar staj için Tuzla'da bulunan "*31. Topçu Alayına*" gönderilmiştir.¹¹ İki yıllık bir harp okulu sonrası 30 Ağustos 1940'da Malkara'da subay olarak ilk görevine başlamıştır.¹²

2.2. Kenan Evren'in Askeri Görev ve Rütbeleri

1940 yılında Edirne-Malkara'da subaylık hayatına adım atan Kenan Evren, 30 Ağustos 1942 tarihinde üsteğmenlik rütbesine ulaşmıştır. Üsteğmen iken 27 Mayıs 1944 tarihinde evlenen Kenan Evren, 27 Mayıs tarihinin 1960 darbesi ile aynı tarihe denk gelmesini hayatındaki yedi rakamına bağlamıştır. Üsteğmen iken almış olduğu uçaksavar kursu sayesinde tayini Menemen'de bulunan "*57. Batarya Takım Komutanlığına*" çıkmıştır. Burada erlere ve astsubaylara öğretmenlik yapmaya başlamıştır.¹³ İlk Şark (Doğu) görevine de Erzurum'da bulunan "*Uçaksavar Taburu 7. Batarya Takım Komutanlığında*" başlamıştır. Harp Akademisi sınavına giren ve sınavı kazanan Evren, 1946 yılında üç yıl

⁹Evren, a.g.e., Cilt 1, s.33.

¹⁰Evren, a.g.e., Cilt 1, s.34-41.

¹¹ Yazar:?, *Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Biyografisi*, Yayınevi:?, Yıl:?, s.1.

¹²Evren, a.g.e., Cilt 1, s.59.

¹³Evren, a.g.e., Cilt 1, s.78.

sürecek olan akademi eğitimine adım atmıştır. 1949 yılında akademi bitiren Evren, kurmay subay olabilmek için Genelkurmay'da staja başlamıştır.¹⁴

Genelkurmay'da staj yaparken 1950 seçimleri gerçekleşmiştir.¹⁵ Ve seçim sonuçlarından memnun olan kesim "demokrasiye geçildi" diye düşünürken, memnun olmayan kesim, çok partili bu sistemin ülke için nasıl bir sonuç doğurduğu hususunda kuşkulara kapılmıştır. Kenan Evren de, seçim sonuçlarına göre insanların kafalarında "Atatürk'ün bin bir güçlük içerisinde gerçekleştirdiği inkılaplardan acaba geri dönülecek miydi? Laiklik ne olacaktı?... " gibi sorulara cevap aradıklarını ifade etmiştir. Sonuçları değerlendiren Kenan Evren;

*"Demokrat Parti büyük bir zafer kazanmış ve mecliste tam bir hegemonya kurabilecek güçte idi. Bu zafer sarhoşluğu ile arzu edilmeyen kararlar alabilir miydi? Biz de bundan şüphe etmiyor değildik. Madem ki 2. Cihan Harbi demokrasinin zaferi ile sonuçlanmış ve demokrasi ile idare edilen ülkeler her sahada en ileri ülkelerdi, madem ki Atatürk'te çok partili sisteme geçmek için iki defa deneme yapmıştı ve yine madem ki Atatürk Türk milletine çağdaş uygarlığın üstüne çıkmayı hedef olarak göstermişti, o halde bu alınan netice de iyi olması gerekirdi."*¹⁶ sözlerini sarf etmiştir.

Kenan Evren'in askerlik görevinden itibaren demokrasi anlayışının ne olduğunu bu sözlerinden çıkarımda bulunur isek halkın hür iradesi ile oy kullanarak egemenliği bir süreliğine seçmiş olduğu vekiller aracılığı ile elinde tutmasıdır. 1950 seçimlerinde de halk kendi iradesi ile ülkesi için oy kullanmış ve Atatürk zamanından beri yönetimde olan Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) iktidarı almış ve Demokrat Parti'ye (DP) teslim etmiştir. Kenan Evren'de demokrasi kavramını Atatürk ilkelerine bağlı, laik, halkın iradesine, düşüncesine saygılı özgür bir ortam olarak görmüştür. Fakat düşünceleri ile cumhurbaşkanlığı dönemindeki uygulamaları arasında tezatlıklar olduğu görülmüştür.

1952 yılında Genelkurmayda göreve başlayıp 30 Ağustos 1952'de binbaşı rütbesine erişen Evren, dört yıl boyunca bu görevde bulunmuştur. Bu süreçte Türkiye NATO'ya girmiştir ve Evren'de NATO eğitimlerine, Napoli'de tatbikat ve planlama toplantılarına katılmıştır.¹⁷

¹⁴Evren, a.g.e., Cilt 1, s.84.

¹⁵ Bkz. "Demokrat Partinin Yurdun Birçok İllerinde Seçimi Kazandığı Anlaşıldı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.05.1950, no:9255, s.1,3.

¹⁶Evren, a.g.e., Cilt 1, s.87.

¹⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul 1992, s.63.; Kenan Evren, a.g.e., Cilt 1, s.92,93.

1956 yılında İstanbul Çatalca'da bulunan "1. Topçu Taburuna" tayini çıkan Kenan Evren, bu dönemlerini yazarken 1954 seçimlerini de demokrasi açısından değerlendirmiştir. DP'nin iktidar sarhoşluğu yaşadığını ve ezanın Arapçaya çevrilmesinin hata olduğunu ve DP'nin bunu Evren'in tabiri ile yobaz, gerici kesimin oyunu almak için yaptığını dile getirmiştir. Evren, dini devlet işine karıştırmamanın Atatürk İlkelerine aykırı olduğunu ve bu mevzuu da "dini suiistimal etmek" olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹⁸ Demokratik bir ülkede din ve vicdan özgürlüğü insan hak ve hürriyetinde yerini almıştır. Buna binaen çoğunluğu Müslüman olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinsel kültürüne dokunmak, değiştirmeye çalışmakta doğru bir yaklaşım değildir. Bunlara ilaveten Adnan Menderes için şunları dile getirmiştir: *"Eğer zafer sarhoşluğuna kendini kaptırmasa, kanunlara daha saygılı olsa, plan ve program mefhumuna uysa ve lüzumsuz sertliklere ve antidemokratik eylemlere başvurmasaydı iyi bir devlet adamı ve lider olabilirdi."* diye düşünmektedir.¹⁹ Antidemokratik eylem derken de aslında basın ve yargı kurumları üzerindeki baskıları, İsmet İnönü'nün yurtdışı gezilerinin engellemesini ve 1 Mayıs 1959 tarihinde Uşak'ta İnönü'nün başına taş atılmasını söylemiştir. Yurdun bu denli gergin bir duruma getirilmesini antidemokratik bir eylem olarak görmüştür.

Binbaşılık görevi sonrası *"1957'de Tabur Komutanlığı görevi, 1. Orduda Harekat Başkan Yardımcılığı, Harp Akademisinde öğretmenlik, Kore Tugayı Harekat ve Eğitim Şube Müdürlüğü, Kurmay Başkanlığı ardından Türkiye'ye dönüşü ile Ordu Donatım Okulu Kurmay Başkanlığı, 1960'ta 2. Ordu Harekat Eğitim Başkanlığı, 1961'de 227. Piyade Alay Komutanlığı, 1962'de Erzurum'da 9. Kolordu Kurmay başkanlığı ve 1964'te Kara Kuvvetleri Okullar Daire Başkanlığı"* görevlerini ifa etmiştir.²⁰

Görev ve rütbelerinden bahseden Kenan Evren, 27 Mayıs 1960 İhtilalini de değerlendirmiştir.²¹ Söylemlerinde *"iktidar yolsuzluklara göz yummamalıydı"* derken diğer taraftan muhalefeti de eleştirmiştir. Demokratik bir ortamda örgütlü bir muhalefet partisinin elzem olduğunu ancak sırf muhalefet etmek için muhalefet yapmanın da yanlış olduğunu ve iktidar gibi muhalif partilerin de ılımlı bir dil ve politika takip etmelerinin önemini *"Evet, muhalefet de çok aşırı ve sert muhalefet yapıyordu... Halbuki muhalefetin*

¹⁸Evren, a.g.e., Cilt 1, s.99-102.

¹⁹ Temuçin Faik Ertan (ed.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Baskı 2, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s.276-277. ;Evren, a.g.e., Cilt 1, s.100.

²⁰ Yazar:?, *Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Biyografisi*, Yayınevi:?, Yıl:?, s.1.

²¹ 27 Mayıs 1960 Darbesinin basına yansımaları için Bkz.; "Türkiye'nin Kahraman Silahlı Kuvvetlerimiz Tarafından İdaresinin İkinci Günündeyiz. Meclis Feshedildi, yeni Anayasa ve Demokratik Müesseselerin Kurulma Hazırlığına Başlandı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.05.1960, no:12867, s.1,2.

de haklının hakkını tanıması, iyiye de iyi demesini bilmesi gerekir."sözleri ile ifade etmiştir.²²

İlaveten ihtilal sonrası basında çıkan haberlere dikkat çeken Kenan Evren, demokratik bir ülkede basının asli görevini yerine getirmesinin ve doğru haberciliğin önemine "*Basının vazifesi bu olmamalı. Her duyduğu haberi basan bir gazete görevini iyi yapmıyor demektir. Böyle yalan haberler çoğaldıkça basının verdiği haberler de şüphe ile karşılanır oluyor.*"sözleri ile vurgu yapmıştır.²³ Basın ile ilgili bu düşüncede olan Evren, 1980 Darbesinden sonra basına 300 gün yasak getirmiştir. İlaveten sansür uygulamaları peşi sıra devam etmiştir. Bu duruma Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi'ye ait "*Tuhaf Bir Tasarı*" başlıklı yazısı nedeniyle 24 gün gazetenin kapatılması örnek verilebilir.²⁴

Kenan Evren, 17 Nisan 1982 tarihinde Balıkesir'de halka hitaben yapmış olduğu bir konuşmasında basın ile ilgili:

*"...Basın, kamuoyunu haberdar etme görevini her çeşit siyasal şartlanma, ekonomik çıkar ve duygusallıktan uzak bir biçimde ve sadece milli menfaatler yönünde yerine getirdiği sürece kitleler de olaylardan ve bu olayların nedenlerinden o ölçüde doğru ve tutarlı bilgi sahibi olurlar. Nitekim, Basın, Ahlak Yasasında bu konu aynen şöyle ifade edilir: «Bir amme müessesesi olan gazetecilik, bu mesleğin dışında kalan özel veya ahlaka aykırı maksat ve menfaatlere alet edilemez ve amme menfaatlerine zarar verici bir şekilde kullanılamaz.»"*²⁵sözlerini sarf etmiştir.

Basının tarafsız olması gerektiğini ve hiçbir siyasi parti veya kişiler tarafından engellenemeyeceğini; görevinin ahlak yasalarına uygun olarak halkı ülkede olan bitenden doğru bir şekilde haberdar etmek olduğunu ifade etmiştir. Fakat 1980'li yıllarda basının 12 Eylül yönetimi ile ilgili eleştirel yönde haber yapması yasaklanmıştır. Buna aykırı davranan basın organları ise kapatılmıştır.

1964 yılında Tuğgeneral olan Kenan Evren, 1967 tarihinde de "*Tümgeneralliğe*" terfi etmiş ve "*58. Er Eğitim Tümen Komutanı ve 2. Ordu Kurmay Generali*" olmuştur. 1974 tarihinde "*Orgeneralliğe*", 1975 tarihinde "*Genelkurmay 2. Başkanlığına*" sonrasında "*Ege Ordu*

²²Evren, a.g.e.,Cilt 1, s.125.

²³ Evren, a.g.e.,Cilt 1, s.125.

²⁴ İrfan Barut, *Türkiye'de 1980 Sonrası Siyasal İktidar, Medya ve Demokrasi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2017, s.150-153.

²⁵ K. Ali Baransel, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri* (12 Eylül 1981-12 Eylül 1983), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s.228.

Komutanlığına ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı" yapmıştır.²⁶ 1978 yılında "Genelkurmay Başkanlığına" atanmıştır.²⁷

Genelkurmay Başkanlığı görevine getirilen Evren, bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında öncelikle görevi kendisine tevcih eden büyüklerine teşekkür etmiş, ardından öncelikle Mustafa Kemal Atatürk'e ve ebediyete intikal etmiş geçmiş genelkurmay başkanlarını anmıştır. Genel Kurmay Başkanlığını devraldığı Orgeneral Semih Sancar'a övgülerde bulunmuş ve bu göreve getirildiği için yaşamış olduğu mutluluğu ifade etmiştir. Türk ulusunun bölünmezliği ve vatanın bütünlüğünü korumak için önceden olduğu gibi genelkurmay başkanlığı görevinde de fedakarlıklarda bulunacağına dair söz vermiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin her daim bu inanç içerisinde olduğunu da eklemiştir.²⁸

Genelkurmay Başkanlığını devralan Kenan Evren için artık büyük ve zorlu kararlar almak, ülke güvenliğini her açıdan sağlamak ve tabi ki sonrasında Cumhurbaşkanlığı görevine geldiğinde ülke yönetimini idare etme serüveni başlamıştır.

2.3. Bayrak Harekatı

"12 Eylül 1980 İhtilali (Cumhuriyeti Kollama ve Koruma Harekatı)" öncelikle bu darbeye giden yolu izlemek gerekmektedir. Kısa bir biçimde sebeplerine bakacak olursak;1980 yılına kadar ülkede iktidar problemi vardı.²⁹ Yedi kez hükümet kurulmuş, hiçbiri tek başına iktidar olamamıştır ki bu da ülkede yönetimin zayıf olduğunu göstermektedir.³⁰

Dış siyaseti etkileyen Arap-İsrail Savaşı sebebi ile ABD, NATO vasıtası ile Yunanistan ve Türkiye'yi dengede tutmak gibi bir girişimde bulunmayı planlasa da Yunanistan Kıbrıs'ta 1974'te Cumhuriyet kurmuş ve Türkiye buna müdahale etmiştir. Ülkenin bir hareket içerisinde bulunması hem ekonomiyi hem de rayına oturtulamamış iktidar mücadelesini ve tabi ki halkın yaşam standartlarını ve düşüncesini olumsuz yönde etkilemiştir.³¹

²⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0/454-53-18/30.08.1977,s.1-3.

²⁷ Yazar:?,*Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Biyografisi*, Yayınevi:?, Yıl:?, s.1.;Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanlığına atandığını gösteren belge için Bkz. Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/369-82-16/ 24.02.1978,s.1.

²⁸Evren, *a.g.e.*,Cilt 1, s.188.

²⁹1980 yılı siyasi gelişmeleri için Bkz. Fatih Öcal, *1980 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci 'TBMM'de Yapılan Tartışmalar ve Bu Tartışmaların Basına Yansıması*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı 2022.

³⁰Gamze Budak, *Osmanlı'dan 12 Eylül'e Ordu-Siyaset İlişkisi Ve Türk Basınında 12 Eylül 1980 Darbesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2017, s.31.

³¹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Baskı 7, İmaj Yayınevi, Ankara 2009, s.250,251.

Başka bir nedene bakarsak 1973 tarihinde önemli ölçüde sıkıntı veren petrol bunalımı akaryakıt fiyatlarını zirveye çıkarmıştır.³²Ecevit hükümeti bu bunalımı çözmek için dış borçlanma yolunu seçmiş ve bu da ülkeyi zor duruma sokmuştur.³³

Bu dönemde yağ bulmak, tüp gaz temin etmek büyük bir sorun teşkil etmiş ve bunları alabilmek için insanlar kuyruklar oluşturmuşlardır. Temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken insanlar,tam bir memnuniyetsizlikle yönetimi suçlamaya ve çıkar bir yol aramaya başlamışlardır.O dönemde de insanlar un alabilmek için hane sayısına göre belli ölçülerde un verildiğinden evindeki kedi köpeklerini dahi nüfuslarında gösterme yoluna gitmişlerdir.³⁴

Ülke içindeki anarşi sorunları ise artık insanları dışarı çıkmaya korkar hale getirmiştir.Üniversite içlerinde başlayan sağ sol çatışması sokaklara inmiş ve kanlı olaylara sebep olmuştur.³⁵Demokrasinin olmadığı ülkede bu durum muhalefetin işine yaramıştır. Nasıl mı? Bu sorunlara çözüm yollarını iktidara önermesi gerekirken tam tersine muhalefet partileri, iktidarı yerinden etmek düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Keza Kenan Evren de bu durumu dönemin basınının da desteklediğini dile getirmiş ve yadırgamıştır.³⁶

Kenan Evren, anılarında 1978 yılı Temmuz ayında ülke içi anarşi ile hayatını kaybeden ve yaralanan vatandaşların bilançosunu açıklamıştır:

"Ocak'ta; 40 ölü, 363 yaralı

Şubat'ta; 29 ölü, 254 yaralı

Mart'ta; 50 ölü, 633 yaralı

Nisan'da; 45 ölü, 846 yaralı

Mayıs'ta; 44 ölü, 964 yaralı

Haziran'da; 50 ölü, 632 yaralı

³² Süleyman Aşık, *Türkiye'de Demokrasinin Yeniden İnşası Sürecinde Anavatan Partisi (1983-1991)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa 2018, s.3.

³³ Cüneyt Arcayürek, *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 363. ;12 Eylül Darbesi için Bkz. Hakan Yılmaz, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2000, s.386-389.

³⁴ Akşin, a.g.e.,s.252.

³⁵ Mücahit Avcı, *İç Ve Dış Etkenler Açısından Türkiye'de 1960 Ve 1980 Askeri Müdahaleleri Sonrası Demokrasi Geçiş Süreçlerinin Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2019, s.108.

³⁶ Arcayürek, a.g.e.,s.363.; Evren, a.g.e., Cilt 1, s.179.

*Toplam: 264 ölü, 3692 yaralı*³⁷

Kenan Evren ülke içindeki anarşinin sağ sol çatışmasından ziyade artık Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde Türklük-Kürtlük mevzuuna dönüştüğünü de ifade etmiştir. Sivas'ta yaşanan olayda bir Alevi-Sünni çatışması ortamı oluşturulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Tüm bu olaylar için polis gücünün arttırılması ve demokratik bir anayasanın temelinde yeni kanunların çıkarılması gerektiğini yaptığı görüşmelerde ifade etmiştir.³⁸

1977 yılının 1 Mayıs'ında İşçi Bayramı kutlanırken Taksim Meydanı silahlı saldırı sonucu kana bulanmıştır. Tarihe "*Kanlı 1 Mayıs*" olarak geçen bu gibi terör olayları artık fütursuzca gerçekleşmeye, ülke içi güvenliğin ve huzurun yok olmasına sebep olmuştur. Kenan Evren bu durumun hükümet ve muhalefet tarafından çözüme kavuşturulması gerekirken daha ülkede cumhurbaşkanına karar verilmemiş olmasına dikkat çekmiştir.

1 Şubat 1979 tarihinde Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi, Başbakan Bülent Ecevit ile görüşmesinden dönerken bir suikast sonucu öldürülmüştür.³⁹ Bu suikast aslında bir nevi demokrasiye sıkılan kurşundur. Zira Bülent Ecevit "*Bu cinayet demokrasiye ve Türkiye'nin saygınlığına karşıdır*" ifadesini kullanmış, Türkeş "*Bu kanlı suikast Türk demokrasisine yönelmiştir*" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁰ Kahramanmaraş ve Konya Olayları da ülkeyi tamamen demokrasiden uzak, anarşi merkezi konumuna getirmiştir.⁴¹

Kenan Evren ülkenin içte ve dışta saygınlığının kalmadığını, demokrasinin tamamen yok edildiğini, insanların can güvenliğinin olmadığını ve bu durumun dış ülkeler tarafından da kullanılacağını düşünerek 12 Eylül 1980 tarihinde saat 03.00'da "*Bayrak Harekatını*" başlatmış ve yönetime el koymuştur.⁴² Asıl soru şu olmalı! Askeri bir girişimle yönetime el koymak bir tür demokrasiye darbe vurmak değil midir? Halkın iradesine ve anayasaya karşın silah gücü ile gidişata dur demek demokrasinin hangi safhasında yer almaktadır?

³⁷ Evren, *a.g.e.*, Cilt 1, s.210.

³⁸ Cüneyt, Arcayürek, *12 Eylül'e Doğru Koşar Adım Kasım 1979 Nisan 1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.73.

³⁹ Umut Bekcan, *Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2005, s.109.

⁴⁰ "Evine Giderken Silahlı Saldırıya Uğrayan Abdi İpekçi öldürüldü", **Milliyet Gazetesi**, 02.02.1979, no:11226, s.1.

⁴¹ Muhlis İpekçiler, *Anılarda 12 Eylül Dönemi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s.54.

⁴² Bayrak Harekatı için ayrıca Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=IWsz5Q6OvA4> (Erişim Tarihi 03. Mart 2023)

12 Eylül 1980 tarihinde 04.00'da yayınlanan bildiri ile darbenin gerçekleştiği radyolardan Türk milletine duyurulmuştur. Bildiride Türkiye Cumhuriyeti'nin içte ve dışta düşmanların tahriki ile iç savaş noktasına geldiği, siyasi partilerin kendi içerisindeki çekişmeler sebebiyle gerekli tedbirleri alamadıkları, irticai faaliyetlerin ise sistemli bir şekilde üniversitelere, idari kurumlara, yargı organlarına varana kadar dağıldığı ifade edilmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir komuta zinciri içerisinde ülke yönetimine el koymak zorunda kaldığı ve parlamentonun feshedildiği ve sıkıyönetimin ilan edildiği bildirilmiştir. Bu hareketin amacı da *"Girişilen hareketin amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır."*⁴³sözleri ile açıklanmıştır.

12 Eylül saat 13.00'te yayınlanmış olan konuşmasında ise öncelikle ülkenin yıllardır içinde bulunduğu durumu ifade eden Kenan Evren, konuşması içerisinde ileride ülkeyi arzu edilen demokratik seviyeye getireceklerini:⁴⁴

*"...Birçok tutum ve davranışlarıyla demokratik özgürlükçü parlamenter sisteme inancını defalarca kanıtlayan Türk Silahlı Kuvvetleri, en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nu kurarak, yürütme sorumluluğunu bu Kurula bırakacak ve hür demokratik parlamenter sistemin şimdi olduğu gibi dejenere edilmesine ve tikanmasına mani olucu ve Türk toplumuna yavaşır bir Anayasa ve Seçim Kanunu hazırlamayı ve bunlara paralel düzenlemeleri yapmayı müteakip insan hak ve hürriyetlerine saygılı, milli dayanışmayı ön plana alan, sosyal adaleti gerçekleştirecek, ferdin ve toplumun huzur, güven ve refahına önem veren özgürlükçü demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetime ülke idaresini devredecektir."*⁴⁵sözleri ile ifade etmiştir.

Türk toplumu üzerinde olumsuz etkilere sahip olan 12 Eylül Askeri Darbesi'nin Türkiye'de demokrasiye büyük zararlar verdiğine dair genel bir görüş hakimdir. Çünkü demokrasi; kişinin hür iradesi ile seçme hakkıdır, basın özgürlüğüdür. Yönetime silah gücü ile el koymak demokrasinin ruhuna ters bir eylemdir. Evet ülke içinden çıkılmaz bir hal almıştır ve mecburiyetler doğmuştur. Hatta halk dahi askerin gelişini kurtarıcı olarak görmüş ve

⁴³Evren, a.g.e., Cilt 1, s.546,547.

⁴⁴ Osman Tekelioğlu, *Türkiye'de Askeri Darbelerin Ve Darbe Girişimlerinin Bürokrasi Üzerine Etkileri (1909-1980)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2018, s.177.

⁴⁵Evren, a.g.e., Cilt 1, s.553.

beklemiştir. Her ne olursa olsun demokrasi açısından değerlendirildiğinde darbe eylemi, sonrasında yaşattıkları ile de askeri bir diktatörlüğün örneğini sunmuştur.

2.4. Kenan Evren'in Yönetim Hayatına Bakış

Kenan Evren Genelkurmay Başkanı makamında iken emir komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilen 12 Eylül Darbesi ile yönetime bir nevi el koymuş ve sonraki süreçte 7. Cumhurbaşkanı olarak ülke idaresindeki yerini almıştır. Tarih sahnesine çıkışı ile başlayacak olursak, Kenan Evren'in 12 Eylül günü saat 04.00'da yaptığı bildiriden de anlaşılacağı üzere ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁴⁶ Artık ilk iş önce ülke güvenliğini sağlamak ve bunun için alınması gereken tedbirleri uygulamaya geçirmektir. Darbe yapılması demokrasiye atılan bir çiziktir. Fakat kötü gidişatı durdurabilmek için bazı durumlarda askeri güce, müdahaleye ihtiyaç vardır. Bundan sonraki süreçlerde demokrasiyi getirebilmek için çaba sarf edilmelidir. Ülke güvenliğini sağlamak ve kurumların işlerliğini tekrardan tesis edebilmek için sıkıyönetim ilan edilmiştir ki sıkıyönetimin uygulandığı bir süreçte demokratik uygulamaları aramak yanlış olacaktır.⁴⁷ Darbe yapıldıktan sonra öncelikle siyasi parti liderleri Gelibolu'ya gönderilmiş⁴⁸ parlamento kapatılmıştır. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'in evlerine gidilmiş ve Ecevit'in değimine göre nazikçe evlerinden alınmışlardır. Parti liderlerine gönderilen tebligat şu şekildedir: "*TSK yönetime el koymuştur. Hükümetiniz feshedilmiş, parlamento üyeliğiniz düşmüştür. Talimatı getiren subayın ikazlarına uyunuz.*"⁴⁹ Kenan Evren, Alparslan Türkeş'in bulunamadığını söylemiştir ki ordu mensuplarından birileri tarafından haberdar edilmiş olabileceğini belirtmiştir.⁵⁰ İlk olarak ülke için kararlar alabilmek amacı ile Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kurulmasına karar verilmiştir. Başkanın kim olacağını düşünen Kenan Evren, Emin Paksüt'e teklifte bulunmuştur. Fakat Paksüt, bunu kabul etmemiş ve Evren'in kendisinin bu iş için uygun olacağını dile getirmiştir. Kenan Evren, ülkede bir kaos ortamı oluşturabileceğine inandığı sendikaların çalışmasını durdurmakla işe başlamıştır. DİSK

⁴⁶ Tarhan Erdem, *Anayasalar Ve Belgeler 1876-2012*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.253.

⁴⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=qvU3V1E3Vj4> (Erişim Tarihi 03.Mart 2023)

⁴⁸ Osman Sümer, *Demokratikleşme Bağlamında Otorite Ve Özgürlük*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s.117.

⁴⁹ Mehmet Çetingüleç, *Ecevit'in Anıları 12 Yıl Saklı Tutulan "Veda" Sohbetleri*, Baskı 4, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s.154.

⁵⁰ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 2, Milliyet Yayınları, 1991, s.11.

(Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) gibi sendikaların faaliyetleridurdurulmuştur.⁵¹

Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kurulmuş ve başkanlığını Kenan Evren üstlenmiştir. Üyeleri; Nurettin Ersin, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer, Sedat Celasun'dur. Genel Sekreter ise Haydar Saltık'tır. Üyeleri Türk Silahlı Kuvvetlerinden oluşturulmuştur.⁵²

Evren, anılarında 12 Eylül Darbesi'nden bir gün sonra halkın sevinçle sokağa çıktığını ve gazetelerde çıkan haberlerden de çıkarımda bulunarak askerin gelişinin beklendiği kanısına varmıştır. *"Yayınlanan bütün gazetelerde yapılan müdahalenin haklılığına temas ediliyor ve icraatımız tasvip görüyordu..."*⁵³ ifadelerini kullanan Evren, gazetelerde çıkan makalelerden bir kaçına da anılarında yer vermiştir. Örnek verecek olursak; 13 Eylül 1980 tarihli Günaydın gazetesinde Hüsametdin Çelebi:

*"...Milli zorluklarla başlatılan Tanrı'ya şükrolsun ki tam bir disiplin içinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta zinciri kopmadan gerçekleştirilen "Koruma ve Kollama Harekatı"nın amaçlanan amaç ve hedeflerine uygun yönde gelişeceği demokratik sistemin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırarak tamamlanacağı milletin büyük umududur."*⁵⁴ ifadelerini kullanmıştır.

14 Eylül günü Cüneyt Arcayürek'in Hürriyet gazetesinde kaleme aldığı *"Vakit Geçirmeksizin"* başlıklı makalesinde şu ifadeler geçmektedir:

*"Eğer bir kurucu meclis kurulması ön plana alınıyorsa takdirde bu kurucu Meclis'in kurulup çalışmaya geçmesiyle önemli aşamaya gelinmiş olacaktır. Kurucu Meclis, eğer yeni bir anayasa düzenleyecekse, ya da bugünkü anayasayı revizyona tabi tutacaksa, kuruluşuyla birlikte vakit yitirmeksizin bu işlevini yerine getirmesi beklenilmelidir..."*⁵⁵

Yukarıdaki ifadelere göre basında 1961 Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerektiğini veya yeni bir anayasa yapılması yönünde görüş hakimdir. Keza Kenan Evren de darbe sonrası bir yıl içerisinde anayasa maddelerinin hazırlanmasını emredecektir. Arcayürek, demokratik düzene bir an önce geçilmesi gerektiğini de şu sözleri ile ifade etmiştir:

"...Demokratik düzenin gelecekte aksamadan yürüyebilmesi için herkesin, demokratik düzene bir an önce geçebilmesi, ordumuzun gerçek görevine gönül

⁵¹ Evren, a.g.e., Cilt 2, s.13; Erdem, a.g.e., s.258.

⁵² Erdem, a.g.e., s.255.

⁵³ Evren, a.g.e., Cilt 2, s.14,15.

⁵⁴ Evren, a.g.e., Cilt 2, s.18.

⁵⁵ Evren, a.g.e., Cilt 2, s.25.

rahatlığıyla hemen dönebilmesi için iyi niyetlerin bu aşamada bir araya gelmesi birinci hatta "son şansın" tek koşuludur.

Gelecek günlerde demokratik düzenin yeniden yeşermesi için, geleneksek Atatürkçü düzenin sürüp gidebilmesi için hedefe kişisel bazı inatlardan inançlardan vazgeçerek birlikte aynı yolda yürüyerek varabiliriz. Sağa ve sola açılan diğer yollar, bu ana yolun üzerindeki inançlı yürüyüşümüzü asla durdurmamalıdır.

*Çünkü asker-sivil herkes biliyor ki, Türk halkı laiktir, gönülden demokratiktir, sağduyusuyla demokratik düzene layıktır."*⁵⁶

Yukarıda ifade edildiği üzere önce MGK oluşturulmuştur. Sırada kamuoyunu ve basını rahatlatmak ve tekrar demokratik düzene geçmek noktasında umutları yok etmemek adına geçici bir başbakan atamak ve bakanlar kurulunu oluşturmak vardır. Başbakanlık için Turhan Feyzioğlu gibi isimlere tekliflerde bulunulmuş fakat teklifte bulunulan kişiler bu görevi kabul etmemişlerdir.⁵⁷ Darbe sonrası ilk hükümeti 21 Eylül 1980 tarihinde Bülent Ulusu kurmuştur.⁵⁸ Başbakan ve bakanlar MGK tarafından seçilmiştir.⁵⁹ Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı; Zeyyat Baykara, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı; Turgut Özal, Maliye Bakanı; Kaya Erdem gibi isimler yan yana getirilmiş ve Ulusu Hükümeti kurulmuştur.⁶⁰ Ulusu hükümet programını açıklarken 1961 Anayasasının ülkenin durumunu düzeltebilecek bir yapıda olmadığını ve gerek ekonomiyi gerekse karar verilen programın uygulanabilmesi için, anarşik suçların cezalarında belirleyici maddeler koyabilmek ve uygulayabilmek için de yeni düzenlemelere gerek olduğunu belirtmiş ve bu da beraberinde 1982 Anayasasını getirmiştir.⁶¹

Bu açıklanan program sonrası yeni bir anayasa oluşturabilmek için öncelikle bir Danışma Meclisi tarafından Kurucu Meclis oluşturulacak sonrasında hazırlanan anayasa halkoyuna sunulacaktır. Meclisin görevi 1961 Anayasası yerine günün şartlarına daha çok uyumlu bir

⁵⁶ Evren, *a.g.e.*, Cilt 2, s.25. ; Darbe öncesi ve darbe sonrası siyasetçiler ile yapılan röportajlar için Bkz. İlder Sağırsoy, *Alo, Ben Kenan Evren...*, Baskı 2, Yurt-Kitap Yayın, Ankara 1989, s.7-158. ; Cüneyt Arcayürek, *Namı 864 Rakımlı Tepe ÇANKAYA*, Ankara: Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, s.5-163. ; Cüneyt Arcayürek, *Çankaya Hesaplaşması*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s.7-210.

⁵⁷ Evren, *a.g.e.*, Cilt 2, s.64.

⁵⁸ "Emekli Amiral Bülent Ulusu Başbakan Oldu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21.09.1980, no:20172, s.1.

⁵⁹ Meltem Tekerek, *12 Eylül Askeri Müdahalesi Ve Ekonomi Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012, s.118.

⁶⁰ Ülker Akkurt, *Türkiye'de Bürokrasi Ve Demokrasi İlişkisi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2010, s.88.

⁶¹ Tekerek, *a.g.t.*, s.119.

Bülent Ulusu'nun hükümet programı için Bkz. Kenan Evren, "Hükümet Programı ve Güven Oyu" *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C:1, S:?, Eylül 1980, s.96-98.

anayasa hazırlamaktır. Danışma Meclisi anayasa maddelerini hazırlamak için uygun bir ortam oluşturacaktır. Fakat son kararı MGK verecektir. MGK Genel Sekreteri'nin hazırlamış olduğu "*Demokratikleşme Programına*" göre hazırlanan anayasa halk oylamasına sunulacak böylece yürürlüğe girecektir.⁶² Peki halk oylamasına sunulan anayasa tam anlamıyla demokrasiyi yaşatabilecek düzeyde midir? En mühim soru da referandumda halkın oyu etki altında bırakılmış mıdır?

Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın başkanlık yaptığı Danışma Meclisi içinden 15 kişilik bir grup ile anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Şu durum dikkat çekmektedir. Hazırlanan anayasa maddelerinin eleştiriye açık olabilmesi için bazı yasaklar kaldırılmıştır.⁶³ Fakat yasakların kaldırılması üzerine çok fazla eleştiri yöneltilmesi evvela eleştiri hakkı yasağını beraberinde getirmiştir. Demokrasinin temelinde muhalif olabilme, yanlış olduğu düşünülen durumların eleştirilebilir olması gerçeği yataken bunun yasaklar getirilerek engellenmesi, diktatörlüğe ışık yakması anlamına gelmektedir.⁶⁴

Danışma Meclisi tarafından hazırlanan anayasa taslağının halkoyuna sunulması konusunda da:

"Madde 26- 1. Danışma Meclisinin, Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurulca kabul edilen Anayasa metni, Milli Güvenlik Konseyince aynen veya değiştirilerek kabul edilir ve Resmi Gazete ile yayımlanır.

2. Milli Güvenlik Konseyince kabul edilen Anayasa, Halkoyuna Sunuluş Kanunu hükümlerine göre, halkoylamasına sunulur.

*3. Halkoylaması sonucu kabul edilen Anayasa kesinleşir."*⁶⁵ gibi kanunlar çıkarılmıştır.

Bu sürece kadar yaşanan gelişmelere demokratik açıdan bakacak olursak darbe sonrası önce MGK kurulmuş ardından bir Kurucu Meclis oluşturulmuş ve bu oluşum için kanun çıkarılmıştır. Sonrasında bir anayasa tasarlama yoluna gidilmiş ve bunun için bir Danışma Meclisi oluşturulmuş ve anayasanın halkoylamasına sunulması kararı alınmıştır. Tüm bu süreçler demokrasiyi geri getirme çabasıdır. Fakat bunların yanı sıra anayasanın eleştiriye kapatılması ve bazı maddelerinin sınırlar çerçevesinde oluşturulması, en önemlisi de

⁶²Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Der: Sina Akşin, Cilt 5, Cem Yayınevi, İstanbul 2011, s.41-43.

⁶³Yasağın kaldırılmasına dair çıkarılan kanun için Bkz. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.289-290.

⁶⁴Tekerek, *a.g.t.*, s.134.

⁶⁵Erdem, *a.g.e.*, s.283.

halkoylamasına sunulduğu vakit oylamaya katılmayanların elinden bir yıllık seçim hakkının alınması anti-demokratik bir harekettir.⁶⁶

Hazırlanan taslak 23 Eylül 1982 tarihinde Danışma Meclisi tarafından kabul edilmiştir.⁶⁷

Kenan Evren tarafından anayasa halka tanıtılmış ve eleştirel bir duruma veya provokatörler tarafından halkın kışkırtılmasına karşın sert tedbirler alınmıştır.⁶⁸ Halkoylamasına sunulan anayasanın 1. maddesine göre "evet" oyunun verilmesi demek MGK başkanı olan Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olarak da yerini belirlemesi anlamına gelmektedir.⁶⁹

Kenan Evren'in anayasa referandumu ile cumhurbaşkanlığı konumuna getirilmesi hususunda eski cumhurbaşkanı Celal Bayar Evren'e bir mektup yazarak bu konudaki tereddütlerini bildirmiştir. Milliyet Gazetesinde "*Bayar Anayasa İçin Evren'e Mektup Yazdı*" manşetli yazıda Bayar, öncelikle 12 Eylül'ü övmüş fakat yeni dönemin cumhurbaşkanının anayasa referandumu ile seçilmesinin demokrasi ile uyuşmadığını, milli iradeye ters düştüğünü vurgulamıştır.⁷⁰

Halkoylamasına sunulan anayasa %91.37 ile kabul edilmiştir.⁷¹ Anayasanın kabulü ile Evren'de 12 Kasım 1982 tarihinde resmen cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiştir.⁷² Cumhurbaşkanlığı makamına gelen Kenan Evren Genelkurmay Başkanlığı görevinden de emekliye ayrılmıştır.⁷³ 1982 Anayasasının özelliklerine bakıldığında:

1982 Anayasası sert bir anayasadır. 1961 Anayasasının birçok maddesi değişime uğramıştır. Bu anayasa günün şartlarına göre oluşturulmuştur fakat özgürlük ve hürriyet açısından değerlendirildiği zaman çok geride kalmıştır. 1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler açısından daha açık ve geniş tutulmuş, birey ön plana çıkarılmış fakat 1982 Anayasasında devlet merkeze alınmıştır. Sendikal haklar, dernek ve siyasi parti kurma gibi haklar özgürlük çerçevesi içerisinde kısıtlamalara uğramıştır.⁷⁴ Kenan Evren sendikalar ile ilgili madde için Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) 1 Mayıs'ta

⁶⁶İpekliler, a.g.e., s.139.

⁶⁷ Bkz. "Demokrasiye İkinci Adım Atıldı Anayasa Tasarısı Danışma Meclisine", **Tercüman Gazetesi**, 18.07.1982, no:7348, s.1.

⁶⁸Anayasayı halka tanıtma mitingleri için Bkz. Ahmet Tahir Can, *Nasıl Darbe Yaptım? Kenan Evren 12 Eylül'ü Anlatıyor*, Anatolia Kitap, İstanbul 2012.

⁶⁹İpekliler, a.g.e., s.154.

⁷⁰ "Bayar Anayasa İçin Evren'e Mektup Yazdı", **Milliyet Gazetesi**, 04.10.1982, no:12544, s.1,8.

⁷¹ Berkay Ali Öner, *12 Eylül 1980 Darbesi Ve Ulusu Hükümeti'nin Türkiye'de Dış Politikası*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2021, s.79.

⁷² Esra Türe, "Kenan Evren'in 12 Eylül Sonrası Darbeye Meşruiyet Kazandırma Söylemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:12, S:67, 2019, s.406.

⁷³Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0/580-31-11/27.06.1983, s.1-4.

⁷⁴ Soner Dursun, "Türkiye'nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:16, S:17, Bahar-Güz 2008, s.425.

Taksimde yaptığı eylemi örnek vermiştir. Siyasiler ile ilgili maddeye bakıldığında Evren,1980 öncesindeki siyasileri tekrar politik platforma taşımak istememiştir. Anayasa Mahkemesine başvurma yolu kısıtlanmıştır. TRT'nin özerkliği elinden alınmıştır.⁷⁵

Din Bilgisi dersi zorunlu dersler arasına konmuş ve bu şekilde din ve vicdan özgürlüğü maddesi ihlal edilmiştir. Sınırlamaların getirildiği alanlara 13. ve 14. maddeler neden olarak gösterilmiştir. 13.-14. Maddeler şöyledir:

"13. 2969 sayılı kanun ile komutanlığa verilen sorumluluklar, bu güne kadar olduğu gibi titizlikle uygulanacaktır. 70 numaralı bildiri)

14. Grev, Lokavt, iş yeri kapama, işçi çıkarma, yeni dernek ve resmi senetle kurulan vakıf ve teşekküllerin kurulması veya yeni şubeler açılması; yeni gazete ve dergiler çıkartılması 1402 sayılı yasa gereğince, Sıkıyönetim Komutanlığı iznine bağlıdır. (70 numaralı bildiri)"⁷⁶

1982 Anayasası bir bakıma "Devlet devlet içindir" anlayışına bağlı olarak hazırlanmıştır. Polisler tanınan haklar baskıcı bir sistemi beraberinde getirmiştir.⁷⁷

Necmettin Erbakan, Kenan Evren'in insan hakları konusunda yanılığında olduğunu:

"Sayın Evren'in anılarının pek çok yerinde ortaya koyduğu fikir ve görüşleri kendisinin insan haklarının teminat altına alınması yerine, onları mümkün olduğu kadar kısıtlamaktan yana olduğunu göstermektedir. Yani hürriyetlerin bolluğundan sık sık bahsetmekte ve provokatörlerin yaptıkları belli maksada yönelik tertipli olayları bahane ederek masum insanların hak ve hürriyetlerinin kısıtlanmasından yana olmaktadır.... Sadece anılarda kalmamış Evren'in bu görüş ve düşünceleri 1982 Anayasasına da yansımıştır. Bilindiği gibi bu Anayasa, insan hak ve hürriyetleri açısından asrın çok gerisinde, temel hak ve hürriyetleri kısıtlayan, ortadan kaldıran bir yapıya sahiptir."⁷⁸sözleri ile dile getirmiştir.

Türk Hava Kuvvetleri Komutanı ve 1980 seçimlerinde cumhurbaşkanlığına aday olan Muhsin Batur bir röportajında 1982 Anayasasını değerlendirirken:

"Kişisel kanıma göre, yeni Anayasada devlet güvenliği hak ve özgürlükler dengesinde ibre devlet güvenliğine kaydırılırken dozaj biraz ağır basmıştır.

⁷⁵Tanör, a.g.e.,s.49,50.

⁷⁶ Mehmet Sucu, 12 Eylül Yasakları, Edit: Abdullah Demir, Günizi Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2005, s.99-100.

⁷⁷Tanör, a.g.e.,s.51,52.

⁷⁸ Necmettin Erbakan, Erbakan Açıklıyor: Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılgılar, Rehber Yayıncılık, Ankara, s.35.

Halk (siyasi partilere kayıtlı olanlar hariç) adeta politik yaşamdan uzaklaştırılmıştır. Anayasamız dolaylı olarak Batı anlamında bir Sosyal Demokrat veya Demokratik Sol Parti kurulmasını önler içeriktedir, çünkü bu tür partilerin dayanağı olan sendika, kooperatif ve derneklerin siyasetle uğraşması ve siyasi partilerle ilişki kurması yasaklanmıştır. ...Düşünce üzerine kısıtlamalar, bugünkü demokrasilerde artık rastlanmayan bir görüş tarzıdır. Kimseyi düşünmekten ve düşündüğünü konuşmaktan ve yazmaktan men edemezsiniz..."⁷⁹sözleri ile anayasanın temel hak ve hürriyetleri kısıtlamasını eleştirmiştir.

Kenan Evren, anayasa için yapılacak referandum hususunda halkın oyunu etkilemiştir:

"Anayasanın, halkoyu sonucunda bir miktar (Red) oyu olması bizim için sürpriz değildir. Önemli olan Türk milletinin büyük çoğunluğunun bu Anayasaya (Evet) demesidir. 12 Eylül öncesinin olayları yeniden yaşanmak istenmiyorsa, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmesi arzu edilmiyorsa, her vatandaşın güven ve huzur dolu günler yaşaması bekleniyorsa ve netice olarak devletçe güçlü, milletçe mutlu olmak ve rejimce demokratik hakları fert, millet ve devlet kavramları ile bağdaşır bir biçimde ve ölçüde kullanmak isteniliyorsa, yarınlara umutla bakmak ve emin olmak ihtiyacı duyuluyorsa Anayasaya (Evet) denilmelidir."⁸⁰sözleri ile halkın "Evet" oyu vermesi için çaba sarf etmiştir.

1983 tarihinde artık anayasa kabul edilmiş ve sırada demokrasiyi yeniden tesis etme düşüncesi gelişmiş ve yeni partilerin kurulmasına karar verilmiştir. 1982 darbesi ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milli Selamet Partisi(MSP), Adalet Partisi(AP) gibi partiler kapatılmıştır.⁸¹Siyasi partilerin kapatılması hususunda Tercüman Gazetesi yazarı Nazlı Ilıcak bir makale yayınlarak eleştiride bulunmuştur. Kenan Evren'in Anıları kitabında yer verdiği makalede Ilıcak:

"...Siyasi partiler kapatılmış...

Neden?...Demokrasiye adım adım yaklaşıyoruz diye sevinirken bu sapma nasıl izah edilebilir?Efendim liderler şöyle davranıyorlarmış, politikacılar böyleymiş...Bildiğimiz kadarıyla, onlara zaten siyaset yasağı konuluyor. Şimdi

⁷⁹ Muhsin Batur, *Anılar Ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s.578.

⁸⁰ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 3, Milliyet Yayınları, 1991, s.299.

⁸¹ Bkz. Ersin Yavuz, *1982 Sonrası Anayasa Mahkemesinin Verdiği Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Demokratikleşme Bağlamında İncelenmesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2015, s.64-72.

bu yasak da yetmedi, sıra siyasi partilere mi geldi?...Siyasi partilerin suç işlediği tespit edilirse, elbette kapatılır. Ama yeni kurulacaklara fırsat eşitliği vermek gerekçesiyle hareket ediliyorsa, hatalı üstelik faydasız bir yol seçilmiş demektir. Seçilen yol hatalıdır..."⁸²sözlerini dile getirmiştir.

Kapatılan partilerin seçmen kitlesine hitap edecek yönde yeni partiler ve yeni siyasetçiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'de sol oyların tek merkezde toplanması noktasında Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ismiyle siyaset sahnesindeki yerini almak istemiştir. Fakat MGK partinin başkanı olan İnönü ve Kamil Karavelioğlu ile ilgili kısıtlama getirmiş ve partinin seçimlere katılmasına izin vermemiştir. Bu konu hakkında Muhsin Batur'da:

*"12 Eylül yönetimi yeniden çok partili demokratik döneme geçme kararı verirken, dayanaklarını bilemediğim bir durum değerlendirmesi yapmış ve buna göre kendine bir eylem planı çizmiştir. Bu plan; ancak uygun görülen partilerin ve kişilerin seçimlere girebilmesi esasına dayanıyordu. 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri bu şartlar altında yapıldı ve yapay bir siyasi arena doğdu... Anayasanın geçici maddelerine konan siyasi kısıtlama ve yasakların; objektif ölçülere dayanmaması, eşitlik ilkesini bozması ve hukuki dayanağı olmadığı tenkit edilebilir."*⁸³ ifadelerini kullanarak MGK'nın siyasi partiler hakkında karar mercii olmasını eleştirmiştir.

Bunun altında yatan neden ise eski siyasetçileri tekrar gündeme getirmemek, meclise girmesini engellemektir. Demokratik adım daha en başında bir engele takılmıştır. Yasaklar kalkmadıkça demokrasinin gelmesi, anayasanın uygulanması ne mümkündür. Yalnızca SODEP'e değil 12 Eylül 1980 öncesi kapatılan partilerle, onların yerine kurulmak istenen oluşum ve teşekküllere de seçime katılma izni verilmemiştir. Kamil Karavelioğlu veto edildikten sonra sebebini öğrenmek için Kenan Evren'e mektup yazmış cevaben Kenan Evren'in de: *"Vetolardan kişisel olarak bir mahcubiyet duyulmamasını, kendilerinin siyasi tescil haklarını kullandıklarını"* yazdığını belirtmiştir. Tayin ettikleri kişilerin oluşturdukları siyasi partiler ile seçimlerin yapılmasına müsaade ettikleri belirlenmiştir. Demokrasi öz irade ile seçme hakkı iken halkın teveccüh göstereceği partilerin dahi,

⁸² Evren, *a.g.e.*, Cilt 2, s.439.

⁸³ Batur, *a.g.e.*, s.579.

otoriteyi elinde tutan güçler tarafından bir süzgeçten geçirilmesi sistemin en baştan tartışmaya konu olmasına sebebiyet vermiştir.⁸⁴

Kamil Karavelioğlu Gönen'de yaptığı bir konuşmada bu anti-demokratik tutumu ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i şu sözleri ile eleştirmiştir:

*"Ey Kenan Paşa marifet Ege'yi deldirmemektir, halbuki senin ilk işin Ege'yi deldirmek oldu. Şimdi de halka karşı efelik ediyorsun. Sen 1961 anayasasının kıymetini bilmedin, adı sanı belli olmayan profesörlere bir Anayasa yaptırdın. Şimdi de Anayasayı deldirmem diyorsun; o iş artık senin işin değil; erkeksen Yunan vetosunu kaldırmısaydın, senin yaptığın saflık değil basiretsizlik, düpedüz cahilliktir."*⁸⁵ Sarf ettiği sözler nedeniyle cumhurbaşkanına hakaretten 10 aylık hapis cezasına çarptırılmıştır.

O dönemde ülkede halledilmesi gereken sorunların başında anarşi ve terör meselesi gelmekte idi.⁸⁶ Evet, darbe sonrası anarşiden kaynaklı ölüm sayıları azalmış, yeni hükümetin huzur ve güven ortamı olarak adlandırdığı dönem bu konuda başarı elde etmiştir. Fakat bu işin perde arkasına bakıldığında o dönem ülkede ceza evleri dolmuş, askeri kışlalar dahi ceza evi olarak kullanılmıştır. Anarşiye karışsın veya karışmasın birçok vatandaş içeri alınmış ve işkencelere maruz kalmıştır. Şüpheli gözle bakılan birçok insan güvenlik açısından içeri alınmıştır. Yüksek oranda idam cezaları karşımıza çıkmıştır. Karavelioğlu'nun belirttiğine göre o dönemde Türkiye bir nevi işkence ülkesi haline gelmiştir.⁸⁷ 12 Eylül sonrası idam edilenler, yayın yasakları ve hapis cezalarına bakıldığında:

"1 milyon 683 bin kişi fişlendi. 650 bin kişi göz altına alındı. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi idam istemiyle yargılandı. 517 kişiye idam cezası verildi. 259 kişinin idam dosyası yargıtayca onaylandı. 49 kişi idam edildi. 71 bin kişi 141, 142 ve 163'den yargılandı. 98 bin 404 kişi 'örgüt üyesi' olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi 'kuşkuğu bir şekilde' öldü. 171 kişinin 'işkenceden öldüğü belgelerle

⁸⁴ Kamil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Güner Yayınları, İstanbul 2007, s.310,311.

⁸⁵ Kamil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Güner Yayınları, İstanbul 2007, s.312.

⁸⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi V Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s.391-396.

⁸⁷ Fidel Çay, *1980'den Sonra Sosyal Demokrasinin Değişimi ve Dönüşümü: Türkiye Örneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2006, s.7.

kanıtlandı. 14 kişi cezaevindeki uygulamaları protesto etmek için yaptıkları 'açlık grevi' sonucu yaşamını yitirdi. 1402 sayılı yasa nedeni ile 3 bin 854 öğretmenin ve 120 öğretim görevlisinin işine son verildi. 23 bin 667 derneğin faaliyeti durduruldu. İstanbul'da gazeteler toplanıp 300 gün yayımlanmadı. 31 gazeteci cezaevine konuldu. 300 gazeteci saldırıya uğradı. 3 gazeteci öldürüldü. 49 ton gazete, dergi ve kitap, sakıncalı olduğu için imha edildi."⁸⁸ gibi bir tablo karşımıza çıkmıştır.

İdamlardan en ilginç daha 18 yaşına basmayan Erdal Eren'dir. Ahmet Turan'a göre davada bir çok noktada haksızlıklar yapılmıştır. Silahından çıkan mermi kovanları, ölen askerin otopsi sonuçları ile uyuşmamaktadır. Keza Erdal Eren'in idam edilmesi için yaşı gereği boyun kemikleri uygun olmadığından dolayı bunun için gayri resmi rapor hazırlanmış olmasının gerektiğini de dile getirmiştir.⁸⁹

Yukarıdaki paragrafa bakıldığı zaman ülkenin zor bir dönemden geçtiği görülmüştür. Sıkıyönetim ilan edilmiş ve sert tedbirler alınmıştır. Fakat sonrasında hükümet kurulmuş, sıkıyönetim kaldırılmış, yeni bir anayasa kabul edilmiş ve seçim ile parlamenter demokrasiye adım atılmaya başlanmıştır. Buna rağmen basına uygulanan yasaklar, görevden men etmeler, siyasete yalnızca icazetli politikacıların yer alması gibi birçok faktör sıralandığı zaman demokrasi, temeli sağlam olmayan bir yapıya oturtulmaya çalışılmıştır.

Turhan Feyzioğlu Emin Çölaşan ile yapmış olduğu röportajında:

"—«Askerlerin geleceğinin kokusunu almış mıydınız?»

—Herkes gibi, ben de görüyordum. Bunu, Meclis içerisinde görmeyen pek az kişi vardı. Size şunu söyleyeyim, Türkiye'de demokratik rejim 12 Eylül'de sona ermemiştir. Demokratik rejim maalesef ki 12 Eylül'den önce işlemez duruma getirilmiştir..."⁹⁰ sözleri ile demokratik bağlamda çıkarımda bulunmuştur.

Kenan Evren, yurtdışındaki basınında da Türkiye'de olup bitenleri 12 Eylül öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılıp değerlendirdiğini dile getirmiş ve Londra'da yayımlanmış olan bir dergideki yazıda Türkiye için şu düşüncenin ifade edildiğini söylemiştir:

⁸⁸ Ahmet Tahir Can, *Nasıl Darbe Yaptım? Kenan Evren 12 Eylül'ü Anlatıyor*, Edt: V. Hüseyin Kaya, Anatolia Kitap, İstanbul 2012, s.277,278.; Sevdâ Özbek, *Darbeler Ve Bab-ı Ali Baskını*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s.66.

⁸⁹ Ahmet Turan, *Darbe Arası Türkiye 27 Mayıs 12 Mart 12 Eylül Anılar Gözlemler Tanıklıklar*, Haz. Emin Turan, Resital Yayıncılık, İstanbul 2007, s.121-124.

⁹⁰ Emin Çölaşan, *Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz*, Baskı 2, Milliyet Yayınları, 1985, s.113.

*"...Yazıda, Türkiye'nin eşiğine geldiği iç savaş durumunun 12 Eylül hareketinden sonra kurumun ortadan kalkmasında Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve diğer Konsey üyelerinin büyük katkısı olduğuna değinildi. Kasım 1982'de yapılan referandumun ve Türk halkının Kenan Evren'e olan bağlılığını ve sevgisini de gösterdiği kaydedildi. Türklerin güçlü bir başkanlık sistemini getiren ve yeni anayasayı yüzde 92 gibi bir çoğunlukla kabul etmesi, ülkenin demokrasiye geçiş döneminde sorunlarla karşılaşmayacağını belirtisi olarak gösterildi."*⁹¹

Kenan Evren ülke içinde düzeni tesis etmeye çalışırken dış siyaseti de yürütmek zorundadır. 19 Kasım 1982 tarihinde Ürdün Kralı Hüseyin Bin Tallal ile görüşme yapmıştır. Ürdün kralı kendisini tebrik etmiş ve terörle mücadele, İsrail-Filistin meselesi, ABD ile ilişkiler gibi konulara değinilmiştir ki kendisi de Türkiye'nin destekçisi olduğunu dile getirmiştir. 20 Kasım tarihinde Alman Dışişleri Bakanı ile görüşen Kenan Evren, Türkiye'den giden işçilerin serbest dolaşımı ile ilgili uygulama hakkında müzakerelerde bulunmuş ve ilaveten Almanya'ya alınan çocukların yaş sınırlaması hakkında görüşülmüştür. Almanya Türkiye'den bunların sınırlandırılması için destek beklemiş fakat Evren Ankara'daki meclisten bu konuda Alman yetkilileri hoşnut edecek kararların çıkmadığını dile getirmiştir.⁹²

Ülke içinde il il gezmeye devam eden Kenan Evren, halka yaptığı konuşmalarda Parlamenter Sisteme bir an önce geçilmek istendiğini ve 1983 yılında yapılacak olan milletvekili seçimlerine de kesinlikle katılım sağlanması gerektiğini dile getirmiştir. 28 Kasım günü Artvin'de yaptığı bir konuşmasında "Parlamenter Demokrasiye" geçilmesi için seçim kanununun çıkarılacağından ve bazı eski siyasetçiler tarafından gizli saklı parti kurma girişimlerinde bulunulduğundan ve bu türden faaliyetlerin de basın tarafından halka duyurulmasından duyduğu rahatsızlığı:

"Vatandaş, evet, demokratik parlamenter sisteme geçmeyi arzu ediyor. Ben muhtelif defalar bunu söyledim. Bunu biz de arzu ediyoruz ve Türk milletine en yaraşır rejimin parlamenter demokratik sistem olduğunu muhtelif vesilelerle vurgulamıştım.... Daha siyasi partiler ve seçim kanunu hazırlanmadan birtakım siyasi faaliyetler içerisinde bulunanları görüyoruz. Yeni yeni parti kurmalar, parti, kurma hazırlıkları, daha doğrusu eskilerin mirasına konma hevesi

⁹¹Evren, a.g.e., Cilt 3, s.230.

⁹² Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 4, Milliyet Yayınları, 1991, s.13-17.

içindeler. Burada şunu belirtmek isterim ki; Daha Milli Güvenlik Konseyi'nin çıkarmış olduğu bildiriler ve kararlar yürürlükten kalkmamıştır. Türkiye'de bir sıkıyönetim vardır. Siyasi faaliyetler yasaktır. Ta ki Seçim Kanunu çıkarılıp seçimlerin ve siyasi faaliyetlerin serbest olduğu ilan edilinceye kadar. Ne zaman Siyasi Partiler Kanunu hazırlanır ve ne zaman biz , "Artık bundan sonra siyasi faaliyetlere başlayabilirsiniz" deriz, ondan sonra parti kurarlar, siyasi parti faaliyetlerine başlayabilirler. Bunu ilan etmediğim sürece bu gibi siyasi faaliyette bulunmanın suç olduğunu, burada bütün vatandaşlarıma ve eski siyasi partilerin mirasına konmak isteyenlere hatırlatmak isterim."⁹³sözleri ile dile getirmiştir.

Parlamentar Sistem ne demek olduğuna da bakmak gerekir. Bu sistemde güçler ayrılığı prensibi temel etkindir. Yasama-Yürütme-Yargı birbirlerinden bağımsız bir şekilde işlemektedir ve cumhurbaşkanı ve başbakan dahil olmak üzere hiç kimsenin kanunlardan üstte bir görevi yoktur.⁹⁴Kenan Evren'de bu tür demokrasiyi Türkiye'ye getirmeye çalıştığından bahsetmiştir. Peki, 12 Eylül sonrasında askerlerin gölgesi altında kanunları yapacak kişiler, danışma meclisi üyeleri kim tarafından seçilmiştir? İşte asıl dikkat edilmesi gereken husus budur.

6 Aralık 1982 tarihinde Kenan Evren, Bakanlar Kurulu ile bir toplantı düzenlemiş ve toplantıda yasama, yürütme ve çalışma hayatı ile ilgili kanunlar, il idaresi kanunu, savunma sanayi, Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT), idare reformu, eğitim ve öğretim hayatı, ekonomi, sağlık, turizm, köy hizmetleri, konut yapımı, haberleşme ve Yükseköğretim Kurumu (YÖK) hakkında çıkarılacak kanunlar ile ilgili görüşme yapmıştır. Yasama ile ilgili olarak Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu'nu tasarlama görevinin Danışma Meclisi Anayasa Komisyonuna ait olduğunu belirterek demokratik bir yaklaşım sergilemiştir. Çalışma hayatı ile ilgili olarak işçi problemleri, sendikalar, Grev ve Lokavt Kanunu, İş Kanunu hakkında görüşülmüştür. Yürütme alanında emniyet teşkilatlarına, silahlı kuvvetlere, adalet mensuplarına ve öğretmenlere daha da önem verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yeni kurulmuş olan YÖK için işlerliğinin özenle takip edilmesi ve kolaylaştırılması için kanun çıkarılması gerektiğine değinilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Atatürk'ün çizdiği yol üzere çalışması için gerekli kanunlar yapılmasını

⁹³Evren, *a.g.e.*, Cilt 4, s.28,29.

⁹⁴Bkz. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/parlamentar-demokrasi-nedir-38390144> (Erişim Tarihi 18. Mayıs 2023)

söylemiştir.⁹⁵ Evet, ülke anarşiden temizlenmiş ve demokratik rejim için çalışmalar hızla devam etmiştir.

Kenan Evren, Türkiye adına Uzakdoğu ülkeleri ile de ilişkiler kurmaya başlamıştır. Çin Halk Cumhuriyeti ile NATO meselesini, Güney Kore ve Bangladeş ile Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile ilişkileri görüşmüştür. Kenan Evren dünya ülkeleri ile de temas kurup toparlanmakta olan Türkiye'nin dış politikasını da belirleyip güçlü bir ülke olması için çabaladığını ifade etmiştir.⁹⁶

24 Nisan 1983 tarihinde Siyasi Partiler Kanunu⁹⁷ kabul edilmiş ve resmi gazetede yayınlanarak duyurulmuştur.⁹⁸ Kanunda dikkat çeken nokta, yeni kurulacak olan siyasi partilerin sıkıyönetim kanunu çerçevesinde konulan yasaklara dikkat ederek kurulması gerektiğidir. Ayrıca 12 Eylül 1980 öncesi siyasi partiler hakkında iyi veya kötü hiçbir eleştirinin yapılamayacak olması ve cumhurbaşkanının yapmış olduğu gezilerdeki konuşmalarının eleştirilmesinin yasak olması da ilgi çekici maddeler arasında öne çıkmaktadır. Siyasi Partilerin kısıtlanması ve eleştiri hakkının önüne engeller çıkarılması anti-demokratik bir harekettir.⁹⁹

Siyasi Partilerin kuruluşunu yeni anayasanın geçici dördüncü maddesine de dayandırmışlardır. Maddeye bakıldığında:

*"...Milli Güvenlik Konseyi; Siyasi Parti kurmak üzere İçişleri Bakanlığına verilen kuruluş bildirisinde adı yazılı bulunan parti kurucuları üzerinde incelemelerde bulunmak yetkisine sahiptir. Bu inceleme sonucunda bu görevler için uygun görülmeyenler hakkında; Milli Güvenlik Konseyi, temelli kapatılan siyasi partilerin her kademesindeki yöneticileri ile üyelerine, parti faaliyetlerine katılma kısıtlılığı getiren Anayasa'nın 69'uncu maddesi hükümlerine dayalı olarak, üye tam sayısı ile karar alır. Bu suretle hakkında olumsuz karar alınan kurucu yerine, diğer kurucular tarafından yenileri önerilebilir."*¹⁰⁰ ifadeleri yer almıştır.

⁹⁵ Evren, *a.g.e.*, Cilt 4, s.32-42.

⁹⁶ Evren, *a.g.e.*, Cilt 4, s.43-62.

⁹⁷ Seçim Kanunlarındaki Değişiklikler için Bkz. Mehmet Tomanbay, *Türkiye'de Siyasetin Demokratikleşmesi Siyasi Partiler ve Seçim Yasasında Değişiklik Önerileri*, s.16-48.

⁹⁸ Resmi gazetede yayımlanan bildiri için Bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/> (Erişim Tarihi 18. Mayıs 2023)

⁹⁹ Evren, *a.g.e.*, Cilt 4, s.146-148.

¹⁰⁰ Evren, *a.g.e.*, Cilt 4, s.150.

Bu madde ile MGK yeni kurulmak istenen partiler ve kurucuları hakkında inceleme yapabilme hakkına sahiptir. Gerek duyulduğu takdirde veto edebilme yetkisine sahiptir. Parti kurmak isteyenlerin MGK'dan müsaade almak gibi bir gerekliliği oluşmuştur. Örneğin; ANAP'ın kurucusu Turgut Özal dördüncü maddeye müteakip Kenan Evren'den sağda parti kurabilmek için izin almıştır. Evren, Turgut Özal'ın kuracağı partiye MSP (Milli Selamet Partisi) ve MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) kökenli olanların dahil edilmeyeceği hususunda kendisine teminat vermesini istemiştir. Sebebi ise Turgut Özal'ın bu partiler ile geçmişte bir ilişkisinin bulunmasıdır.¹⁰¹

Ayrıca Siyasi Partiler Kanununa göre 12 Eylül 1980 öncesi kurulmuş olan ve askeri hareket sonrasında kapatılmış olan partilerin liderleri ve yöneticileri 5-10 yıl siyaset yapamayacaklardır.¹⁰² Eski siyasilere getirilen yasaklar hakkında Milliyet Gazetesi "*Eski Siyasilere Getirilen Yasak Eleştirilere Konu Oldu*" manşetini atmıştır. Yazıda, eski AP Balıkesir Milletvekili Cemalettin İnkaya şu sözleri ile kararı eleştirmiştir: "*Parti yöneticilerine 10 yıl siyaset yasağını doğru bulmuyorum. Siyasiler olarak böyle bir yasağı kabullenmemiz mümkün değil. Suçu olanlara yasak konur. Suçu olmayanın vatandaşlık hakkını nasıl alırsınız?*"¹⁰³ Demokrasi getirilmeye çalışılırken daha ilk adımda parti kurma basamağında bu kadar çok yasakla hareket etmenin adına demokrasi denilebilir miydi?

Sosyal Demokrasi Partisi (Erdal İnönü)¹⁰⁴ başta olmak üzere yeni kurulan birçok partiye seçime girmeleri konusunda icazet verilmemiştir. Seçime katılan Milliyetçi Demokrat Parti (MDP) (Turgut Sunalp), Anavatan Partisi (ANAP)(Turgut Özal) ve Halkçı Parti (HP) (Necdet Calp) içerisinden de kurucu birçok kişi veto edilmiştir. 6 Kasım 1983 yılında seçimler gerçekleşmiş ve % 92.30 oranında katılım sağlanmıştır. 1983 seçimlerinde % 45.17 ANAP, % 30.46 HP, % 23.27 MDP, % 1.13 oranında Bağımsızlar oy almıştır. Bu sonuçlara göre Anavatan Partisi'nin (ANAP) lideri Turgut Özal¹⁰⁵ tarafından hükümet kurulmuştur.¹⁰⁶

¹⁰¹ Evren, *a.g.e.*, Cilt 4, s.151.

¹⁰² Evren, *a.g.e.*, Cilt 4, s.158.; Bkz. Hasan Önkaş, *1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Demokrasi: CHP Örneği*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2006, s.85,86.

¹⁰³ "Eski Siyasilere Getirilen Yasak Eleştirilere Konu Oldu", **Milliyet Gazetesi**, 21.10.1982, no:12561, s.1,6.

¹⁰⁴ Erdal İnönü için Bkz. Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler 2*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2007, s.1-416.

¹⁰⁵ Turgut Özal hakkında bilgi edinmek için bkz.: Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994.

¹⁰⁶ Merziye Akal, *12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi Ve 28 Şubat Sürecinde Bir Politikacı Olarak Süleyman Demirel'in Farklı Konum Ve Tepkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s.101.

16 Kasım 1983 tarihinde Rauf Denktaş öncülüğünde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti bu bağımsızlığı tanıyan devletler arasında ilk sırada ki yerini almıştır. Bu bağımsızlık Avrupa ülkelerini memnun etmemiştir. ABD, bu girişimi tanımadığı gibi tanıyan ülkelere yardımları keseceğini belirtmiş; Avrupa da ortak bir karar ile KKTC'yi tanımamıştır. Sovyetler ise açık bir tavır takınmak yerine ada da konsey kurulmasını beklediğini söylemiştir. Dış politikada KKTC'nin bağımsızlığı konusunda Türkiye bir nevi yalnız kalmıştır.¹⁰⁷

İç politikada ise 6 Aralık 1983 tarihinde MGK'nın görevi resmen son bulmuştur. Artık TBMM açılacak ve Kenan Evren cumhurbaşkanı olarak hükümeti kurma görevini ANAP'ın kurucusu Turgut Özal'a verecek ve meclis çalışmalarına başlayacaktır. Evren:

" Sevgili Vatandaşlarım,

Yeni Anayasanın geçici üçüncü maddesinin bir hükmü, Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda, yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkül edip, Başkanlık Divanı oluştuğundan, Milli Güvenlik Konseyinin de hukuki varlığının sona ermesini öngörmektedir.

6 Kasım'da yapılan serbest seçimlerin ardından 24 Kasım'da Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmış ve milletvekilleri and içmişlerdir. 4 Aralık pazar günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı seçilmiştir. Bugün de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanının öteki üyeleri belirlenmiş ve ilgili hüküm uyarınca, üç yılı aşkın bir süredir görev yapan Milli Güvenlik Konseyinin de hukuki varlığı sona ermiştir."¹⁰⁸sözleri ile halkı bilgilendirmiştir.

Yaşanan gelişmeleri basın da dikkatle takip etmiştir. Kenan Evren'in Anıları kitabında yer verdiği bazı haberlere göre; Milliyet gazetesi yazarı Hasan Pulur "Asker Gibi" başlıklı yazısında Silahlı Kuvvetlerin ülkeyi kurtarıp demokrasiyi geri getirdiğini ve en nihayetinde görevini tamamladıktan sonra askeri disiplin ile tekrar kıışlasına çekildiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Mehmet Barlas "Mutlu Günler", Rauf Tamer "Güle Güle" ve Teoman Erel "Yeni Dönem Başlarken" başlıklı yazılarını yayımlayarak MGK'ya bir nevi teşekkürlerini iletmişler ve demokrasiye merhaba demişlerdir.¹⁰⁹

¹⁰⁷Evren, a.g.e., Cilt 4, s.432-433.; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Baskı 20, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.850,851.

¹⁰⁸Evren, a.g.e., Cilt 4, s.457.

¹⁰⁹Evren, a.g.e., Cilt 4, s.478-494.

19 Aralık günü Turgut Özal, Hükümet Programını açıklamıştır. Kenan Evren program için yumuşak ve kulağa hoş gelen vaatler olduğunu ifade etmiştir. Serbest ekonomi piyasası, yurtdışına çıkma serbestisi, Güneydoğu Anadolu Projesine öncelik verilmesi gibi daha birçok alanda kolaylık sağlamak ve refah seviyesini yükseltmek amacı ile maddeler oluşturulmuştur.¹¹⁰

Kenan Evren, 25 Mart tarihinde yapılacak olan yerel seçimlerle ilgili kanun tasarısının birçok noktada hatalı olduğunu ve kanunu Başbakanlıkta hukukla ilgisi olmayan bazı milletvekili ve bürokratların hazırladığını dile getirmiştir. "*Adalet Bakanlığı devreye girmemiş*" diyen Evren bu sebepten dolayı kanunu kabul etmediğini dile getirmiştir. Yerel seçimler için hazırlanan kanun tasarısında hukukun üstünlüğünü savunan Evren, 1983 tarihinde Siyasi Partiler Kanununda partilere Adalet Bakanlığına müracaatı yasaklamıştır. Uygulamaları arasında tezatlık olduğu görülmüştür.¹¹¹ Yerel seçimlere parlamento dışında kalan Doğru Yol Partisi (DYP), Refah Partisi ve SODEP' in de katılmasını uygun bulmuştur. Fakat Erdal İnönü'nün kurmuş olduğu SODEP için 12 Eylül tarihinde hüküm giyen solcuların bu partiye girdiğini ifade ederek bundan hoşnut olmadığını da belirtmiştir.¹¹²

25 Mart 1984 yılı yerel seçimlerinde ANAP oy oranında eksilme yaşamamıştır. Halkçı Parti %8, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) %6,5, SODEP %22, DYP ise %13 oranlarında oy almışlardır. Artık ülkede siyasi partiler nicel açıdan artmış ve yasakların kaldırılması için sesler yükselmeye başlamıştır. Kamuoyuna bakıldığında SODEP'in kurucusu Erdal İnönü olması sebebi ile bu parti 12 Eylül öncesindeki CHP ile eş tutulmuştur. Yani CHP'nin mirasçısı olarak kabul edilmiştir. ANAP'ı da 12 Eylül öncesi AP ile bağdaştırmışlardır. Bunlara ilaveten 1985 tarihinde Bülent Ecevit 12 Eylül yasaklarından ötürü siyasetten uzaklaştırıldığı için eşi Rahşan Ecevit Demokratik Sol Partiyi kurmuştur. SODEP ve Halkçı Parti birleşmiş ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti'yi kurmuşlardır.¹¹³

1987 yılında ülkede başörtüsü yasakları söz konusu olmuştur. Üniversitelere başörtülü olarak girmek yasaklanmıştır. Kenan Evren'e göre ülkede ciddi bir irtica sorunu vardır.¹¹⁴

¹¹⁰ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 5, Milliyet Yayınları, 1991, s.12,13.

¹¹¹ Evren, *a.g.e.*, Cilt 5, s.29,30.

¹¹² Evren, *a.g.e.*, Cilt 5, s.30.

¹¹³ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Baskı 21, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.283.

¹¹⁴ Kenan Evren'in dine bakış açısı için Bkz. N. Yücel Mutlu, *İslam, Laiklik ve Kenan Evren Bir Atatürkçü'nün İslam ve Müslümanlara Bakışı ve Davranışları Üzerine Araştırma*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1995, s.27-30.

Tüm konuşmalarında dinin tarikatlar tarafından kullanılarak tarikatların önce orduyu ele geçirmek ve ardından ülkeye hakim olmak gibi planlar yaptığını dile getirmiştir.¹¹⁵ Bu durumu ifade ederek Laikliği ön plana çıkarmakta ve kişilerin inanç özgürlüğünü kısıtlamak noktasında adımlar atmıştır. Birçok insanın eğitim ve çalışma hakkı elinden alınmıştır. İnsan Hak ve Hürriyetlerine uygun olmayan bu uygulama, önceki söylemleri ile çelişmektedir. 12 Eylül 1980 sonrası konuşmalarında genellikle dinin öneminden bahseden ve bir din hocası babasının olduğunu ifade ederek bununla övünen Kenan Evren, bu tarihte tam tersi düşünce ve uygulamalarda bulunmuştur.

6 Eylül 1987 tarihinde anayasanın geçici 4. maddesiyle getirilen 10 senelik siyaset yapma yasağının kaldırılması için bir referandum düzenlenmiş¹¹⁶ ve referandum sonucunda %50.16 ile "Evet" oyu çıkmıştır. Kenan Evren bu sonucu şu şekilde değerlendirmiştir. 1980 öncesi siyasetçileri Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan'ın parti kurmak yerine mevcut DYP, DSP, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve Refah Partisi'nin başına geçecekleri kanısını ortaya atmıştır.¹¹⁷

Referandum sonrası siyasi yasaklar kalkmış ve 1980 öncesi parti başkanı olup 10 yıl siyasetten uzaklaştırılan Demirel DYP'ye başkan seçilmiştir. Bülent Ecevit eşinin kurmuş olduğu DSP'nin başına geçmiş, Alparslan Türkeş de MÇP' ye başkan olmuş, Necmettin Erbakan da Refah Partisinin başına geçerek Kenan Evren'in dediği gibi yeni kurulmuş olan ve kendi partilerinin devamı niteliğinde bulunan siyasi teşekküllere başkanlık yapmışlardır.¹¹⁸

29 Kasım 1987 tarihinde ise erken seçim yapılmıştır.¹¹⁹ Anavatan Partisi (ANAP) 292 milletvekili çıkararak yine iktidar olmayı başarmıştır. Bu dönemde Türkiye'de PKK terör örgütü peyda olmuş ve bu da ülkeyi 1980 öncesi gibi anarşik olaylara sürüklemiştir. Enflasyon nedeniyle hayat pahalılığı tekrar gündem olmuştur. Politik açıdan bakıldığında ise yine 1980 öncesinde olduğu gibi siyasetçiler ılımlı bir politika takip etmek yerine dini ve milli değerleri ön plana çıkarmayı tercih etmişlerdir. Dış politikada, Avrupa Birliğine üyelik için çalışmalar yapılmış fakat 1989 tarihine kadar Avrupa tarafından rapor

¹¹⁵ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 6, Milliyet Yayınları, 1992, s.15-33.

¹¹⁶ 6 Eylül 1987 referandumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Onur Çelebi, *Siyasi Yasakların Sonu: 6 Eylül 1987 Referandumu*, Baskı: 1, Kriter Yayınları, 2021.

¹¹⁷ Akal, *a.g.t.*, s.107.

¹¹⁸ Akal, *a.g.t.*, s.113,114.

¹¹⁹ Milletvekili Genel Seçim sonuçları için Bkz. İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Baskı 2, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1998 Ankara, s.106.

hazırlanmamıştır. Sebepleri de Türkiye'nin İnsan Haklarına bağlı olmadığı düşüncesidir. Ayrıca İslam İş Birliği de Türkiye'nin Avrupa Birliğine girebilmesi için önüne engel olarak sunulmuştur. 1984 tarihinde Bulgaristan'ın Türkleri asimile etme çabaları da iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur.¹²⁰

1989 tarihinde cumhurbaşkanı seçimleri olmuştur. Basın, Turgut Özal'ın da aday olacağını dile getirmiştir. Kendisi kesin bir yanıt vermemekle birlikte cumhurbaşkanı olabileceği şartlarını üzerinde taşıdığı için bir yandan aday olabileceğini îmâ ederken diğer taraftan da partisinin başında kalabileceğini dile getirmiştir. Gazeteciler ile yapmış olduğu bir röportajda muhabirin sistemde değişiklik yapıp yapılmayacağını sorması üzerine Kenan Evren böyle bir düşüncesinin olmadığını ancak Cumhurbaşkanı seçiminin TBMM yerine halkoyuna sunulmasının demokratik açıdan daha yerinde bir karar olacağını ifade etmiştir. Herhangi bir siyasi parti üyesi olmayan ve doğrudan halk tarafından seçilecek bir cumhurbaşkanının ülke için daha hayırlı olacağına inanmıştır.

9 Kasım 1989 tarihinde Cumhurbaşkanı seçimi yapılmış ve Turgut Özal üçüncü turda 263 oy alarak Cumhurbaşkanlığını kazanmıştır. Evren artık sade hayatına başlayacaktır. TRT' den yaptığı konuşma ile halka veda etmiştir. Cumhurbaşkanlığını devir teslim töreninde şu sözleri ile görevini sonlandırmıştır:

"Değerli Konuklar;

Danışma Meclisi tarafından hazırlanıp, Milli Güvenlik Konseyince son şekli verilerek 7 Kasım 1982 günü halk oyuna sunulan Anayasamızın, vatandaşlarımızın %92'ye varan oyları ile kabul edilmesi sonucu Devlet Başkanlığı konumum sona ermiş ve Cumhurbaşkanı sıfatını alarak 9 Kasım 1982 günü bu görevime başlamışım.

7 yıldır kesintisiz ve yoğun bir çalışma içinde sürdürdüğüm bu yüce görevim yine Anayasamız gereği bugün sona ermiş bulunmaktadır. Benim için yegane teselli kaynağı, yüce milletimizin gönülden benimsediği demokratik laik parlamenter sistemin bundan böyle de devam ettirileceğine olan inancımdır.

Biraz sonra görevi kendisine devredeceğim Sayın Turgut Özal'ın da bütün gücü ile bu yolda yürüyeceğinden şüphem olmadığını ifade ederken,

¹²⁰ Akşin, a.g.e.,s.287.

kendilerine bu yüce görevinde başarı, sağlık ve mutluluk dileklerimi aziz vatandaşlarıma şükranlarımı sunuyorum, en içten sevgi ve saygılarımla."¹²¹

Neticede, Kenan Evren demokrasi anlayışını Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı kalmak ile eş tutmuştur. Halkın iradesine bağlı, Laik, insan hak ve hürriyetlerine saygılı bir ortamın demokratik olacağı inancını taşımıştır. Demokratik düzende muhalefetin de olmazsa olmaz bir faktör olduğunu vurgulamıştır. Basının da azımsanamayacak derecede önemi olduğunu ifade eden Evren, basın ahlak kuralları çerçevesinde görevini ifa etmesi gerektiğini savunmuştur. Tüm bu düşüncelerine nazaran yönetim hayatındaki uygulamaları demokrasiye ters düşmüştür. Öncelikle 12 Eylül 1980 Darbesini yaparak demokrasiyi geri plana atmıştır. Akabinde 12 Eylül 1980 öncesine ait siyasi partileri kapatmış ve bu parti üyelerine 5-10 yıl siyaset yasağı getirmiştir. 1982 Anayasası hazırlanmış fakat bu anayasa yönetilenlere değil yöneticilere hitap eden bir anayasa olma özelliği taşımıştır. Anayasanın halkoyuna sunulması demokratik bir hareket olarak görülse de yapılan referandum ile Evren'in cumhurbaşkanı olarak seçilmesi de antidemokratik bir uygulamadır. İnsan Hak ve Hürriyetlerini kısıtlayan bir anayasa ile antidemokratik kanunlar topluluğu ortaya çıkmıştır. "*Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmeliği*" ile başörtülü kadınlar eğitim ve meslek hayatlarından men edilmişlerdir.¹²² Basına sansür uygulanmış, birçok gazete ve dergiler kapatılmış ve eleştiri yasağı getirilerek insanların düşünce özgürlüğü ellerinden alınmıştır. Sonuç olarak Evren, söylemlerinde parlamenter ve liberal demokrasiyi savunurken, uygulamaları ile anti liberal ve antidemokratik bir ortam oluşturmıştır.

¹²¹ Evren, *a.g.e.*, Cilt 6, s.528-530.

¹²² Şeyma Nur Bozkurt Dadak, *1937'den Günümüze Türkiye'de Sekülerizm Ve Laiklik Anlayışının Bürokrasi-Devlet İlişkisindeki Değişimin Zihniyet Analizi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Sosyal Yapı Ve Sosyal Çalışma Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Kasım 2019, s.86.

3. KENAN EVREN'İN SÖYLEV VE DEMEÇLERİNDE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Tezin ikinci bölümünde öncelikle demokrasi kavramı ele alınmıştır. Akabinde Kenan Evren'in söylemlerinden oluşan "Seçme Konuşmalar" ile K. Ali Baransel'e ait 6 ciltlik "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri" adlı eserinden istifade edilerek Evren'in yurtiçi gezilerinde yapmış olduğu konuşmalar ve bazı TV kanallarına ve dergilere vermiş olduğu röportajlar incelenerek kendi konuşmalarından demokrasi anlayışı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

3.1. Demokrasinin Tanımı ve Menşei

Demokrasi'nin literatür anlamı "*Latince halk (demos) ve iktidar (kratein) kelimelerinden oluşmuş bir terkiptir.*"¹²³Kelime anlamına bakıldığında halkın iktidarda yani yönetim kısmında söz sahibi olabilmesidir.¹²⁴Yönetilen kesimin yöneticileri seçmesidir,denilebilir. Bu da seçim ile olabilmektedir.

Demokrasi kavramı Atina şehir devletlerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Çünkü insanlar bir yönetim altında toplanmışlardır. "*Ste*" devleti adı verilen topluluklar oluşturmuşlardır. Ste denmesinin sebebi de güvenlik amaçlı duvarlarla çevrili yerlerde yaşamalarıdır.¹²⁵Demokrasi kavramı Atina Devletine dayansa da Ortaçağdan sonra daha fazla gündem olmuş ve su üstüne çıkmıştır. Nedeni ise bir hiyerarşi olması ve bu hiyerarşinin en alt kademesinde köleliğin olmasıdır. Ayrıca Sezar'dan sonra "*Tiranlık*" kurulmak istenmiştir.¹²⁶ Sonrasında imparatorluklar yok olup milliyetçilik kavramı ortaya çıktıktan sonra demokrasi kavramı uygulama alanı bulmaya başlamıştır.¹²⁷

Ortaçağ'da 1215 tarihinde yayınlamış olan "*Büyük Özgürlükler Sözleşmesi*" ile kendini gösteren ardından 1776'da ilan edilen "*Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi*" ve 1789 tarihinde ilan edilen "*Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*" demokrasinin temel taşlarını oluşturmuşlardır.¹²⁸

¹²³ Mazhar Bağlı, *Bir Bakışta Türkiye'nin Demokrasi Tarihi Ve Demokratikleşme*, T.C. Gençlik Ve Spor Bakanlığı, Ankara 2013, s.31.

¹²⁴ Bağlı, a.g.e.,s.31.

¹²⁵ Veysel Mankan, "Demokrasinin Tarihsel Evrimi", *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi Ve İdari Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.2, 2020, s.120.

¹²⁶ Tiranlık; "Herhangi bir yasaya dayanmayan, sadece tek bir hükümdarın keyfi uygulamalarıyla yönetilen monarşik yönetim sistemine tiranlık denir." (<https://www.google.com/search?> (Erişim Tarihi 01. Haziran 2023))

¹²⁷ Bağlı, a.g.e.,s.31.

¹²⁸ Mankan, "a.g.m.", s.124.

Tüm bu bahsettiğimiz faktörler resmi olarak sınıflandırılmış terimlerdir. Fakat insanlar açısından bakıldığında zaman demokrasinin ne demek olduğunu tanımlamada kendi beklentilerini dile getirmektedirler. Kimisi için özgürlük, kimisi için ekonomik bağımsızlık, kimi için inanç özgürlüğü gibi kavramlarla tanımlanır. Nedeni ise insanların yaşamış olduğu sıkıntılara karşılık yönetimden beklentileridir. Aslında tüm bu sayılan prensipler; eşitlik, özgürlük, adalet, hoşgörü gibi ilkeler demokrasinin beslendiği topraktır.¹²⁹

Demokrasinin ilkelerine bakıldığında; "yasalara uyma zorunluluğu, eşitlik, aktif katılım, seçim, çok partili sistem, çoğunluğun yönetimi, çoğulculuk, anayasal güvence, güçler ayrılığı, laiklik, sivil toplum, şeffaflık, hesap verebilirliktir."¹³⁰ tanımları ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de demokrasinin gelişim tarihine bakıldığında; Osmanlı Devleti'nde monarşik bir yönetim anlayışı vardı. Fakat dönemin şartları gereği ilk olarak 1876 tarihinde "*Kanun-i Esasi*"nin yayımlanması ile "*I. Meşrutiyet*" devri başlamış ve bu dönemde ilk parlamento kurulmuştur. Sonrasında kapatılmak zorunda kalınmış ve 1908 tarihinde "*II. Meşrutiyet*" ilan edilmiştir.¹³¹ 1920'de TBMM kurulmuş ve bir "*Halk Programı*" hazırlanmıştır. Tam olarak uygulanamamış dahi olsa da bu program eşitlik üzerine dizayn edilmiştir. Modern demokrasi çeşitlerinden "*sosyal demokrasi*"ye bir örnek teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, CHP 'yi denetlemek amacı ile bir muhalif parti kurmaya çalışmıştır. Fakat CHP, 1945 tarihine kadar tek başına ülkeyi yönetmiştir.¹³² Nihayet 1946 yılına gelindiğinde çok partili sistemin ilk genel seçimleri¹³³ yapılmış ve bu dönemde muhalefet kanadında Demokrat Parti adından söz ettirmeye başlamıştır. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde ise Türkiye'de demokrasiyi kurup, geliştirecek siyasi teşekkül olarak görülen Demokrat Parti iktidar koltuğuna oturmuştur.¹³⁴ Demokrat Parti iktidar döneminde uyguladığı bazı anti-demokratik davranışlar ile eleştirilmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan askeri darbe ile demokrasi tamamen durma noktasına gelmiştir.

¹²⁹ Onur Çelebi, "Türkiye'de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri", *Turkish Studies*, C.10, S.1, Kış 2015, s.253.

¹³⁰ <https://www.demokrasi.gen.tr/demokrasi-ve-temel-ilkeleri/> (Erişim Tarihi 01. Haziran 2023).

¹³¹ Bağlı, *a.g.e.*, s.46-49.

¹³² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.50,51.

¹³³ 1946 Seçimlerinin değerlendirmesi için Bkz. Onur Çelebi, "Türkiye'de Demokrasi'nin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri" *Turkish Studies*, C.10, S.1, Kış 2015, s.252-272.

¹³⁴ Erdoğan Günel, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*, Edt: Z. Aybike Yılmaz, Kara Kutu Yayınları, İstanbul 2009, s.109-117.

1960 Darbesi sonrası yeni bir Anayasa hazırlanmıştır. Bundaki amaç demokrasiye geri dönme çabasıdır. Bu anayasa geçmiş dönemden ders alınarak iktidarın yürütme kuvvetini tek başına kullanmasına engel olduğu gibi yeni güçlerin ortaya çıkmasına da olanak sağlamıştır.¹³⁵

1971 yılında yaşanan olaylar karşısında anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. Şiddet eylemlerinin durdurulamaması ve sokaklarda işçilerin, üniversite öğrencilerinin hareketlenmeleri ülkeyi içinden çıkılmaz bir kaosa sürüklemiştir. 12 Mart 1971 tarihinde muhtıra (uyarı yazısı) yayınlanarak ülke yönetimi uyarılmış, gidişatta bir değişiklik olmayınca ordu 12 Eylül 1980 tarihinde emir komuta zinciri içerisinde yönetime el koymuştur. Yaşanan bu olaylara müteakip Kenan Evren, 1982 Anayasası'nı oluştururken daha katı bir tutum sergilemiştir. Değişikliklere örnek verildiğinde; 1982 Anayasası'nda sendika ve derneklerin siyasi faaliyetleri yasaklanmıştır. Çünkü işçi ve üniversite öğrencilerini eylemlere sürükleme amacı güden derneklerin olduğu düşünülmüştür.¹³⁶ Türkiye için demokrasi kavramı çok yenidir ve bir nevi batılılaşma anlamı ifade etmiştir. Bu nedenle anayasamız da batı menşeli anayasalar örnekler alınarak oluşturulmuştur ve yeterli görülmediği yerde değişikliklere gidilmiştir.¹³⁷ 1961 Anayasası sonrası 1980 Darbesi ile sekteye uğramış olan demokrasi, 1982 Anayasası ile tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Askeri darbe iki noktayı sıkıntıya sokmuştur. Bunlardan ilki siyasi partiler ikincisi de anayasa faktörüdür. 1982 yılında bir anayasa çalışması yapılmış ve referandum ile kabul edilmiştir. Dönemin mizah dergilerinde de: 1961 Anayasası yazılı olan kitabın üzerinde onu ezercesine bir askeri postal çizilerek üzerine 1982 Anayasası yazılmıştır.¹³⁸

Anayasaya bakıldığında öncelikle şunu belirtmek gerekir: Sivil bir siyasi dönem başlamıştır. Fakat meclise giren partileri ve partiler içinden seçilen milletvekilleri de MGK tarafından seçilmiştir. Yani demokrasiye bir ön müdahale söz konusudur.¹³⁹ Ayrıca siyasi yasaklar getirilmiş ve 1980 öncesi siyasetçiler tamamen engellenmiştir, ta ki 1987 referandumunda yasaklar kaldırılana kadar. 1982 Anayasası aslında bireyin haklarını,

¹³⁵ Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Haz: Hurşit Güneş, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996, s. 218-222.

¹³⁶ Ertan (Ed.), *a.g.e.*, s.281-283.

¹³⁷ Güneş, *a.g.e.*, s.234.

¹³⁸ Öznur Yaşar, *Türk Siyasetinde Çizgisel Mizah Ve Demokrasi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2015, s.180.

¹³⁹ Oğuz Aşık, *Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında Değişen Demokrasi Anlayışı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2019, s.179,180.

hürriyetini güvence altına almak yerine devleti, cumhurbaşkanını ve kurumları daha da yücelten bir yapıya sahiptir. Anayasa hazırlanıp halkoyuna sunulacağı zaman dahi eleştirme hakkının olmaması, bu hakkın yalnızca Cumhurbaşkanı Kenan Evren'de bulunması da demokrasiye zarar veren hususlardandır.¹⁴⁰

Cumhurbaşkanı Kenan Evren bu anayasa ile cumhurbaşkanlığı görevine adım atmış ve 1989 yılına kadar bu makamda kalmıştır. Döneminde, darbe sonrası ilk demokratikleşme diyebileceğimiz 1983 genel seçimleri yapılmış, ardından 1987 yılında milletvekili seçimleri gerçekleşmiş ve 1989 yılında anayasa gereği görevini tamamlayan Kenan Evren yerini, seçim sonucunda Turgut Özal'a devretmiştir. Kendi dönemine kadar ki süreci Türk demokrasi hayatı noktasında kısaca değindikten sonra demokrasi çeşitlerine bakıldığında:

Hakimiyet açısından üç çeşit demokrasi tarifi bulunmaktadır. Bunlar: "*Doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi ve temsili demokrasidir.*" Doğrudan demokrasi, halkın hakimiyeti bizzat kendi elinde bulundurmasıdır. Demokrasinin zirve noktası gibi görünse de uygulanabilirlik açısından çok da mümkün görünmemektedir. Yarı doğrudan demokrasi, halkın seçmiş olduğu meclisteki temsilcilerle hakimiyeti paylaşması anlamına gelmektedir. Parlamento oluşturulması ayırt edici özelliğidir. Temsili demokrasi ise halkın seçim hakkını kullanarak yönetici kesimi kendi iradesi ile seçmesidir. Bu demokrasi çeşidi Türkiye'de kullanılmaktadır.¹⁴¹

Amaçları açısından demokrasi çeşitlerine bakıldığında; "*Klasik Demokrasi, Mutlak Demokrasi, Liberal Demokrasi, Radikal Demokrasi, Müzakereci Demokrasi*" çeşitleri yer almaktadır. Klasik Demokrasi, "*yönetme hakkının çoğunluğu elde eden siyasal iktidara bırakıldığı, yaş ve uyrukluk gibi belli koşullara sahip herkese oy hakkı tanındığı, genel seçim yoluyla siyasal iktidarın belirlendiği, demokrasinin bir ideoloji değil yönetim biçimi olarak esas alındığı bir demokrasi türüdür.*"¹⁴² Mutlak Demokrasi, "*Çoğunluğun vermiş olduğu karar üzere yönetimin elde tutulduğu demokrasi çeşididir.*"¹⁴³ Liberal Demokrasi; "*İnsan hak ve hürriyetlerinin varlığını esas almakta, bireysel eşitlik ve özgürlüğü tesis*

¹⁴⁰ Alkan Hazar Arkan, *1961 Ve 1982 Anayasalarının Yapım Süreçlerinin Anayasal Gelişmelere Ve Demokrasiye Olan Etkileri*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2017, s.163-166.; 1982 Anayasasının uygulanabilirliği açısından değerlendirme için Bkz. Mustafa Boran Özkan, *Demokrasinin Kurumsallaşması Üzerine Bir Deneme: 1982'den Sonra Türkiye'de Demokrasi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2010, s.79-92.

¹⁴¹ Hasan Tunç, "Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, S.1-2, 2008, s.1116,1117.

¹⁴² Tunç, "a.g.m.", s.1117,1118.

¹⁴³ Tunç, "a.g.m", s.1118.

etmeye gayret eden toplumsal-siyasal kurumlaşmanın gerektiğini kabul etmektir."¹⁴⁴ Radikal Demokrasi, yalnızca bireysel bakmamakta ve toplum çıkarlarını da göz önünde tutan demokrasi çeşididir.¹⁴⁵ Müzakereci Demokrasi ise, adından da anlaşıldığı gibi kurum ve kuruluşların müzakere yani karşılıklı konuşmalar ile kararların alındığı, sorunlara çözüm üretildiği demokrasi çeşididir.¹⁴⁶

Yukarıda açıklanmış olan demokrasi çeşitlerine göre Kenan Evren'in geri getirmeye çalıştığı demokrasi çeşidini klasik demokrasi ve yapmaya çalıştığı anayasa maddeleri ile liberal demokrasiyi yerleştirmek istediği anlaşılmaktadır ki söylemlerinden de bunlar çıkarılmaktadır. Fakat bu fikrini uygulamada gerçekleştiremediği anlaşılmıştır.

3.2. Orgeneral Kenan Evren'in Uyarı Mektubu

Kenan Evren, siyasi tarih sahnesine 1980 Darbesini gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı olarak çıkmıştır. Evren'in demokrasi anlayışını anlayabilmek için dönemin cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e göndermiş olduğu uyarı mektubuna bakmak gerekir.

Kenan Evren, ülkenin içinde bulunduğu durumu belirttikten sonra şayet bu kötü gidişat ülke yönetiminden sorumlu siyasiler tarafından durdurulamayacak olursa Türk Silahlı Kuvvetlerinin görevi gereği yönetime el koyacağını ifade eden uyarı mektubunda bir nebze olsun demokrasiden de bahsetmiştir. Mektubunda: "...terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde anayasal kuruluşların ve özellikle siyasi partilerin, Atatürkçü milli bir görüşle müstereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir."¹⁴⁷ ifadesini kullanan Kenan Evren'in bu sözlerine bakıldığında "parlamenter demokrasi" diyerek yasama-yürütme-yargı erklerinin birbirinden ayrıldığı yani güçler ayrılığı ilkesinin ve cumhurbaşkanı ile başbakanın hukuktan üstün olmadığı bir demokrasiden bahsetmiştir.¹⁴⁸ Anayasal kuruluşlar ve siyasi partiler vasıtası ile çözüm üretilmesi gerektiğini ifade ederken ise demokrasinin içerisinde partilerin karar aşamasında anayasal kuruluşlarla müzakere uzlaşma içerisinde olması gerektiği anlamını da çıkarmak mümkündür.

¹⁴⁴ Tunç, "a.g.m.", s.1120,1121.

¹⁴⁵ Tunç, "a.g.m.", s.1122.

¹⁴⁶ Tunç, "a.g.m.", s.1124.

¹⁴⁷ K. Ali Baransel, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s.9.

¹⁴⁸ <https://www.lisansegitim.com/parlamenter-sistem-ne-demek/> (Erişim Tarihi 28. Mayıs 2023)

3.3. Kenan Evren'in Devlet Başkanlığı Görevine Geldiğinde TBMM'de İçtiği And

Kenan Evren, MGK başkanlığı yanı sıra devlet başkanlığı görevini de yürütmüştür. TBMM'de yapmış olduğu konuşmada ülkenin durumunu ve 12 Eylül Bayrak Harekatı nedeniyle sekteye uğrayan demokrasiyi değerlendirirken; *"...demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzenlenmesi için çalışacağım... and içerim."* ifadelerini kullanmıştır.¹⁴⁹ Kenan Evren, demokrasi rejimi içerisinde öncelikle hukukun üstün olması gerektiğini ifade ederek "laik" yapıda bir anayasa yapılması gerektiğini belirtmiştir. Din ve devlet işlerinin de birbirinden ayrılması gerektiğini 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Darbelerini değerlendirirken dile getirmiştir. Demokrasinin temel taşlarından biri olan laiklik faktörüne birçok kez vurgu yapmıştır. Bu sözlerinden sonra ilk iş olarak 1982 Anayasasının oluşturulmasını hedef olarak belirlemiş ve bu iş için Danışma Meclisi'ni görevlendirmiştir.¹⁵⁰

3.4. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrası Basın Toplantısındaki Konuşmaları

Kenan Evren 12 Eylül sonrası yapmış olduğu basın toplantısında:

"Hür demokratik rejimlerde basın ne büyük hizmetler gördüğü ve onun değerli mensuplarının demokrasinin yaşamasına ne denli katkılarda bulundukları, demokrasi içinde yaşayan aklıselim sahibi herkesin idraki içindedir. Bu inanç içinde size hitap etmekten kıvanç duyuyorum.

Demokrasi rejimi, faziletler rejimidir. Demokrasi fertten ferde faziletli insanların varlığıyla yaşar. Demokrasinin bütün özgürlükleri ona inananlar içindir. Demokrasi rejimini yıkmak, yerine başka rejim kurmak isteyenler, hele demokrasinin hak ve hürriyetlerini kullanarak emellerine ulaşmak isterlerse, demokrasiye inanmış milyonlarca faziletli insanın hak ve hürriyetleri nasıl korunacaktır?

...Demokrasiye vücut veren bütün kuruluşlar, demokrasi var diye, demokrasiyi yıkmak isteyenlere demokrasinin hak ve hürriyetlerini vererek onları, faziletli vatandaşlara uygulanan yasalardan nasıl faydalandırabilirler? ...Bu yasalar

¹⁴⁹ Baransel, a.g.e.,s.15.

¹⁵⁰ Kronolojik sıra ile konuşmalarını değerlendirmeye devam ederken 12 Eylül Cumhuriyeti Koruma ve Kollama Harekatı nedeni ile yayınlamış olduğu bildirilerine bir önceki bölümde yer verildiği için burada tekrar ele alınmamıştır.

mecliste görüşülürken faziletli vatandaş düşünülmemiş, daima rejimi yıkmak isteyenlerin demokratik hakları düşünülmemiştir."¹⁵¹ ifadelerini kullanmıştır.

Kenan Evren'in bu konuşmasında öncelikle dikkat çeken husus demokratik bir ülkede basın özgürlüğünün önemine değinmiş olmasıdır. Demokratik rejimde basının 4. kuvvet olması ilkesine ve bu konuda gazetecilerin bireysel bazdaki hizmetlerinin gereğine işaret etmiştir. Fakat söylemler ve eylemler birbirini tutmamaktadır. 12 Eylül Darbesinin hemen ertesinde basın üzerindeki sansür ve kısıtlamalar dikkat çekmiştir. Örneğin askeri darbeyi ve kurulan hükümeti eleştirmesi nedeni ile birçok gazeteci 12 Eylül Dönemi'nde yargılanmıştır.¹⁵²

Basının önemine değinecek olursak; serbest eleştiri ve ifade özgürlüğü halk ile iktidar arasındaki bağı sağlayan bir araçtır. Belli kurallara uyularak kullanıldığı takdirde hem otoriteyi sınırlayan hem de bireylerin haklarını koruyabilen bir vasıta. Bireylerin dünyadan bihaber olmalarını engeller ve ülkelerin gelişmesinde büyük bir öneme sahiptir. Dünyada olan gelişmeleri takip edebilen bireyler, insanlık namına birçok yeniliklere imza atacaklardır. Zaman zaman kullanılma amaçlarına göre yasama, yürütme ve yargının yanında "dördüncü kuvvet" olarak isimlendirilmiştir.¹⁵³ Diğer kurum ve kuruluşlara nazaran çok daha büyük role sahip olduğu açıktır.

Düşüncelerin ifade edilebilme özgürlüğü basın yolu ile sağlanabilmektedir. Demokratik sistemin basına ihtiyacı vardır. İnsanların kişiliklerine hakaret içermeyen veya bölücü faaliyetlerde bulunulmadığı takdirde basının özgür bir şekilde işlemesi gerekmekte ve devletin de bunu engelleyecek şeyleri ortadan kaldırması gerekmektedir. Basın özgürlüğü denildiğinde yalnızca yazılanların kısıtlanmaması değil, bunları yayımlayabilecek basın kuruluşlarının da açılmasına, faaliyetlerde bulunmasına denetim şartıyla izin verilmesidir.¹⁵⁴

Kenan Evren, konuşmasında darbe öncesi yönetimde demokrasi adı altında hak ve hukuk savunuculuğu korumacılığı yapıyor gibi gösterildiğini fakat yıkıcı siyasi söylemlerin bireysel demokrasinin önünde tutulduğunu vurgulamıştır. Fakat 1982 Anayasası da insan hak ve hürriyetlerini kısıtlayıcı maddeler barındırmıştır.

¹⁵¹ Baransel, a.g.e.,s.29.

¹⁵² Barut, a.g.t., s.236.; Ceyda Ilgaz, "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönem Ve Türk Basını", *İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, C:?, S:17, 2012, s.117.

¹⁵³ Nevin Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devletindeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:51, S:3, 2002, s.65,66.

¹⁵⁴ Yaşar Salihpaşaoğlu, *Türkiye'de Basın Özgürlüğü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, s.14,15.

Kenan Evren konuşmasının devamında demokratik rejim içerisinde olması gereken erkleri:

"Yargı yetkisi millet adına hür ve bağımsız yargı organlarına, yasama yetkisi milletin seçmiş olduğu temsilcileri ile yine millet adına TBMM'ye verilmiştir.

*Yürütme yine millet adına TBMM içinde seçilmiş hükümetlerce yürütülür. Türkiye'nin temel düzeni budur. Bütün bunlar Anayasamız ile düzenlenmiş bulunmakta ve de en önemlisi Türk demokrasisi, Anayasanın dibacesinde belirtildiği gibi Atatürk inkılapları bazına oturtulmuştur."*¹⁵⁵ sözleri ile açıklamıştır.

Kenan Evren, konuşmasının bu bölümünde demokrasinin halk tarafından seçim yolu ile gerçekleşeceği gerçeğini savunmuştur. Yargının bağımsız mahkemelere, Yasamanın seçim yolu ile gelen tüm meclis üyelerine, yürütmenin de bir meclis içerisinde iktidar partisi üyesi bakanlar tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Konuşması içerisinde demokratik rejimlerde dernek kurma hakkının serbest olduğunu dile getiren Evren, 1982 Anayasasında sendika ve dernek kurma hakkını yasaklamıştır.¹⁵⁶ Söylemleri ve faaliyetleri çelişki içerisinde.

Kenan Evren, yabancı gazetecilerin sormuş olduğu soruları yanıtlarken de demokrasiye ne zaman geçileceği sorusuna: "...Türk Silahlı Kuvvetleri Türkiye'de daima demokrasinin kuvvetlenmesi için girişimlerde bulunmuştur. Aksi hareketi yoktur. Demokrasi demek, her isteyen her istediğini yapabilmesi demek değildir."¹⁵⁷ sözleri ile karşılık vermiştir. Bu cümleden şu anlam çıkmaktadır. Demokraside hukuk ön plandadır ve her karar belli kurallara bağlıdır. Cumhurbaşkanı dahil herkes hukuk kuralları çerçevesinde hareket hakkına sahiptir. Ve ordu, Türkiye'de demokrasinin koruyucusu ve kollayıcısıdır.

3.5. 2 Ekim 1980 Tarihli Ağrı'daki Konuşması

Kenan Evren, 2 Ekim 1980 tarihinde Ağrı'da halka hitabı esnasında 1980 Darbesi öncesi ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatırken demokrasi için:

"Bizde demokrasi, partililik yanlış anlaşıldı. ...Biz tekrar geriye dönüp bir otoriter rejim getirmek heveslisi değiliz. Biz dejenere olmuş, yolundan sapmış demokrasiyi değil, birbirini seven, birbirini sayan, vatandaş olarak birbirini hor görmeyen bir ortamın bulunduğu demokrasiyi istiyoruz. Yoksa «Sen filan

¹⁵⁵ Baransel, a.g.e., s.30.

¹⁵⁶ Baransel, a.g.e., s.31.

¹⁵⁷ Baransel, a.g.e., s.42.

*partidensin, gözün çıksın» anlayışı demokrasiyle bağdaşmaz. Demokrasi bu demek değildir arkadaşlar... Daha evvelki konuşmalarım, radyo ve televizyon konuşmalarım da ifade ettiğim gibi, memleketin tabına uymayan, bizleri bu hale sürükleyen Anayasa'nın, Seçim Kanunu ve Partiler Kanununun bazı maddelerini değiştirdikten sonra, normal demokratik düzene geçeceğiz."*¹⁵⁸ ifadesini kullanmıştır.

Kenan Evren bu konuşmasında iktidar mücadelesi veren politikacıların hedefe varmak amacıyla her yolu mübah saydıklarını, bu durumun birbirlerine karşı suçlayıcı ifadeler içeren söylemlerine de yansıdığını en nihayetinde tepedeki kavganın tabana da sirayet ettiğini ve bu durumun toplumda ayrışmaya neden olduğunu ifade etmiştir. Demokratik rejimlerde iktidarın görevi ülkeyi hukuk kuralları çerçevesinde yönetmektir. Muhalefetteki partinin görevi de ülkenin gidişatını doğru takip edip saygı çerçevesinde iktidarı eleştirmesi ve murakabe görevini yerine getirmesidir. Demokraside muhalefet kanadı olmalıdır. Aksi takdirde bu yönetim biçimi diktatörlüğe ve monarşiye evrilecektir.

3.6. 29 Ekim 1980'deki Cumhuriyet Bayramı Mesajı

Kenan Evren, Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle yapmış olduğu konuşmada Milli Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının cumhuriyet rejimi için 57 yıl önce nasıl zorlu bir mücadele verdiğini:

"...Hürriyetin, eşitliğin, insan haklarının, inanç ve düşünce özgürlüğünün hepsini içinde toplayan Milli, Demokratik, Laik Cumhuriyetimizin bu yıl dönümü kahraman Türk Ulusuna kutlu ve mutlu olsun.

*...Cumhuriyet; doğruluğu, çalışmayı, bilgi ve yetenekleri değerlendiren, yasal çerçeve içinde yarışmaya imkan veren, uygarlık ve gelişmeye açık, birbirinin hak ve hukukuna saygılı, fırsat eşitliğini tanıyan sayısız faziletlerle dolu bir çoğunluk rejimidir. Cumhuriyet rejimi faziletler rejimidir ve bu rejimin, fertlerin fazileti üzerine bina edildiğini unutamayız."*¹⁵⁹ sözleri ile açıklamıştır.

Bu sözlerinde Kenan Evren Cumhuriyeti tanımlarken demokrasinin ilkeleri olan hürriyet, eşitlik, adalet ve inanç ile düşünce özgürlüğüne atıfta bulunarak aslında cumhuriyet ve demokrasinin birbirini tamamladığına vurgu yapmıştır.

¹⁵⁸ Baransel, a.g.e.,s.54,55.

¹⁵⁹ Baransel, a.g.e.,s.79.

3.7. 15 Ocak 1981 Konya'da Yapmış Olduğu Konuşma

Kenan Evren, yurtiçi gezileri kapsamında Konya'da yaptığı konuşmada ilk kez parlamenter demokrasiye geçileceğini ve bunun için sırasıyla atılacak adımları anlatmıştır. Buna göre ilk olarak Kurucu Meclis'in kurulacağını sonra sırasıyla "*Anayasa, Seçim Kanunu ve Partiler Kanunu*" oluşturulacağını, ülkenin geçmiş deneyimlerinden dersler çıkararak gerekli tüm demokratik kanunların oluşturulacağını ifade etmiştir.¹⁶⁰ Fakat konuşmasının devamında: "...Kurucu Meclisten çıkan kanunlar bize gelecek, biz eğer onu değiştirirsek, değişiklik şekliyle yürürlüğe girecek, eskiden olduğu gibi tekrar meclise gelip, tekrar gelme yok. Yani meclisin kabul ettiği kanunu biz aynen kabul edersek, kanunlaşacak."¹⁶¹ sözleri dikkat çekmiştir.

Burada biz diye ifade ettiği MGK'dır. Önceki uygulamada kanunlar, meclis onayından geçerek istişare ile kabul edilirken şimdi meclisten gelen kanun tasarısının MGK'nın onayı ile kanunlaşması, istenirse değişikliğe uğrayarak geri meclis onayına sunulmadan yürürlüğe girmesi anti-demokratik bir uygulamadır. MGK'nın kontrolünde suni bir demokrasi düşünülmüştür.

3.8. Newsweek Dergisi Muhabirinin Soruları

Kenan Evren, 6 Nisan 1981 tarihinde Newsweek Dergisi muhabirlerini kabul etmiş ve yapılan röportajda muhabir Kenan Evren'e şu soruyu yöneltmiştir:

"Soru: Türkiye'de demokrasiye ne zaman dönülebileceğini umuyorsunuz?

Cevap: Kurucu Meclisin yeni bir anayasa hazırlamasından sonra, bunun halk oyuna sunulması gerekir. Kabul edilirse, yeni bir Seçim Kanununun hazırlanması gerekecektir. Bundan sonra yeni kurulacak siyasi partiler olabilir. Genel seçimler ancak bu safhalardan sonra yapılacaktır. Parlamento yeniden çalışmaya başlayınca Kurucu Meclis'in ve Milli Güvenlik Konseyi'nin görevi de sona ermiş olacaktır."¹⁶² sözleri ile cevaben demokrasinin tekrar tesisi için gerekli adımları sıralamıştır.

Kenan Evren, 1980 Harekatı sonrası kendilerine muhalif olan grupların, askerin iktidarda kalma niyeti olduğu fikrini yaydığını söylemiştir. Buna göre muhalif grupların, MGK vasıtası ile Silahlı Kuvvetlerin devlet yönetiminde süresiz kalacağını ve sivil yönetime

¹⁶⁰ Baransel, a.g.e., s.140.

¹⁶¹ Baransel, a.g.e., s.141.

¹⁶² Baransel, a.g.e., s.213,214.

müsaade edilmeyeceğini halka yaydıklarını belirtmiştir. Bu yanlış algıyı düzeltmek amacıyla Kenan Evren, parlamentonun tekrar açılmasıyla MGK'nın görevinin son bulacağını ifade etmiştir. Ülke gerekli koşullara getirildiği zaman demokratik düzene geçilecektir.

3.9. İsveç Muhabirinin Sorularına Verdiği Cevap

1 Mayıs 1981 tarihinde İsveç'li bir muhabir ile yapmış olduğu röportajda öncelikle demokrasiye geçiş için izlenecek olan metodu izah etmiş ve ardından da 1961 Anayasasının Türkiye'deki demokratik düzende eksik kalan taraflarına vurgu yapmıştır. Muhabir ile Evren arasında:

"Soru: Türkiye demokrasiye nasıl dönecektir ve bunun gerçekleştirilmesi ne kadar zaman alacaktır?"

Cevap: Bugün Türkiye'nin meseleleri sadece demokrasiye dönüş değildir. Bütün müesseseleriyle sağlam temeller üzerine oturtulmuş, işlerliği olan Parlamenter demokrasinin gerçekleştirilmesidir. Zaman konusu ise, sadece yönetimin kararına bağlı bir husus değildir. Çeşitli vesilelerle belirttiğim gibi biz mümkün olan en kısa zamanda demokratik parlamenter rejime dönüş için kesin kararlıyız ve bundan da Türkiye'de kimsenin en ufak kuşkusu yoktur...

Soru: Bundan evvelki Anayasanın sakıncalarının giderilmesini sağlayacak yeni demokratik Anayasa'da ne gibi değişiklikler öngörüyorsunuz?"

Cevap: Yeni Anayasa Kurucu Meclis tarafından hazırlanacağı cihetle, bu aşamada ben ne gibi değişiklikler yapılacağını söylemek durumunda değilim. 1961 Anayasasının uygulamasında çeşitli aksaklıklarla karşılaşıldığı bir vakiadır. Bu meyanda Anayasal Müesseselerin kendilerinden beklenen kıfayeti ortaya koyacak şekilde işlememesi ve bu müesseselerin yetki ve sorumluluklarının açıkça belirlenmemiş olması, Yasama, Yürütme ve Yargı arasındaki kuvvetler dengesinin bozulmasına müsait olması belirtilebilir."¹⁶³ şeklinde bir diyalog geçmiştir.

Kenan Evren, tüm konuşmalarında Türkiye'de parlamenter demokrasiyi tesis etmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Parlamenter demokraside ne cumhurbaşkanının ne de başbakanın kısacası tek bir kişinin tüm yönetimi ele alması diye bir durum söz konusu değildir. Ülke

¹⁶³ Baransel, a.g.e., s.261.

kanunlar ile yönetilir ve halk mevcut iktidardan memnun değilse seçim hakkını kullanarak ülkesi ve kendisi için en doğru karara varabilir. Kenan Evren'in en çok dikkat ettiği konu tek bir siyasi partinin ve tek bir kişinin tüm gücü elinde toplayarak bir tür diktatörlük kurma hevesine kapılması tehlikesidir. Bir tür üstü örtülü, denetimden uzak tek adam rejiminin kurulmasından endişe edilmektedir. Keza tüm çalışmalar da bu tür tehlikeleri ortadan kaldırmak üzere inşa edilmiştir.

3.10. İtalyan "Rai" Televizyonu Muhabirleri ile Yapılan Röportaj

Kenan Evren, 7 Mayıs 1981 tarihinde İtalyan Rai televizyonu için yapmış olduğu röportajda Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik ilerleyişini ve atılan adımları anlatmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti için en uygun olan rejimin parlamenter rejim olduğuna inandığını söylemiş ve yapılan inkılapların da buna uygun seçildiğini ifade etmiştir. Atatürk İlkelerinin de demokrasiye uygun bir yapıda olduğunu, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de her daim Atatürk İlkelerine bağlı, onun göstermiş olduğu yoldan ilerlediğini söylemiştir. Zaman zaman Türkiye'de demokrasinin engellerle karşılaştığını ve bu durumda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül'de olduğu gibi askerin Atatürk İlkeleri doğrultusunda siyasete müdahale etmek mecburiyetinde kaldığını dile getirmiştir. Türkiye'nin 30 yıllık bir demokrasi geçmişinde Batı Avrupa'nın demokrasi anlayışını örnek aldığını ve Atatürk İlkeleri ile bağdaştırarak tam manasıyla demokrasiyi oturtmak amacıyla olduğunu belirtmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin olağanüstü durum ortadan kalkar kalkmaz Türkiye'nin sivil yönetime, parlamenter demokrasiye geçeceğini:¹⁶⁴

*"Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime Ülkeyi içinde bulunduğu bataklıktan kurtarmak ve Atatürk İlkelerine yeniden işlerlik kazandırmak için el koymak zorunda kalmıştır. Ve amacı idareyi elinde tutmak değil, mümkün olan en kısa sürede Türkiye'de parlamenter demokratik düzenin yeniden sağlam temeller üzerinde hayatiyet kazanmasını sağlamaktır."*¹⁶⁵sözleri ile ifade etmiştir.

3.11. "BBC" Televizyonu Muhabiri İle Yaptığı Röportaj

Kenan Evren 7 Mayıs 1981 tarihinde vermiş olduğu demeçte demokrasiye dönüşün aşamalarını:

"Türkiye'nin parlamenter demokrasiyi sağlam temeller üzerinde kurma planı şu şekildedir: 30 Ağustos-29 Ekim 1981 tarihleri arasında Kurucu Meclis

¹⁶⁴ Baransel, a.g.e.,s.263.

¹⁶⁵ Baransel, a.g.e.,s.264.

çalışmaya başlayacaktır. Bu meclis 150 kadar üyeden oluşacak, bütün illeri temsil edecek üyeler seçimle tayin edilecek, Milli Güvenlik Konseyi kontenjanından da bir kısım üyeler görevlendirilecektir. Ancak bu kontenjanın Meclisin üçte birini geçmeyeceğini tahmin etmekteyim. Kurucu Meclis ile ilgili tamamlanmakta olan çalışmalarımız geliştikçe, bu konuda daha ayrıntılı açıklamalar yapmak mümkün olacaktır.

*Kurucu Meclisin ilk görevi yeni Anayasayı hazırlamak olacaktır. Bu Anayasanın halkın referandumuna sunulması ve kabulünden sonra yeni Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları hazırlanacaktır. Partilerin siyasi faaliyetlerine yeniden başlamalarını takiben yapılacak genel seçimlerle Parlamenter demokratik sistemin yeniden işlemesi süreci tamamlanmış olacaktır."*¹⁶⁶sözleri ile özetlemiştir.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, yeni siyasi partiler kurulmasından yanadır. Sebebi ise 1980 öncesine tekrar dönülmesinden korkulmasıdır. Evren, eski siyasetçilerin Türkiye'de demokrasi yeniden işlerlik kazansa dahi ülkeyi tekrar bir kaos ortamına sürükleyeceğini düşünmektedir. Bu sebeptendir ki, Bülent Ecevit, Süleyman Demirel gibi 1980 öncesi politikacıların siyasi faaliyetlerine 10 yıllık yasaklar getirilmiştir.¹⁶⁷

3.12. Washington Post Gazetesi Muhabiri İle Yapmış Olduğu Görüşme

Kenan Evren 23 Mayıs 1981 tarihinde Amerikan Washington Post muhabiri ile yapmış olduğu röportajda muhabirin sormuş olduğu demokrasiye ne zaman geçileceği yönündeki soruya net bir tarih belirtmemiş ve demokrasiye bir an önce geçmek için atılan adımlardan bahsetmiştir. Diğer röportajlarında olduğu gibi Kurucu Meclisten, yapılacak anayasadan ve Seçim Kanunundan bahsetmiştir. Her konuşmasında Parlamenter demokrasiye geçilme çabası içerisinde olduklarını dile getirmiştir. Yabancı basının ısrarla Türkiye'de demokrasiye net geçiş tarihini öğrenmek istemesi üzerine Evren: "Yurt dışında takvim konusunda bizi tenkit edenler ya kendi düşünceleri doğrultusunda bu konuyu istismar ederek yönetimin iyi niyeti üzerine gölge düşürmek isteyenler veya Türkiye'deki geçmiş

¹⁶⁶ Baransel, a.g.e.,s.265,266.;25 Mayıs 1981 tarihinde Almanya'nın Sesi Televizyonu muhabiri ile de yapmış olduğu röportajında demokrasi için atılacak adımları tek tek açıklamıştır. Seçim sonucu ile artık askerin kışlasına çekileceğini belirtmiştir. Baransel, a.g.e.,s.307,308.

15 Temmuz 1981 tarihinde Leaders Dergisi muhabiriyle yapmış olduğu röportajda da aynı şekilde demokrasiye giden süreci, yapılan çalışmaları anlatmıştır. Baransel, a.g.e.,s.330.

¹⁶⁷Önkaş, a.g.t.,s.85,86.

tecrübelerin ve hali hazır gerçeklerin bilincinde olmayan, konuya yalnız teorik açıdan bakan kişi ve gruplardır."¹⁶⁸ sözlerini dile getirmiştir.

Muhabirin, Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olmak istemesi ile ilgili düşüncesini merak etmesi üzerine de Kenan Evren, asıl amacının bu olmadığını, ancak ülkede refah seviyesini yükselttikten ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra halkın iradesi ile seçim yoluyla cumhurbaşkanı olabileceğini ifade etmiştir. Kenan Evren 7 Kasım 1983 tarihinde yeni anayasanın kabulü ile cumhurbaşkanlığı görevini de üstlenecektir. Kendisinin seçim yolu ile cumhurbaşkanı olmasını da, anayasanın kabulü için halk oylamasına sunduklarını ve anayasa maddesi gereği bir dahaki seçim dönemine kadar cumhurbaşkanlığı görevinin bu seçim sonuçlarına bağlandığını ifade etmiştir.¹⁶⁹

3.13. Aftenposten Gazetesinin Muhabirine Verdiği Röportaj

Kenan Evren 25 Mayıs 1981 tarihinde yapmış olduğu röportajda öncelikle Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel gibi eski siyasetçilerin tekrar politikaya dönmelerine müsaade edilmeyeceğini açıklığa kavuşturmuştur. Yeni demokrasiye yeni isimler ve siyasi partiler gerektiğini ve yeni dönemde ülkenin 12 Eylül öncesindeki anarşi durumundan ayrıca politik çekişmelerden uzak olması gerektiğini ifade etmiştir. Ülkeyi iç harbin eşiğine getiren kişilerin 12 Eylül öncesindeki eski siyasetçiler olduğunu söylemiştir. Ancak her şey yoluna girdikten sonra bu siyasetçilere tekrar politikaya girme hakkı tanınacağını belirtmiştir.¹⁷⁰

Kurucu Meclisin nasıl meydana geleceği sorusuna; 150 kişiden oluşacağını, çoğunluğunu her ilden katılan temsilcilerden, üçte birinin ise MGK tarafından seçilecek kişilerden meydana geleceğini belirtmiştir. Fakat tüm bunların bir kanun ile belirleneceğinin altını çizmiştir. Cumhurbaşkanı seçiminin ise anayasaya uygun şekilde oluşturulan bir Seçim Kanunu ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Amacının bir makam sahibi olmak olmadığını söyleyen Kenan Evren, anayasaya bağlı demokratik bir ortamda halkın iradesi ile seçilir ise bu görevi üstleneceğini dile getirmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Baransel, *a.g.e.*,s.299.

¹⁶⁹ İpekliler, *a.g.t.*,s.154.

¹⁷⁰ Baransel, *a.g.e.*,s.301-302.

¹⁷¹ Kenan Evren, *Seçme Konuşmalar 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989*, Doğan Kitap, İstanbul-Eylül 2000, s.120,121.

3.14. Erzurum'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma

23 Temmuz 1981 tarihinde Kenan Evren Erzurum halkına seslenerek Türkiye'de yeniden demokrasiye geçiş için gerekli adımları atmaya başladıklarını böylece meclise ve millete verdikleri (asker) sözü tuttuklarını:

"Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin teklif ettiği Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun Tasarısının kabul edilmesi ile yüce milletimize verilen asker sözüne uygun olarak Türkiye'de gerçek demokrasinin kurulması yolunda önemli bir adım daha atılmış oldu. Bu kanunun gerekçesinde de belirttiğimiz gibi 12 Eylül günü radyo ve televizyonda yaptığım konuşmada, demokratik parlamenter sistemin dejenere edilmesine mani olucu ve Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa ve Seçim Kanunu ile Siyasi Partiler Kanunu hazırlamayı ve bunlarla ilgili düzenlemelerin yapılmasını müteakip, insan hak ve hürriyetlerini sağlayan milli dayanışmayı ön plana alan, sosyal adaleti gerçekleştirecek demokratik, laik ve hukuk kurallarına dayalı bir yönetime ülke idaresinin devredileceğini vaad etmiştik. İşte bu vaadin bir perdesi daha böylece kapanmış oldu. Danışma Meclisinin kurulmasında Türkiye'de bugün siyasi faaliyetlerin serbestçe sürdürülmesinin yaratacağı sakıncalar göz önünde bulundurulduğu takdirde, niçin serbest seçimlerden yararlanmaya imkan olmadığı kolayca görülür. Genel seçim, siyasi görüşler etrafında toplanmış partilerin seçim propagandası, seçim mücadelesi yapmasıyla sağlanabilir. Böyle bir mücadelenin henüz kabuk bağlamayan, bildiğimiz yaraların yeniden kanamasına yol açacak yöntemleri de beraberinde getireceği muhakkak olduğundan Kurucu Meclisi genel seçimle yapmamıza imkan olmadığını bütün insaf sahibi vatandaşlarım kabul edeceklerdir. Şimdi şu sırada yeniden seçime gideceğiz, sandıklar kurulacak ve bu Danışma Meclisine seçilecekler öyle seçilecek. Bunu ben vatandaşlarımın insafına bırakıyorum. Bunun zamanı gelecek. Elbette öyle sandık başlarına gidilerek seçimler yapılacaktır..."¹⁷²

cümleleri ile dile getirmiştir.

Kenan Evren'in bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere, 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası belli bir sıra içerisinde demokratik çalışmalar yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Evet, ülke düzeni sağlanırken bazı olumsuzluklar yaşanmıştır ki bu olumsuzluklar eleştirilere de

¹⁷² Baransel, a.g.e.,s.340.

maruz kalmıştır. Demokratik açıdan bakıldığı zaman seçim yolu ile yönetimin sivilleştirilmesi düşüncesi ön plandadır.

3.15. 12 Eylül 1980 Darbesi'nin 1. Yıldönümüne Müteakip Yaptığı Konuşma

Kenan Evren 12 Eylül 1981 tarihinde halka hitaben yapmış olduğu konuşmasında Bayrak Harekatı'nın üzerinden geçen bir yıllık süreci değerlendirmiştir. Darbenin yapılmasına sebep olan olayları özetlemiş ve sonrasında demokratik rejime geçilebilmesi için sürdürülen çalışmaları anlatmıştır. Bir yıl içerisinde il il gezerek yapılan faaliyetleri halka bizzat kendisinin duyurduğunu ilave ederek bir an önce genel seçimlere gidileceğini yinelemiştir. Konuşmasında yapılan kanunlardan bahsederek aslında demokratik bir sistemde olması gereken (milli irade, halkın çıkarı, hukukun üstünlüğü vb.) yolu takip ettiklerini:

*"...12 Eylül'den bu yana 159 adet tasarı, 55 adet teklif görüşülerek bir yılda 214 kanun çıkarılmıştır... Halen 78 kanun tasarısı ve teklifi üzerinde çalışmalar devam etmekte olup, zamanında gündeme alınacaktır. Önümüzdeki dönemde ele almak istediğimiz konulardan bazıları şunlardır: Olağanüstü Hal Kanunu...Trafik Kanunu...İşçilerimizin gerek sendika ağalığı, gerekse işverenler tarafından istismarına imkan vermeyen...matuf kanunlar çıkarılacaktır."*¹⁷³ sözleri ile belirtmiştir.

3.16. La Figaro Gazetesi Muhabirine Verdiği Röportaj

17 Eylül 1981 tarihinde Kenan Evren Fransız gazetesine verdiği röportajda, 12 Eylül sonrasında demokratik rejim için atılan adımların Batı'daki akisleri ve Türkiye-Batı dünyası ilişkilerine etkilerini:

*"...Geçen bir yıl içinde, Batılı dost ve müttefiklerimize ülkemizde temel hak ve hürriyetleri tekrar ihlal edilmeyecek bir biçimde en sağlam temellere oturtmak ve etkin bir biçimde demokratik düzenin yeniden ihyasını sağlamak yolunda niyet ve çalışmalarımızı her vesile ile anlattık. Çoğulcu parlamenter sisteme olan bağlılığımız nedeniyle Batı'nın parlamenter kuruluşlarıyla ilişkimizi korumaya ve işbirliğini devam ettirmeye ayrıca itina ettik."*¹⁷⁴sözleri ile değerlendirmiştir.

¹⁷³ Evren, a.g.e.,s.171,172.

¹⁷⁴ K. Ali Baransel, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri* (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s.7.

Kenan Evren'in bu cevabında "*Çoğulcu parlamenter sistem*" ifadesi geçmektedir. Çoğulcu sistem parlamenter demokrasinin olmazsa olmaz bir faktörüdür. Bu sistem, çoğunluğun seçtiği partinin iktidarda kalıp, azınlıkta kalan partinin de muhalefette olması demektir.¹⁷⁵ Kenan Evren, Batı'nın 1980 sonrası Türkiye'de demokratik açıdan yapılan çalışmaları yakından takip ettiğini de her defasında vurgulamıştır.

Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği Topluluğu'na girme talebinin kabul görmemesini ve buna gerekçe olarak da Türkiye'de yeterli insan hak ve hürriyetlerinin olmamasının neden gösterilmesini eleştirmiştir. Kenan Evren Türkiye'nin insan temel hak ve hürriyetlerini koruduğunu, buna önem verdiklerini ve gerekli yasal düzenlemelerin yapıldığını belirtmiştir.

3.17. Leaders Dergisi Muhabirinin Sorularına Verdiği Cevaplar

1 Ekim 1981 tarihinde Leaders Dergisi muhabirinin sormuş olduğu "*Parlamenter Demokratik düzeni yeniden ne zaman kuracaksınız? Kurucu Meclis'in kamuoyunun gerçek bir forumu olarak çalışabilmesini nasıl sağlayacaksınız?*" sorularına Kenan Evren:

*"Harekatın ilk gününde de belirttiğimiz gibi, parlamenter demokrasiyi yeniden kuracağız. Ancak bu kere sağlam temeller üzerine kuracağız. Kurucu Meclisin teşkili, işlevleri ve yetkileri hakkındaki kanunun çıkarılması ile bu yolda ilk adım atılmıştır. Anayasa taslağını hazırlamak üzere ilk kez Ekim ayının yirmiiüçüncü günü toplanacaktır. Bu Anayasa'nın halkoyu tarafından onaylanması halinde, bunu takiben yeni Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları yapılacaktır. Siyasi partilerin organize olması ve yeni Anayasa'ya göre Kurulabilecek yeni partiler için tanınacak makul bir süreden sonra siyasi faaliyetlerinin başlamasına izin verilecek ve genel seçimleri müteakip yeni parlamento kurulacaktır."*¹⁷⁶

"Yeni Meclis'in çalışma tarzı için kabul ettiğimiz kanun sağlam bir parlamenter demokrasinin kurulması yolunda atılan adımların en önemlilerinden biridir. Bugüne kadar Milli Güvenlik Konseyi yasama görevi yapan yegane otorite idi. Danışma Meclisi'nin teşekkülü ile yasama faaliyetleri daha geniş bir tabana dayalı olacaktır. Karşıt görüşlerin öğrenilmesi ve dikkat nazarına alınması kamuoyunun temayülünün daha yaygın biçimde ortaya

¹⁷⁵ <https://www.lisansegitim.com/parlamenter-sistemin-turleri/> (Erişim Tarihi 03. Haziran 2023)

¹⁷⁶ Baransel, a.g.e., s.17,18.

*çıkmasını sağlayacaktır. Yüz altmış üyeden oluşacak Danışma Meclisi gerek, orantılı olarak vilayetlerin gerek meslek gruplarının temsil edilebilmelerine imkan verecektir. Meclis üyeleri daha önce Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine tanınmış olan ayrıcalık haklarına sahip olacaklardır. Bu üyelerin gerek görüşlerinden, gerek oylarından dolayı sorumlu tutulmayacaklarını burada belirtmek isterim. Kendileri hakkında ne bir soruşturma, ne tutuklama ve ne de yargılama söz konusu olacaktır. Meclis üyelerinin seçilmelerinden gerek önce, gerek sonra haklarında verilmiş olan herhangi bir cezai karar Meclis'in yasal varlığının bitimine kadar ertelenecektir."*¹⁷⁷cevabını vermiştir.

Kenan Evren'in bu konuşmasında dikkat çeken bir nokta vardır. Demokratik bağlamda yapılacakları sırasıyla anlatan Kenan Evren, Danışma Meclisine mensup olacak kişilerin söylem ve eylemlerinde özgür olduklarını, herhangi bir baskıya maruz kalmayacaklarını belirtmiştir. Fakat bu özgürlük 12 Eylül 1980 öncesi siyasetçiler söz konusu olduğunda dikkate alınmamıştır. İkinci paragrafın son cümlesinde geçen "*Meclis üyelerinin seçilmelerinden gerek önce, gerek sonra haklarında verilmiş olan herhangi bir cezai karar Meclis'in yasal varlığının bitimine kadar ertelenecektir.*" ifadesi Danışma Meclisi üyelerinin haklarında verilmiş cezai bir karar olsa dahi anayasa faaliyetlerinde bulunabiliyor olması hususu düşündürücüdür. Öte taraftan Danışma Meclisine seçilecek üyeler MGK tarafından onaylanacaktır ki bu da kendi istedikleri kişilerin seçilmesi demektir. Suçlu olmasına rağmen suçunun ertelenebilir olması ve üye olabilmesi ayrı bir toleranstır.

3.18. Siyasi Partilerin Kapatılmasına Müteakip Yaptığı Konuşma

Kenan Evren 15 Ekim 1981 tarihinde radyo ve televizyonda siyasi partilerin kapatılması hususunda bir konuşma yapmıştır. Bilindiği üzere 12 Eylül Askeri Darbesi gerçekleşikten sonra meclis feshedilmiş, parti faaliyetleri de askıya alınmıştır. O dönemin önde gelen parti liderleri Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş önce askerin kontrolü altında tutulmuş sonra da aktif siyasetten uzaklaştırılmışlardır. Askeri Yönetim, yeni döneme yeni partiler ve daha önce siyasette kirlenmemiş tecrübesiz politikacılar ile yola devam etmek istemiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Baransel, a.g.e., s.18.

¹⁷⁸ Önkaş, a.g.t., s.85,86. ; Çetingüleç, a.g.e., s.154.

Kenan Evren ise yukarıdaki teze dayanarak ülkeyi içinden çıkılmaz duruma düşürenlerin o dönemin siyasetçilerinin çekişmeleri olduğunu söylemiş ve ülkenin tekrar toparlanabilmesi için belli bir zamana ihtiyaç duyulduğunu ve gerek halkın gerekse 1980 öncesi siyasetçilerin bu duruma destek olması gerektiğini belirtmiştir. Fakat konuşmasının devamında Kenan Evren eski siyasetçilerin hali hazırda birbirleri ile olan çekişmelerinin devam ettiğini ve bu kişilerin destek olmak yerine köstek olduklarına vurgu yaparak yeni siyasetçilere şans tanınması gerektiğini belirtmiştir. Hazırlanmış olan yeni anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu gereğince en kısa zamanda genel seçimlere gidileceğini belirtmiş; askerin amacının iktidarda kalmak olmadığını ifade etmiştir. Kenan Evren'in konuşması şu şekildedir:

"Aziz Türk Milleti,

Radyo ve televizyon haberlerinde de duyduğunuz gibi, ülkemizde mevcut tüm siyasi partiler bugünden geçerli olarak feshedilmiştir.

...O günün şartlarına göre Parlamento ve Hükümet feshedilmiş ve fakat demokrasiye olan inancımızın bir gereği olarak, siyasi partilerin sadece faaliyetlerinin durdurulması ile yetinilmişti.

*...Şu hususu bütün Türk Milleti önünde bir kere daha belirtirim ki; Milli Güvenlik Konseyi hiç bir zaman, ülke yönetiminin tek bir partiye veya tek bir şahsa verilmesini düşünmemiştir. Biz, tek parti veya şahsın diktatörlüğünün ülkeyi arzu edilmeyen istikametlere sürükleyebileceği inancı içerisinde olduğumuzdan dolayıdır ki; bütün konuşmalarında hür, demokratik, parlamenter sistemin yeniden sağlam temeller üzerine kurulacağını, her şeyi ile bozulmuş bir idarenin kısa sürede düzeltilemeyeceğini ve bunun için de makul bir süreye ihtiyacımız olduğunu dile getirmiştım. Parlamenter demokrasinin siyasi partilerle gerçekleşen bir sistem olduğunun bilinci içerisindeyiz. Siyasi Partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır."*¹⁷⁹

3.19. Der Spiegel Dergisi Muhabirine Verdiği Cevaplar

15 Ekim 1981 tarihinde Kenan Evren Der Spiegel Dergisine vermiş olduğu demeçte, demokratik sisteme geçiş için izlenmekte olan takvimin ne kadar başarılı olduğu ve yeni

¹⁷⁹ Evren, a.g.e.,s.175,176.

anayasayı oluşturacak olan Danışma Meclisi üyelerinin seçim ile değil de MGK tarafından tayin ile belirlendiği yönünde dış basında ve kamuoyunda yapılan tartışmalar ile ilgili soruları cevaplandırmıştır:

"Soru: *Bir çok gözlemci, bugünkü Türkiye'yi, kapağını özel kanunların teşekkül ettirdiği bir düdüklü tencereye benzetiyorlar. Siz bu kapağı açacağınızı ve ülkeyi eskisinden daha sıhhatli bir demokrasiye götürmek istediğinizi devamlı söylüyorsunuz. Fakat bu ne zaman olacak?*

Cevap: *Bir zaman planı sundum. 23 Ekim'de bir Danışma Meclisi toplanacak ve yeni bir Anayasa hazırlayarak halk oyuna sunacak. Bu Anayasa halk tarafından kabul edilirse, yine bir seçim ve Partiler Kanunları yürürlüğe girecek. Ondan sonra da genel seçimler yapılacaktır.*

Soru: *Sizin namus sözünüz demokrasi. Ancak Danışma Meclisi üyeleri seçimle değil, yeni Anayasanın esaslarını tesbit eden ve son sözü kendilerine bırakan MGK'deki arkadaşlarınız tarafından tayin edilmişlerdir. Buradan, Türkiye'nin yönetilen ve otoriter bir demokrasi yolunda olduğu şüphesi doğmuyor mu?*

Cevap: *Türkçe'de bir atasözü vardır: Dereyi görmeden paçayı sıvama. Bu şekilde şüpheye düşen kişiler, kötü niyetli kişilerdir.*

Soru: *Peki neden böyle şüphelere muhatap oldunuz. Danışma Meclisi üyelerini neden serbest seçimlerle getirmediniz?*

Cevap: *Eğer serbest seçimle getirseydik, o zaman normal seçim yapılmış olurdu.*

Soru: *Peki normal seçimin ne kusuru var?*

Cevap: *Bu siyasal partilerin tekrar aktif hale gelmesine neden olurdu. Milli Güvenlik Konseyine yaptığınız tenkide karşı şunu söylemek isterim: Demokrasinin tekrar ihdası için bütün sorumluluğu omuzlarına almışlardır. Bu nedenle, bu sorumluluğu ve mesuliyeti demokrasiyi tekrar ihdas edene kadar taşımakla görevlidirler.*

Şayet Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisinin kabul ettiği ve çıkardığı her şeyi otomatik onaylama durumunda olursa, o zaman varlığının manası kalmaz. Tenkidciler beklesin ve görsünler, ondan sonra tenkidlerde bulunsunlar."¹⁸⁰

Kenan Evren, bu röportajında Danışma Meclisi üyelerinin seçimle göreve gelmemeleri ve MGK üyelerinin onayından geçiyor olmasına net bir cevap vermemiştir. MGK üyeleri Nurettin Ersin, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer ve Sedat Celasun'dur. Genel sekreter ise Haydar Saltıktır. Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde atamalar gerçekleştirilmiştir.¹⁸¹ Yapılacak olan Anayasa ne kadar halkoyuna sunulmuş olsa da yukarıda belirtildiği gibi "Evet" oyu verilmesi için halk bu konuda doğrudan ve dolaylı yollardan yönlendirilmiştir.

3.20. Danışma Meclisinin Açılması Dolayısıyla TBMM Genel Kurulunda Yapmış Olduğu Konuşma

Kenan Evren, 23 Ekim 1981 tarihinde yapmış olduğu konuşmada Danışma Meclisinin yeni demokratik sistemin kurulması noktasındaki önemine ve görevlerine değinmiştir. Konuşmasına bakıldığında:

"Danışma Meclisinin Sayın Üyeleri,

...Şimdi çalışma sırası; 12 Eylül günü milletimiz önünde verdiğimiz sözün gereği olan, Türk Toplumuna yaraşır bir Anayasa ve Partiler Kanunu ile Seçim Kanunu hazırlamayı ve bunlara paralel hukuki düzenlemeler yapmayı müteakip, İnsan Hak ve Hürriyetlerine saygılı milli dayanışma içinde sosyal adaleti gerçekleştirecek, ferdin ve toplumun huzur, güven ve refahını ön planda tutan, demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı sağlam bir Devlet yapısını oluşturmaya gelmiş bulunmaktadır.

1'inci konu yeni Anayasanın hazırlanması;

Yeni Anayasa; Danışma Meclisinin bugünden itibaren en geç bir ay içinde kendi üyeleri arasından seçeceği 15 kişiden oluşan Anayasa Komisyonu tarafından tam bir bağımsızlık içinde, milli ihtiyaç ve gerçekler ışığında yapacağı araştırmalar sonunda meydana getirilecektir.

2'nci olarak Anayasanın halkoyuna sunuluşudur;

¹⁸⁰ Baransel, a.g.e.,s.45,46.

¹⁸¹ Erdem, a.g.e.,s.255.

3'ncü husus Yeni Anayasanın ilkelerine uygun bir şekilde Siyasi Partiler Kanununun hazırlanmasıdır;

4'üncü olarak yeni Anayasanın ve Siyasi Partiler Kanununun hükümleri göz önünde tutularak yeni bir Seçim Kanununun hazırlanmasıdır;

*5'inci konu olarak da, normal yasama faaliyetlerinin yürütülmesidir. Danışma Meclisi ana konulardaki çalışmalarından başka genel seçimlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulup, fiilen göreve başlayıncaya kadar kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle genel yasama görevlerini yerine getirecektir."*¹⁸² sözlerini dile getirmiştir.

Kenan Evren, bu konuşmasında demokrasiye geçiş için aşama aşama yapılacak olan faaliyetleri sıralamış ve Danışma Meclisinin görev ve yetkilerinden bahsetmiştir. Konuşması içerisinde *"tam bir bağımsızlık"* ifadesini kullanarak hiçbir kişi ve kurumun Danışma Meclisi üzerinde etki edemeyeceğini, anayasa maddelerinin dönemin şartlarına en uygun şekilde oluşturulacağını ifade etmiştir. Hiçbir baskı altında kalmadan işinde ehil olan kişilerin bu görevi üstlenecek olmaları demokrasiye uygun bir davranıştır. Tüm çalışmalar gerçekleştirildikten sonra genel seçimlerin gerçekleştirilip; yönetimin sivil hükümete devredileceği bir kez daha vurgulanmıştır.

3.21. Balıkesir'de Halka Hitaben Yaptığı Konuşma

Kenan Evren 17 Nisan 1982 tarihinde Balıkesir'de halka seslenişinde 1983 yılında yapılacak olan genel seçimler ile ilgili konuşurken kurulacak olan siyasi partilerin oy toplamak amacı ile halka çeşitli vaatlerde bulunacağını söylemiştir. Halkın ise bu noktada geçmiş tecrübeleri de göz önünde bulundurarak devletin yönetimi için vekalet vereceği siyasetçileri iyi analiz etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Aksi bir durumda ehil ve dürüst olmayan kişilerin iktidar mevkiine gelerek 12 Eylül öncesindeki gibi bir durumun tekrar yaşanmasına neden olabileceğini üstü kapalı olarak dile getirmiştir. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun altını çizen Kenan Evren, öte taraftan demokratik rejimlerde sistemin işlerlik kazanabilmesi için halkın da sağ duyulu ve gözünün açık olmasının önemine işaret etmiştir. Konuşmasına bakıldığında:

"Sevgili Vatandaşlarım,

¹⁸² Baransel, a.g.e., s..72-74.

*Demokratik parlamenter sisteme geçerken ve geçtikten sonra bu toprakların yegane sahibi sizlere büyük görevler düşmektedir. Sizden oy isteyecekleri iyi tartınız. Parlak sözlere hemen kanmayınız. O sözlerin, o vaadlerin olabilirlik derecesini iyi değerlendiriniz. Bu güne kadar çok vaadleri dinlediniz, hangilerinin yerine getirilip, hangilerinin getirilemediğini de biliyorsunuz. Bunda bir hayli tecrübe sahibi oldunuz. İşte kazandığınız bu tecrübeden iyi istifade ediniz. Şunu unutmayınız ki, hakimiyet kayıtsız, şartsız sizindir. Siz ne derseniz, ne isterseniz o olacaktır. Sizin bu hakimiyet hakkınızı, ancak sizin seçeceği vekiller, sizlerin namına kullanacaktır. Madem ki sizin namınıza kullanacaktır, o halde vekalet vereceğiniz bu kişiler doğru, dürüst, güvenilir, çalışkan, memleket menfaatini şahsi menfaatinden daima üstün tutabilecek kişiler olmalıdır."*¹⁸³ sözleriyle halka seslenmiştir.

3.22. Mersin'de Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma

13 Mart 1983 tarihinde Mersin'de halka yapmış olduğu konuşmasında öncelikle anayasa çalışmalarından bahsetmiş ardından siyasi partilerin teşekkülüne değinmiştir. Eski siyasetçileri 1983 yılında yapılacak olan genel seçimlere neden katılamayacaklarını gerekçeleri ile ifade etmiştir. Gerekçe olarak ülkenin 1980 öncesine tekrar getirileceğini düşünmektedirler. Eski siyasetçilerin birbirleri arasındaki çekişmeler nedeniyle ülke sorunları ile ilgilenmek yerine şahsi menfaatleri için uğraştıklarını ve bundan ötürü 12 Eylül'ün yaşandığını söylemiştir. Konuşmasının devamında demokrasiye değinerek:

"...Siz sevgili vatandaşlarım, siz isterseniz bu lideri bulursunuz. Bulduklarınız sizleri parlamentoda temsil edecektir.... Demokrasi en iyi bir idare şeklidir. Ancak çabuk dejenere edilebilir. Vatandaşlar seçtikleri temsilcilerin yaptıklarını ve yapmadıklarını iyi kontrol eder, vatandaşlık görevini eksiksiz yerine getirirlerse, o takdirde bu rejim iyi işler, kolay kolay yıkılmaz.

Her rejimin faydalı ve zararlı tarafları vardır. Bugüne kadar zararlı tarafı hiç olmayan bir idare şekli bulunmamış. Ancak, zararları en az rejim olarak, bu rejim yani demokratik parlamenter sistem kabul edilmiştir. Eğer, demokrasi dediğimiz bu rejim yanlış anlaşılır, bu rejimin getirdiği hürriyetler hudutsuz kabul edilirse, bu hürriyetler mevcut kanunları dinlememek şeklinde tefsir edilirse, yönetilenler kendilerini yönetenler yerinde görme alışkanlığına

¹⁸³ Evren, a.g.e.,s.225.

düşerse, öğretmeninin sözünü dinlemesi gereken öğrenci öğretmene emir verme noktasına gelirse, evlat babasını dinlemez, onunla alay ederse, devletin gücünü ve otoritesini sağlamakla görevli kuvvetlerine vatandaşlar korkusuzca saldırma noktasına gelirse, işte o zaman hürriyet isteği yanlış anlaşılmış, hürriyetin ve demokrasinin sınırları aşılmış demektir."¹⁸⁴sözlerini sarf etmiştir.

Bu konuşmasında demokrasinin en iyi rejim olduğunu ifade eden Kenan Evren, halkın yönetenleri takip etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Seçimler 5 yılda bir yenileneceğinden ötürü ülkesi için doğru kararı verecek olan halkın takipte olması gerektiğini ifade etmiştir. İşte bu *"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir"* ifadesini yansıtmaktadır. Demokratik ortamda insan hak ve hürriyetleri ön planda tutulmaktadır fakat Kenan Evren, hürriyetlerin de bir sınırı olduğunu ve bu sınırı anayasanın belirleyeceğini ifade etmiştir. Bireysel hürriyetler devlet bekasını tehlikeye sokmadığı kadar yaşanılabilir. Ayrıca sınırsız bir hürriyetin anarşiye dönüşebileceğini belirten Kenan Evren, kişi hürriyetinin üstünde devletin bekası kavramını görmüştür.

3.23. Erzincan'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma

29 Nisan 1983 tarihinde Kenan Evren, yürürlüğe girmiş olan kanunları halka bizzat kendisi açıklamıştır. Erzincan'daki konuşmasında da Siyasi Partiler Kanununa değinerek eleştirilebileceğini söylediği geçici maddeleri tanıtmıştır. Konuşmasında; Siyasi Partiler Kanununun geçici 1. maddesine değinmiştir. Bu madde yeni kabul edilmiş 1982 Anayasasının da geçici 4. maddesidir. Bu maddeye göre 12 Eylül öncesi eski siyasetçilere yeni kurulacak siyasi partilerde 10 yıl boyunca üye olamama, diğer mensuplarının bazılarına da 5 yıl boyunca bu kurulacak partilerde yönetimde bulunmama yasağı getirilmiştir.¹⁸⁵

Diğer bir geçici madde ise yeni kurulacak olan partilerin kurucularını MGK'nın araştırıp onay vermesinden bahsetmektedir. Eğer parti kurmak için başvuruda bulunan kurucular listesindeki isimler MGK tarafından uygun görülmez ise MGK bu kişilerin uygun bulunacak yeni isimlerle değiştirilmesini talep edecektir. Kısacası MGK'nın onayından geçmeyen kişiler parti kuramayacaktır.¹⁸⁶Bu madde şu eleştiriye açıktır; kendi istedikleri kişilere parti kurma izni verecekler ve Erdal İnönü gibi kişileri ise engelleyeceklerdir. 1983

¹⁸⁴ K. Ali Baransel, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s.201,202.

¹⁸⁵ Baransel, a.g.e.,s.244.

¹⁸⁶ Baransel, a.g.e.,s.245.

genel seçimleri, bu madde uyarınca sadece üç parti ile gerçekleştirilmiştir. Asıl problem yeni demokratik rejimi kurduğunu ilan eden askeri otoritenin kişi temel hak ve hürriyetleri en baştan yasaklayarak, tercih edilen kişi ve siyasi partilerle suni ve kontrollü bir çok partili sistem kurma çabasıdır.

3.24. Yozgat'ta Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma

Kenan Evren 14 Ağustos 1983 tarihinde Yozgat'ta yapmış olduğu konuşmasında yapılacak olan genel seçimlere %10 barajının getirildiğini açıklamıştır.¹⁸⁷ Bu barajın konulma sebebini, sağlam bir demokrasinin kurulması ve yerleşmesi için mecliste benzer tutum sergileyecek kişilerin tek bir partide toplanmasının ülke yönetimi için doğru bir adım olacağını belirtmiştir. Çünkü 1980 öncesinde mecliste bir parti enflasyonunun yaşandığını ve bu durumun da ülkeyi felakete sürüklediğine inanmaktadır. Peki, %10'luk bir oy oranı azımsanabilir mi? Evren'in % 10'luk barajı getirme sebebini istikrarı sağlamak olarak kabul edebiliriz. Kenan Evren koalisyon hükümetinin oluşmasını istemiyor olabilir. Fakat örnek verecek olursak: 1991-2002 yıllarını kapsayan dönemde ülkeyi koalisyon oluşturan azınlık hükümetleri yönetmişlerdir¹⁸⁸

3.25. Milletvekili Genel Seçimi Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması

Kenan Evren, 4 Kasım 1983 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında artık demokrasinin temel ilkesi olan seçim uygulamasının gerçekleştirileceğini ve demokratik parlamenter sistemin 12 Eylül 1980 İhtilalinden 3 yıl sonra uygulama alanına geçeceğini ifade etmiştir. 3 yıllık süreçte demokratik sisteme dönüş için ne denli çaba sarf edildiğini ve ülkenin amaçlanan refah seviyesine halkın oyları ile ulaşılacağını tekrarlamıştır. Konuşmasında:

"Aziz Vatandaşlarım,

Pazar günü hepiniz sandık başına gidecek ve önümüzdeki 5 sene için sizlerin vekaletini alarak, Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturacak milletvekillerine ve dolayısıyla sizler namına ülkeyi yönetecekleri seçeceksiniz. Böylece Türkiye Cumhuriyeti yeniden demokratik ve parlamenter sisteme geçmiş olacaktır.

6 Kasımdan sonra yeni bir Meclis teşekkül edecek ve bu Meclisten de bir hükümet oluşacak. Böylece 12 Eylül'den beri devam eden yönetim görevini yeni hükümet ve Danışma Meclisi ile Milli Güvenlik Konseyi de yasama ile

¹⁸⁷ Baransel, a.g.e., s.387.

¹⁸⁸ M. Yavuz Sabuncu, "Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 22, s. 1, 2006, s.193.

ilgili görevlerini yeni Türkiye Büyük Millet Meclisine devredecektir.¹⁸⁹
ifadelerini kullanmıştır.

3.26. New York'da Yayınlanan Newsday Gazetesi Muhabirine Verdiği Cevaplar

Kenan Evren 11 Mayıs 1988 tarihinde Newsday Gazetesi muhabirinin yazılı olarak sunduğu sorulardan olan "...demokrasiye giden süreç konusunda bilgi verebilir misiniz?"sualine demokratik bağlamda izlenmiş olan rotayı özetle şu sözleri ile ifade etmiştir:

"Bildiğiniz gibi, Türkiye'de, demokrasiye dönüş süreci, 12 Eylül 1980'den sonra ilan edilen siyasi takvime uygun olarak gerçekleştirilmiştir. 1982 Kasım ayında, Danışma Meclisi tarafından hazırlanan yeni Anayasa halkoyuna sunulmuş ve %92 oy oranı ile kabul edilmiştir. Anayasanın kabulünü müteakip Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları gibi temel kanunlar peyderpey çıkarılmıştır.

1983 Kasımında yapılan genel seçimler, ülkemizde parlamenter demokratik sistemin yeniden ihdası için en önemli merhaleyi oluşturmuştur. Keza Mart 1984'de ülkemizde mevcut tüm siyasi partilerin iştirakiyle mahalli seçimler yapılmış, mahalli yönetimler halkın seçtiği temsilcilere devredilmiştir. Gelişen hareketli siyasi ortam içerisinde, daha sonra Eylül 1986'da yapılan ara seçimlere tüm siyasi partiler katılmışlardır.

Türkiye'de sıkıyönetim Mart 1984'den itibaren tedricen kaldırılmış, Temmuz 1987'de tüm ülkede sona erdirilmiştir.

Eski siyasi parti liderlerinin siyasi faaliyette bulunmamalarına ilişkin Anayasa hükmü Eylül 1987'de yapılan halkoylaması ile kaldırılmıştır. Kasım 1987'de mevcut tüm siyasi partilerin katılmasıyla erken genel seçimler yapılmıştır.

Son 4 yıl içinde yapılan bu seçimler ve halkoylamasında, halkın 5 kez oy ve iradesine başvurulmak suretiyle ülkemizde parlamenter demokratik sistem bütünüyle işlerliğe kavuşmuştur."¹⁹⁰

Kenan Evren'in yukarıdaki izahından da anlaşılacağı üzere Evren Türkiye'deki demokrasiyi halkın oyuyla eş tutarak Batı demokrasileri ile mukayese ettiğimizde oldukça basite

¹⁸⁹ Baransel, a.g.e.,s.523-525.

¹⁹⁰ K. Ali Baransel, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri (9 Kasım 1987-9 Kasım 1988)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1988, s.153,154.

indirmemiştir. Serbest eleştiri ve murakabe, basın 4. kuvvet olması, Güçler Ayrılığı Prensibi, insan temel hak ve özgürlükleri gibi birçok unsur aslında Evren'in Türkiye'deki yeni demokratik rejim içerisinde ön görmediği veya devletin bekası kavramı ile karşılaştırıldığında çok alt sıralarda kalan hususlar olduğu görülmüştür. Kısacası 1961 Anayasasındaki özgürlüklerin yeni anayasa ile birlikte daraltıldığını ve devlet kurumlarının birey karşısında adeta ona karşı güçlendirildiği ifade edilebilir.

3.27. Cumhurbaşkanlığı Görevinden Ayrılışları Nedeniyle Yaptıkları Konuşmadaki Demokrasi Vurgusu

Kenan Evren 6 Kasım 1989 tarihinde cumhurbaşkanlığı makamını Turgut Özal'a devrederek sivil hayatına başlamıştır. Halka veda anlamında yapmış olduğu konuşmasında demokrasi açısından cumhurbaşkanlığı meselesine değinerek:

"...Anayasa taslağı Danışma Meclisi'nden Milli Güvenlik Konseyi olarak önümüze geldiğinde, ilgili maddesinde cumhurbaşkanının üst üste iki defa seçilmesi imkanı tanınıyordu. Bu maddeyi kendisi için böyle hazırlattı derler düşüncesiyle değiştirttim ve bir dönem olmasını sağladım.

...Demokrasinin en güzel tarafı doğruluğu, çalışmayı, bilgi ve beceriyi değerlendirmesi, yapılan her seçimle yeni kabiliyetlere imkan tanımasıdır....Demokratik düzenin gereği de budur. Arkadan gelenlere destek olmak, sevgiyle yaklaşmak, fırsat tanımak."¹⁹¹sözlerini sarf etmiştir.

Kenan Evren, 12 Eylül 1980'den itibaren gayri resmi; 9 Kasım 1982'den itibaren ise resmen yürüttüğü devlet reisliği görevinden süresinin dolmasına bağlı olarak 9 Kasım 1989'da ayrılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere demokrasiyi halkın oyu ile eş tutup diğer temel ilkelerini görmezden gelen Kenan Evren, şimdi süresinin dolmasına yakın bir zaman kala cumhurbaşkanının üst üste iki defa seçilmesine MGK'nın ve çevresinin onay vermesine rağmen kendisinin bu durumu kabul etmeyerek demokrasinin seçimle yeni kabiliyetlere imkan tanımasının önünü açtığını ifade etmiştir. Böylece Evren yine seçimle ilgili olmak üzere demokrasi düşüncesindeki bir diğer temel prensibini ortaya koymuştur.

¹⁹¹ Evren, a.g.e.,s.686,687.

4. KENAN EVREN'İN SÖYLEMLERİNDEKİ DEMOKRASİ ANLAYIŞININ CUMHURİYET VE TERCÜMAN GAZETELERİNE YANSIMASI

4. 1. Basın Literatürü

Demokrasinin olduğu yerlerde basın faktörü ön plandadır. Ülke içerisinde yaşanan her durumu sağlıklı bir şekilde halka iletebilmek basın ve medya sayesinde gerçekleşmektedir. Hatta buna binaen basın "dördüncü güç" olarak görülmüştür.¹⁹² Demokrasi ile yönetilen ülkelerde basının tarafsız bir şekilde kamuoyunu bilgilendirmesi asıl amaç olmalıyken zaman zaman dönemin koşulları bu tarafsızlığı güçleştirmektedir. Ülke yönetimindeki ideolojik çekişmeler yalnızca siyaset içerisinde kalmamakta halka da nüfuz etmekte aynı şekilde gazeteleri de etkilemekte ve yandaş basın tabirinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Basının tarafsızlığı kadar özgür olması da önemlidir. Fakat bu özgürlük belli kurallar ve sınırlar içerisinde gerçekleşmelidir. Eğer bir kuralı olmazsa 1980 sonrasında olduğu gibi birinci güç olma eyleminde bulunarak ülke huzurunu da bozabilirler. Demokrasi açısından önemine bakacak olursak; seçmenlerin, seçecekleri siyasileri tanıyabilmeleri ve ülke için verilen vaatleri değerlendirebilmeleri için basına ihtiyaç vardır. Yalnızca seçmenlerin değil yönetime tabi olan partilerinde seslerini duyurabilmeleri için de basına ihtiyaç duyulmaktadır. Demokraside yasama, yürütme, yargı güçleri kendi görevlerini yerine getiremedikleri takdirde ülke yönetimi bozuluyorsa, basın da dördüncü güç olarak görevini yerine getirmede kısıtlanır ve tarafsızlığını koruyamazsa ülke yönetimi zorbalığa doğru gider.¹⁹³

12 Eylül 1980 Darbesi ve sonrası basın açısından sıkıntılı bir dönemdir. Basına getirilen yasaklar, çıkarılan kanunlar öyle bir hal almıştır ki; Nadir Nadi'nin Kenan Evren ile yapmış olduğu bir röportajında; "*bari her gazeteyle bir albay atayın, o ne yazacağımızı söylesin*" demesi üzerine dönemin Orgenerali Haydar Saltık şöyle bir karşılık vermiştir; "*Gerekirse bunu da yaparız, cesaretinizi frenlemek için*" diyerek basın üzerindeki hakimiyeti dile getirmiştir.¹⁹⁴ Olağanüstü hallerde bazı sansürlerin uygulanması, bazı gazetelerin

¹⁹² Erdem Taşdemir, "1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı Ve Basın-Siyaset İlişkisi", *Selçuk İletişim Dergisi*, C.3, S.4, 2005, s.173.

¹⁹³ Taşdemir, "a.g.e.", s.174.

¹⁹⁴ Lale Dünder, "12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:?, S.16, 2016, s.138.

kapatılması doğal karşılanabilmektedir fakat, yalnızca sıkıyönetim sürecinde değil sonraki tarihlerde de sansür uygulamaları ve kapatmalar karşımıza çıkmıştır.

12 Eylül Darbesi gerçekleşmiş ve birkaç gün sonra gazetelere uyarılar gelmeye başlamış ve peşinden gazete kapatmalar başlamıştır. Kapatılma korkusu yaşayan gazeteler kendilerini sansürleyerek ayakta kalmaya çalışmışlardır. Kapatmalar haricinde birçok gazeteci hapis ve para cezalarına çarptırılmışlardır. *"Demokrat, Aydınlık, Her Gün gazeteleri ve Arayış dergisi süresiz olarak kapatılmıştır."*¹⁹⁵ Belli aralıklarda kapatılan gazeteler ise; Cumhuriyet, Tercüman, Günaydın, Güneş, Milliyet, Tan ve Hürriyet gazeteleridir.¹⁹⁶

1980 yılı itibariyle gazetelerin içeriğinde de değişiklikler görülmüştür. Sebebi ise dünyada gerçekleşen küreselleşme ve ekonomik krizlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde 24 Ocak Kararlarının da bunda etkisi olduğu gözlenmiştir. Ekonomiyi liberalleştirmeyi hedefleyen 24 Ocak Kararları, devlet desteğini azaltmaktadır ki bu da gazetelerde kağıt fiyatlarının artmasına sebep olmuştur. Bu gibi durumlar gazetelerin sermaye sahibi şahısların ve holdinglerin eline geçmesine sebep olmuştur.¹⁹⁷

Gazetelerin bir ticarethane olarak görülmesi haberlerin içeriğini de etkilemiştir. 1980 Eylülünden sonra gazetelerde magazinleşme karşımıza çıkmıştır. Ülke içerisinde yaşanan olayları halka iletmek yerine sanat, film, spor gibi alanlara ağırlık verilmiştir. Bankalar, özel okullar, üniversiteler reklam amaçlı gazeteleri kullanmışlar ve tabi ki bu da gazete sayfalarını büyük manşetlerle doldurmuştur. Ticari amaçla yayınlanmaya başlayan gazeteler daha çok satış için insanların düşüncelerini eğlence odağına çevirmişlerdir. Ülkede yaşanan darbenin bile halka olağan bir durum gibi gösterilmeye çalışıldığı ve daha çok destekler tarzda haberlerin yayınlandığını görülmüştür.¹⁹⁸

1980 dönemi gazeteleri arasında Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet ve Tercüman gazeteleri ön plana çıkmaktadır. Bu gazeteler, halk tarafından daha fazla tercih edilen ve haberleri arasında ülkenin içinde bulunduğu durum ve şartlara daha fazla değinen gazetelerdir. Bu gazetelerin ideolojilerine bakıldığında; sağ kesime Tercüman Gazetesi, sol düşünceye

¹⁹⁵ Ahmet Mert Utma, *1980 Sonrası Türkiye'sinde Medya-Siyasi İktidar İlişkisi*, Ondokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2010, s.140.

¹⁹⁶ Utma, a.g.e., s.140,141.

¹⁹⁷ Z. Burcu Vardal, *Türkiye'de Basın Özgürlüğü Ve 2003 Yılı Sonrası Uygulamalar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014, s.156,157.

¹⁹⁸ Mine Özdemir, *1980 Sonrası Türk Toplumunun Yazılı Basın Yoluyla Siyasi Yaşama Dair Bilgilendirilme Süreci*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s.23.

Cumhuriyet Gazetesi, Ortanın solu tabirine Milliyet Gazetesi, daha da tarafsız bir ortayı tercih eden kesime Hürriyet Gazetesi hitap etmiştir.¹⁹⁹

4.2. Basında Yayınlanan Haberlerin Analizi

Bu bölümde Cumhuriyet ve Tercüman Gazetelerinde Kenan Evren'in demokrasi anlayışını yansıtan ve Türkiye'ye demokratik rejimin tekrar getirilebilmesi için yapılan çalışmaların yer aldığı haberler analiz edilecektir. 12 Eylül Darbesi sonrası basında yer alan haberlere bakıldığında, ilk etapta halkı ülkede olan olaylara karşı bilgilendirme ve 12 Eylül'ü destekleme amacı güden manşetler yer almıştır. Olayın sıcaklığının ve askerinin baskısının azalmasıyla birlikte ise peyderpey eleştiri yazıları da gazete sütunlarında yerini almıştır.

4.2.1. Cumhuriyet Gazetesi

4.2.1.1. 12 Eylül 1980

12 Eylül 1980 tarihli gazete manşetinde *"Parlamento ve hükümet feshedildi. Silahlı Kuvvetler yönetime el koydu"* ifadesi yer almaktadır.²⁰⁰ Kenan Evren'in açıklaması şu yöndedir: Ülkede disiplinin kalmadığı, siyasi partilerin kendi aralarındaki çekişmeler nedeniyle işler bir parlamentonun bulunmadığı, anayasanın bir hükmünün kalmadığı, bu sebepten ülkede anarşi olaylarının artış gösterdiği, işçi sendikalarının ülkeyi bölme yönünde faaliyetlerde bulundukları gibi sözler yer almıştır. Silahlı Kuvvetlerin emir komuta zinciri içerisinde ülke yönetimine el koyduğu ve parlamentonun feshedilerek üyelerinin dokunulmazlığının kaldırıldığını dile getirmiştir. Sıkıyönetimin ilan edilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nde demokratik düzen durma noktasına gelmiştir.

4.2.1.2. 13 Eylül 1980

13 Eylül tarihli gazete manşetinde; *"Ana Hedef Atatürkçülük"* ifadesi yer almaktadır.²⁰¹ Darbe gerçekleşmiş ve bir gün sonra Kenan Evren'in Atatürkçülüğe bağlılığı manşet olmuştur. Silahlı Kuvvetlerin yönetime, parlamentoya el koyması demek; demokrasinin bir labirent içerisine konulması demektir. İşte belki de bu labirentin giriş kapısı Atatürk'ün yolundan gidildiğini halka kabullendirmektir. Aslında her darbe sonrasında karşımıza çıkan ifade Atatürkçülüktür. Bu ifade Silahlı Kuvvetlerin yapılan darbeyi meşru kılma yoludur denilebilir. Peki ne denli Atatürk İlkelerine bağlı kalınmıştır?

¹⁹⁹ Zafer Yıldırım, "Basın Özgürlüğü Ve 12 Eylül Müdahalesinde Ordu-Basın İlişkisi", *Mevzuat Dergisi*, C.9, S.103, Temmuz 2006, s.7-10.

²⁰⁰ "Parlamento ve Hükümet Feshedildi. Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu.", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.09.1980, no:20163, s.1.

²⁰¹ "Ana Hedef Atatürkçülük", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.1,9.

Bir diğerk manşette "Org. Evren MGK'nın İlkelerini Açıkladı" ifadesi yer almaktadır.²⁰² Darbe sonrası kurulan MGK, sivil hükümete koltuğunu devredene kadar şu ilkeler doğrultusunda ülke düzenini sağlayacağını belirtmiştir:

*"...Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa, Seçimler ve Partiler Kanunu hazırlanacaktır. ...Parlamenteler yeni yönetime karşı suç teşkil edecek tutum ve davranışlarda bulundukları sürece haklarında herhangi bir işlem yapılmayacaktır. Ancak kanunların suç teşkil ettiği fiilleri eskiden işlediği saptananlar hakkında gerekli soruşturma yapılacaktır. ...Siyasi Partiler, Anayasa ve yasal düzenlemelerden sonra zamanı ve koşulları ilan edilecek, seçimlerden yeterince önce yeniden faaliyete geçecektir. ...Eski zamanın siyasal davranışlarına yönelmedikçe yöneticiler, görevlerini sürdürecektir."*²⁰³

MGK bildirisinde şu başlıklar yer almıştır: "Siyasi faaliyetler durduruldu, Parlamentelerin durumu, Yöneticilerin görevi sürece, İşçi Hakları Korunacak..."Mahkemelerin de kanun ve nizam dahilinde tecrübeli kişiler tarafından yönetilebilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı bildirilmiştir.²⁰⁴

Bu ifadelere bakıldığında demokrasinin tekrar tesis edeceği ve her yapılacak uygulamanın kanunlar çerçevesinde olacağı ve askerın, yönetme görevinde gözünün olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat zaman ilerledikçe yapılan uygulamalar bu ifadelerin çok ötesinde kalmıştır. Siyasi parti yasakları getirilmiş, 1982 Anayasası kabul edilmiş ki içerisindeki bazı maddeler demokratik rejime aykırı olmuştur. İfadeler Atatürkçü bir anlayışa yakışmaktadır. Fakat uygulamalar Atatürkçü anlayışla bağdaşmamaktadır.

Gazetenin "Evet Hayır" sütununda Oktay Akbal "Yeni Bir Tarih Yaprığı" başlıklı köşe yazısında altı aydır parlamentonun seçilemediğini, azınlık iktidarının bulunduğunu, solda birbirine karşıt birkaç partinin, sağda dinsel faşizm olduğunu ve bu güne kadar hep bir demokrasi bekleyişinin olduğunu ifade etmiştir. 12 Eylül öncesinde bir çok kez hükümete uyarılarda bulunulduğunu fakat bir değişiklik olmadığını ve 1960'da olduğu gibi yine ve yeniden Türk askerinin Hükümeti Atatürk'ün yoluna çağırarak için yönetime el koymak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Halkın da bu ihtilaldan memnun kaldığını dile getirmiştir:"Şimdi yeni bir yaprak açılmıştır. Bu yeni yaprağın, Atatürk'ün özlediği

²⁰² "Org. Evren, MGK'nın İlkelerini Açıkladı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.1,9.

²⁰³ "Org. Evren, MGK'nın İlkelerini Açıkladı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.1,9.

²⁰⁴ "Siyasi faaliyetler durduruldu, Parlamentelerin durumu, Yöneticilerin görevi sürece, İşçi hakları korunacak...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.1,9.

devrimci demokrasi çizgisinde ileri aşamalar yaratması beklenir. Halkımız da böyle bir demokrasiyi, gerçek demokrasiyi özlemle istemektedir. Gelecek günlerin yurdumuza ve ulusumuza güvenli aydınlıklar getirmesi dileğiyle..."²⁰⁵ sözleri ile yazısını sonlandırmıştır.

4.2.1.3. 14 Eylül 1980

14 Eylül tarihli gazetede Uğur Mumcu, "Gözlem" sütununda "Bundan Sonra..." başlıklı yazısında, 12 Eylül Darbesini doğal bir durum olarak göstermiş ve demokrasinin geri geleceği ümidini yazmıştır. Bu sonucun beklenen bir durum olduğunu ifade ederken:

*"...Türk Silahlı Kuvvetleri, çok partili yaşama adımımızı attığımız günden bu yana oluşan olaylar karşısında, hiçbir zaman sürekli ve kalıcı bir askeri yönetim kurmayı düşünmemiştir.... Yaşadığımız deneyimlerden de yararlanarak, bundan sonra, 'Özgürlükçü, demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı' Yönetimi nasıl kuracağız, hep birlikte bu konuyu düşünelim."*²⁰⁶ sözleri ile askeri darbeyi meşrulaştırmaya çalışmış ve ordu yanlısı bir politika izlemiştir.

4.2.1.4. 16 Eylül 1980

16 Eylül tarihli gazetede "Geçici Anayasa İçin Çalışmalar Sürüyor" başlıklı yazı karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁷ İçeriğine bakıldığında, yargı düzenlemesi için 20 kişilik bir komitenin oluşturulması, sıkıyönetim mahkemelerinin atamalarında MGK'nın hükmünün geçeceği, yaşamın normale dönmesi için çeşitli alanlarda düzenlemelerin yapılacağı ve bunlar için komiteler oluşturulacağı ifade edilmiştir. Artık darbe gerçekleşmiş ve yaşam yavaş yavaş normale dönmeye başlamıştır. Bildirilere ve çalışmalara bakıldığında demokratik rejim için gerekli adımlar atılmaktadır. Geçici anayasada kararların MGK tarafından alınması olağanüstü hal için normal karşılanmalıdır.

"Olayların Ardındaki Gerçek" sütununda "Durum ve Zaman" başlıklı yazıda yine 12 Eylülün normal karşılandığı, olması gerekli bir hareket olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁸ Bu denli sessiz ve kolay olmasından bahsederken tüm kesimler tarafından da onaylandığı ifade edilmiştir. Önceki parlamentonun çürüdüğünü ve darbeyi gerçekleştiren Silahlı Kuvvetlerin de büyük bir sorumluluk altına girdiğini ve bu zorluğun farkında olduklarının altı çizilmektedir. Fahri Korutürk de Kenan Evren'e tebrik mesajını yollamış ve kendisine tam manasıyla güvendiğini, her koşulda yanında olduğunu belirtmiştir. Düşünülmesi

²⁰⁵ Oktay Akbal, "Yeni Bir Tarih Yaprağı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.2.

²⁰⁶ Uğur Mumcu, "Bundan Sonra...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 14.09.1980, no:20165, s.1,7.

²⁰⁷ "Geçici Anayasa İçin Çalışmalar Sürüyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.09.1980, no:20167, s.1,7.

²⁰⁸ "Durum ve Zaman", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.09.1980, no:20167, s.1,7.

gereken nokta şudur; neden tüm haberler darbenin gerekliliğini ve meşruluğunu savunmaktadır?

4.2.1.5. 18 Eylül 1980

Uğur Mumcu *"Mithat Paşa'dan Beri"* başlıklı köşe yazısında Türkiye demokrasisini pilli radyoya benzeterek:

*"Devletin temeline Anayasa'yı yerleştiriyorsunuz, Anayasa yeni doldurulmuş bir pil gibi demokrasiyi bir süre çalıştırıyor...Yeni Anayasa önce demokrasiyi çok iyi çalıştırıyor ya da böyle sanılıyor... Anayasal gelişmeler, pillerin dolup boşalması gibi iniş-çıkışlar gösteriyor... Yüzyılı aşan Anayasa tarihimizde, bunca çalkantı, bunca iyi niyet, kan, gözyaşı ve yeni bir Anayasa bekleyişi..."*²⁰⁹ sözleri ile eleştiride bulunmuştur.

18 Eylül tarihli gazetede Alpay Kabacalı *"Basın Ne Diyor?"* sütununda diğer gazetelerin köşe yazılarına yer vermiştir.²¹⁰ Haberlere bakıldığında; 13 Eylül 1980 günü Milliyet Gazetesi köşe yazarı Refik Erduran *"Serinkanlılıkla"* başlıklı yazısında; 12 Eylül öncesini çürük diş benzetmiştir ve diş hekiminin kendi isteği ile o diş çekmediğini dile getirmiştir. Anlaşılabacağı üzere çürük diş ülkedeki uygulanamayan anayasal kurallardır ve gereken 12 Eylül'de yapılmıştır. Serinkanlılıkla bundan sonraki sürece bakılmalıdır.

Teoman Erel Günaydın gazetesinde *"En Kısa Zamanda..."* başlıklı köşe yazısında: *"Şimdi ne olacağını iyi düşünmek lazımdır...Anlaşıldığı kadarıyla bu defa askerler «Onarım» partilerin ve liderlerin müdahalelerinden korumaya çalışacaklar, liderlerden bağımsız bildikleri politikacılar ve ehliyetlerine inandıkları bürokratlarla iş birliği yaparak kendileri kolları sıvayacaklardır..."*²¹¹ ifadelerini kullanmıştır.

Bu ifadeye bakıldığında MGK'nın darbe sonrası yeni politikacı ve bürokratlar ile iş birliği yapacağı ortaya çıkmaktadır ki MGK, 12 Eylül öncesi siyasetçilere 5 ve 10 yıllık siyaset yasakları getirmiştir.

Tercüman Gazetesi köşe yazarı Nazlı Ilıcak'ta *"12 Eylül Harekatı"* başlıklı yazısında:

"İşin kolayı «Biz dememiş miydik» diye sorumluluğu siyasi kadrolara yüklemek, konuşma ve kendilerini savunma hakkına sahip bulunmayan kimseleri, yerden yere çalmaktır. Biz böyle yapmayacak, onlarla hesaplaşmak

²⁰⁹ Uğur Mumcu, *"Mithat Paşa'dan Beri"*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18.09.1980, no:20169, s.1,5.

²¹⁰ Alpay Kabacalı, *"Basın Ne Diyor?"*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18.09.1980, no:20169, s.2.

²¹¹ Kabacalı, *"a.g.m."*, s.2.

için, demokratik sistem içinde yeniden yerlerini almalarını bekleyeceğiz. Tam tersine bugün onları müdafaa edeceğiz..."²¹² ifadelerini kullanmıştır.

4.2.1.6. 20 Eylül 1980

Mehmet Kemal *"Politika ve Ötesi"* sütununda *"Her Şeyin Bir Başı, Bir Sonu"* başlıklı yazısında MGK'nın her şeyi elinde tutmasına ve yasama yürütme erkinin beş kişilik bir konseyin elinde olmasını eleştirel sözlerle yazısına eklemiş ve gazetelerin de taraflarını askeri otoriteden yana değiştirdiğine dikkat çekerek:

"...Sivil politikacı ülkeyi yönetememiş, parlamentosu, hükümeti, siyasal partileri ve bütün takım taklavatı ile eski düzen ters yüz edilmiştir. Her şey, yasama ve yürütme yetkileri beş kişilik bir konseyin elindedir. Tanrı kolaylık versin!... Bütün siyasal eylemler yasaklandığına göre, artık siyasal övgülerin ne gereği var? Ama görüyorum ki, dünün iktidarlarına övgüler düzenler rotayı değiştirmiş, günümüzün kudret sahiplerini siyasete çekmeye çalışıyorlar..."²¹³ sözlerini sarf etmiştir.

4.2.1.7. 21 Eylül 1980

Uğur Mumcu *"Batı..."* başlıklı köşe yazısında öncelikle batı demokrasilerinden bahsetmiş ve Türkiye'deki demokrasinin de NATO ülkeleri gibi çoğulcu ve özgürlükçü demokrasi olması gerektiğini söylemiştir: *"...Şimdi, son olarak karaya oturtulan demokrasi gemisi yeniden yürütülmeye çalışılıyor."* ifadesini kullanan Mumcu, Kenan Evren'in uygulamalarını demokrasiye doğru ileri adım olarak değerlendirmiştir.²¹⁴

4.2.1.8. 22 Eylül 1980

22 Eylül tarihli gazetede sıkıyönetim yasasından bahsedilmiştir. *"Değişiklik yapılan Sıkıyönetim Yasası yürürlüğe girdi"* manşeti ile yer alan bu habere göre,²¹⁵ Silahlı Kuvvetlere mensup kişilerle, güvenlikten sorumlu görevlilere karşı suç işleyenler, suç üstü hükümlere göre yargılanacaktır. Kamuyu sıkıntıya sokan işlerde bulunanların işyerleri kapatılacaktır. Her türlü basın ve yayın organlarını denetleme görevi de sıkıyönetim komutanlarının elindedir. Sendikal faaliyetleri temelli durdurmak da yine sıkıyönetim komutanlarının yetkisi alanındadır. Sıkıyönetim yetkilileri, gerektiğinde silaha da

²¹² Kabacalı, "a.g.m.", s.2.

²¹³ Mehmet Kemal, "Her Şeyin Bir Başı, Bir Sonu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.09.1980, no:20171, s.5.

²¹⁴ Uğur Mumcu, "Batı...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21.09.1980, no:20172, s.1,5.

²¹⁵ "Değişiklik yapılan Sıkıyönetim Yasası yürürlüğe girdi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.09.1980, no:20173, s.1,7.

başvurabileceklerdir. Tüm davalara öncelikle askeri savcılar bakacak, bunlar yeterli olmadığı zaman Cumhuriyet savcısı davalara bakacaktır. Bu yasa ile sıkıyönetim komisyonunun ve güvenlik güçlerinin yetkileri arttırılmıştır. Bu uygulama ile suçlu suçsuz ayrımında zorluk çıkacaktır. Birçok basın organı kapatılacaktır.

4.2.1.9. 25 Eylül 1980

25 Eylül tarihli gazetede Alpay Kabacalı "*Basın Ne Diyor?*" başlıklı yazısında Tercüman Gazetesi köşe yazarı Nazlı Ilıcak'ın "*Vakit Kaybetmemek*" başlıklı yazısında ki askeri yönetim ile siviller arasındaki ilişkiye:

"Mühim olan, vakit kaybetmemek, hedefe ulaştıracak adımları süratla atmak. Bu arada, kraldan fazla kral taraftarları çıkacak, dün Demirel'i metheden kalemler bugün komutanlara övgüler düzeceklerdir. Alkışlara kulak tıkayıp, homurtuları duyabilmek, yalancı aynaları kırıp, gerçeği seyretmek güç olacaktır. Hele zaman geçtikçe dalkavukların ördüğü duvar öyle kalınlaşacak ki, iyi niyetli uyarılar hiçbir tesir yaratmadan geri dönecektir..."²¹⁶ sözleri ile dikkat çekmiştir.

4.2.1.10. 27 Eylül 1980

27 Eylül tarihli gazetede Uğur Mumcu "*Kitap Bulundurmak*" başlıklı yazısında Sıkıyönetim Yasasının 3. maddesinin (c) bendinin aksaklıklara yol açacağını belirtmiştir. Yazı içeriğinde hangi kitap ve dergilerin yasaklandığının ve bunların birden fazla bulundurulması durumunda nasıl ve ne hakkında işlem yapılacağını belirsizliğine değinmiştir. Maddenin, propaganda amaçlı dergi ve kitapların birden fazla bulundurulması ve taşınması ile cezai yaptırım uygulanacağını içerdiğini, bu nedenle evlerden kitap, dergi toplatılmasının maddeye de aykırı olduğunu ifade etmiştir.²¹⁷ Kaldı ki evlere kadar girilip kitapların, dergilerin, gazetelerin toplatılması, bazı sanatçıların, filmlerin yasaklanması bu döneme damgasını vuran bir uygulamadır. Bu uygulama insanların bilimsel ve sanatsal düşünce ve eylemlerine de darbe vurmuştur.

4.2.1.11. 29 Eylül 1980

29 Eylül tarihli gazetede Prof. Bahri Savcı "*Evet Biz Bir Demokrasiyiz*" başlıklı yazısında, evvela Türklerin İslamiyet öncesinden Cumhuriyet rejimine ve 1960'a kadar ne şekilde

²¹⁶ Alpay Kabacalı, "Basın Ne Diyor?", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.09.1980, no:20176, s.2.

²¹⁷ Uğur Mumcu, "Kitap Bulundurmak", **Cumhuriyet Gazetesi**, 27.09.1980, no:20178, s.1,7.

demokrasi anlayışına sahip olduklarına değindikten sonra 12 Eylül Harekatının yerinde olduğunu ve Kenan Evren'in yapmış olduğu açıklamada da hedefin Atatürk İlkelerine bağlı demokrasiyi yaşatmak olduğunu söylemesinin doğruluğuna değinmiştir. Kimsenin demokrasiyi kaldırmış olmadığını, demokrasiyi yeniden daha ileri bir seviyede işlerliğe getirmeye çabaladıklarını ifade etmiştir. Demokrasinin 12 Eylül öncesinde bir tıkanıklığa uğradığını ve Silahlı Kuvvetlerin bu sorunu gidermede başarılı olacağı inancını yazısında dile getirmiştir.²¹⁸

4.2.1.12. 2 Ekim 1980

2 Ekim tarihli gazetede "Gözlem" sütununda Uğur Mumcu'nun "*Kötü Politikacı*" başlıklı yazısı karşımıza çıkmaktadır.²¹⁹ İyi politikacı ve kötü politikacının nasıl ayırt edileceğini sorgulamıştır. Bu kavramın 27 Mayıs 1960 İhtilalı ile ortaya atıldığını söyleyen Mumcu, 12 Eylül Harekatının demokrasideki tıkanıklığı gidermek ve demokrasiye yeniden işlerlik kazandırmak amacıyla yapıldığını söylemiş ve bu doğrultuda iyi politikacıyı saptamanın önemini dile getirmiştir. Demokrasinin ana maddesinin sağ ve sol görüşlü politikacı olduğunu ve ayırıcı faktörün silah olduğunu ifade etmiştir. Mumcu'ya göre silahlı sağcı veya silahlı solcu olmak demokrasiyi işlemez hale getirmektedir. Çünkü demokrasi özgürlükçü ve düşüncelere saygılı olmanın somutlaşmış halidir. Bununla bağdaştırıldığında terörün olduğu bir ülkede demokrasi de, çok partili bir düzen de bulunamaz. İşte 12 Eylülcülerin amacı da terörü ortadan kaldırarak demokrasiyi geri getirmektir.

4.2.1.13. 3 Ekim 1980

3 Ekim tarihli gazete "Evren: ' Devleti Yıllarca İdare Etmek Niyetinde Değiliz'"manşetine yer vermiştir. "Bu ülkede ne kadar parti varsa gençlerimiz o kadar bölünmüşlük yaşamıştır. Birbirlerine düşman kesilmişlerdir" diyen Kenan Evren:

"...Demokrasi bu demek değildir. Bu arada bundan istifade etmek isteyen dış güçler, ortamı buldu ve genç evlatlarımızın ellerine silah vererek onların zihinlerini yıkayarak ortalığa salıverdiler. İşte bu çirkin particiliği önlemek, memleketin özlemini duyduğu hakiki demokrasiyi getirebilmek için biz bu harekatı yapmak zorunda kaldık. Biz devlet idaresini eline alıp, senelerce bu

²¹⁸ Bahri Savcı, "Evet Biz Bir Demokrasiyiz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 29.09.1980, no:20180, s.2.

²¹⁹ Uğur Mumcu, "Kötü Politikacı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.10.1980, no:20182, s.1,5.

memleketi idare etmek niyetinde değiliz. Bizim vazifemiz bu değildir..."²²⁰sözleri ile 12 Eylül'ün gerekçesini de açıklamıştır.

4.2.1.14. 8 Ekim 1980

"EVET HAYIR" sütununda Oktay Akbal *"Başlıca Sorunlar"* başlıklı köşe yazısında 1980 darbesine kadar yönetime gelen sivil politikacıların demokrasiyi *"sandıksal demokrasi"* olarak gördüğünü ve bu görüşün yeni girilen dönemde değişiklik göstermesi gerektiğini ileri sürmüştür.²²¹ Sandıktan her çıkanı demokrasi kahramanı sandığımızı söyleyen Akbal, oy için her yola başvuran bu siyasetçilerin ülkeyi çok gerilere götürdüğünün altını çizmiştir. Her defasında yeni baştan başladığını ve Anayasa yapıp halkı buna adapte etme serüveninin kısır döngüye dönüştüğünü savunmuştur.

Samim Kocagöz'de bir yazısında Kenan Evren'in söylemlerinden çıkarımlarda bulunarak: *"İnanarak Güvenerek Bekliyoruz"* başlığına yer vermiştir. Kocagöz bu yazısında Evren'in özellikle Atatürk İlkelerinden Laiklik ve Halkçılığa vurgu yaptığını:

"Demokrasiyi, rejimi kollama ve koruma görevini yerine getiren ordumuzun, Atatürk'ün bütün devrim ilkelerini uygulamasını derin bir inanç ve güvenle bekliyoruz."

*"...Şimdi görünen odur ki, Sayın Devlet Başkanımızın beyanlarından anlaşılmaktadır ki, Atatürk'ün ilkelerinden biri olan laikliğe döneceğiz; Şeriatçılığa kesinlikle hayır diyeceğiz. Eğitim birliği ilkesini uygulayacağız. Atatürk'ün ikinci ilkesi Halkçılığa dönüp, bir baskı rejimi olan faşizme de aşırı sola da kesinlikle hayır diyeceğiz..."*²²² sözleri ile ifade etmiştir.

4.2.1.15. 9 Ocak 1981

9 Ocak tarihli gazetede Avrupa Konseyi Siyasi Komisyon Raportörü Ludwing Steiner'in Türkiye'ye gelerek tutuklu eski siyasetçiler ile görüşmesi manşet olmuştur. *"Resmi açıklamalar dışında bilgi alamadık,"* manşetli yazıda Steiner:

"...Gerek demokrasiye ne zaman dönüleceği, gerekse dönüldüğünde ne tür bir demokrasinin ön görüldüğü konusunda elimizde hiç bir gerçek veri yok. Şüphesiz, yönetim demokrasiye dönüleceğini ve bunun programını açıkladı,

²²⁰ "Evren: 'Devleti Yıllarca İdare Etmek Niyetinde Değiliz'", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.10.1980, no:20183, s.1,7.

²²¹ Oktay Akbal, *"Başlıca Sorunlar"*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.10.1980, no:20189, s.2.

²²² Samim Kocagöz, *"İnanarak Güvenerek Bekliyoruz"*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.10.1980, no:20189, s.2.

*ancak bunlara ek bilgi edinemedik...Ayrıca yeni bir Anayasa'nın hazırlanacağı söylendi. Ancak bu konuda da kesin bir tarih verilmedi... Biz Avrupa Konseyi olarak Türkiye'ye ve Türkiye'deki demokratlara yardımcı olmaya çalışmalıyız. Bu aynı zamanda Avrupa'ya da bir katkı olacaktır...."*²²³ sözlerini dile getirmiştir.

Bu dönemde Türkiye'deki hadiseler Batılı ülkeler tarafından dikkatle takip edilmiştir. Avrupa Birliğine giriş talebi üzerine Avrupa Konseyi Türkiye'ye raportör göndermiş ve Türkiye'deki demokrasi çalışmalarını takip etmiştir. Kaldı ki Türkiye'nin demokrasi açısından Avrupa'ya uyumlu olmadığı düşünülerek talep geri çevrilecektir. Türkiye'deki işkencelerin İnsan Haklarına aykırılığı da demokrasi ile bağdaştırılacaktır.

4.2.1.16. 1 Mayıs 1981

1 Mayıs tarihli gazetede Kenan Evren'in bir demeci manşet olmuştur."Evren: Her gün biraz daha iyiye gidiyoruz" manşetli haberde Kenan Evren'in şu sözlerine yer verilmiştir:"...Demokratik Parlamenter sisteme başkaları istediği için değil, Türk milleti bunu istediği ve Türk milletine en yaraşır olduğu için geçeceğiz... Önümüz aydınlık yolumuz açıktır..."²²⁴

4.2.1.17. 3 Mayıs 1981

3 Mayıs 1981 tarihli gazetede Oktay Akbal, "Ulusumuza En Yakışan Sistem" başlıklı yazısında askeri yönetim tarafından 12 Eylül öncesinin siyasetçilerine getirilen "siyasi yasakları":

"...Önümüzdeki ağustos-ekim arasında Kurucu Meclis oluşturulacak, bu Meclis yeni seçim yasasını, partiler yasasını ve yeni Anayasa'yı hazırlayacak, sonra partiler yeni yasaya uygun olarak kendilerini bir düzenlemeden geçirecekler, kurultaylarını toplayacaklar, bu arada yeni partiler de ortaya çıkacak; belli bir süre sonra da genel seçimlere gidilecek, parlamenter demokrasi bu kez sağlam temeller üstünde yeniden işlemeye başlayacak...Şimdi demokrasiye geçiş aşaması içindeyiz. Böyle olduğuna göre artık bu sorunlar kamuoyu önünde tartışılmaya başlanmalıdır. Tartışmasız, görüşmesiz, eleştirisiz bir ortamda "demokrasi" düşüncesinin oluşması, başarıya ulaşması beklenemez... Madem ki, "Demokratik parlamenter" sisteme tüm ulusumuzun özlemiyle, isteğiyle

²²³ "Resmi açıklamalar dışında bilgi alamadık,,", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1981, no:20269, s.1,5.

²²⁴ "Evren: Her gün biraz daha iyiye gidiyoruz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.05.1981, no:20381, s.1.

geçiyoruz ve bunu da 12 Eylül Harekatının lideri Sayın Evren halk önünde açıkça söylemektedir, öyleyse yasalar karşısında suçlu olmayan politikacılar, partiler, niye seçilme hakkından yoksun bırakılsın?...²²⁵ sözleri ile üstü örtülü bir şekilde eleştirmiştir.

4.2.1.18. 3 Haziran 1981

1 Haziran tarihli gazetede manşet olarak *"MGK açıkladı: Siyasi faaliyet yasağı sürüyor"* ifadesi yer almıştır. Haber içeriğinde siyasi partilerin uyması gereken kurallar yer almaktadır. Yasağa göre; her hangi bir siyasi parti mensubu kişiler 12 Eylül öncesi siyasi parti mensupları ve her türlü siyasi yapı içerisinde bulunan kişilerin geçmiş ve gelecek dönemlerle ilgili siyasi yapı ve hukuki süreç için kendi görüşlerini beyan etmeleri, bunlarla ilgili makale yazmaları ve hatta toplantı yapmalarının yasak olduğu belirtilmiştir. 12 Eylül öncesine ait siyasi partilerin ve siyasetçilerin övülmesi de yerilmesi de yasaklanmıştır. Verilen cezaların tartışılması, savunulması yasaklanmıştır.²²⁶

4.2.1.19. 3 Temmuz 1981

3 Temmuz tarihli gazete manşetinde: *"Partililere Kurucu Meclis Kapalı"* başlığı yer almıştır. Habere göre 12 Eylül öncesi siyasetçilerine Kurucu Meclise üye olmak yasaklanmıştır. Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisi üyelerinden oluşacaktır. Kenan Evren bu duruma sebep olarak da, ülkeyi 12 Eylül öncesinden temizlemek için yönetimi ele aldıklarını ve tekrar ülkeyi sorunlu duruma getiren siyasetçileri Kurucu Meclis içerisine alırlarsa tüm uğraşların boşa çıkacağını ileri sürmüştür. Üyelerin 40'ının MKG arasından ve 120'sinin de her ilden katılmak için gelen adaylar arasından seçileceği ve seçimi MGK'nın yapacağı kararlaştırılmıştır.²²⁷

4.2.1.20. 25 Temmuz 1981

25 Temmuz tarihinde gazete manşeti Kenan Evren'in bir konuşmasını içermektedir. *"Evren: Demokrasiye Geçiş Aceleyle Getirilmeyecek"* başlıklı haber içeriğine göre; Kenan Evren, demokrasi için atılacak adımları açıklamayacağını dile getirirken dış güçlerin de atılacak adımlara göre planlar yapmasına izin vermemek için gizliliğe önem verdiğini ifade etmiştir. Türkiye'yi terörden temizlenmiş, ekonomisini sağlamlaştırmış ve parlamenter demokrasiye geçişi sağlamış bir şekilde sivil yönetime bırakacağını söylemiş ve bunu

²²⁵ Oktay Akbal, "Ulusumuza En Yakışan Sistem", *Cumhuriyet Gazetesi*, 03.05.1981, no:20383, s.2.

²²⁶ "MGK açıkladı: Siyasi faaliyet yasağı sürüyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 03.06.1981, no:20414, s.1,7.

²²⁷ "Partilere Kurucu Meclis Kapalı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 03.07.1981, no:20442, s.1,7.

yaparken acele etmeyeceklerini, düzenlemeleri yarım yamalak yapmanın hiçbir başarı getirmeyeceğini söylemiştir.²²⁸

4.2.1.21. 30 Ağustos 1981

Zafer Bayramına binaen Kenan Evren'in halka hitaben yapmış olduğu konuşması manşet olmuştur: *"Evren: Ordu her zaman ulusuna yardım edip kışlaya dönmüştür"*²²⁹ başlıklı yazıda Kenan Evren, ülkenin zora düştüğü her anda askerin geçmişten o ana kadar halkın yanında ve demokrasinin koruyucusu olduğunun altını çizmiştir.

Sakıp Sabancı'nın da bir demeci göze çarpmaktadır. *"45 milyon, demokratik rejimden vazgeçemez,"* başlıklı yazının içeriğine bakıldığında Sakıp Sabancı:

*"...Türk ulusu 1946 yılından bu yana demokratik parlamenter rejim içinde yaşama alışkanlığını pekiştirmiştir. Türkiye'de yaşayan 45 milyon kişi demokratik parlamenter rejimden uzun süreli vazgeçmeyi kabul edemez... Kaba anlatımıyla 12 Eylül 1980 tarihinde (tren raydan çıkmıştı). O tarihten bu yana sorumluluk üstlenenler işte (bu rayından çıkmış treni rayına oturtmaya çalışıyorlar). Trenin yol alabilmesi için öncelikle (rayına oturtulması) şarttır."*²³⁰ sözlerini sarf etmiştir.

4.2.1.22. 20 Eylül 1981

20 Eylülde NATO ülkeleri Genelkurmay Başkanlarına verdiği yemekte Kenan Evren konuşma yapmış ve bu konuşma gazete manşetine *"Evren: Yönetim seçimle gelmiş bir hükümete teslim edilecektir"* şeklinde yansımıştır. Evren konuşmasında:

*"...İlk gün ve müteakip tarihlerde yaptığım konuşmalarda da ifade ettiğim gibi ülke yönetimi seçimle gelmiş bir parlamentoya ve hükümete teslim edilecektir. Zira biz ve bütün komutan arkadaşlarım ülkenin bir askeri idare tarafından uzun zaman yönetilemeyeceğini, yönetilmeye kalkılırsa, bunun mahzurlarını tarihi tecrübelerimize dayanarak çok iyi biliyoruz..."*²³¹ diyerek amacın demokrasi olduğunu yinelemiştir.

²²⁸ "Evren: Demokrasiye Geçiş Aceleyle Getirilmeyecek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.07.1981, no:20466, s.1,7.

²²⁹ "Evren: Ordu her zaman ulusuna yardım edip kışlaya dönmüştür", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.08.1981, no:20500, s.1,7.

²³⁰ "45 milyon, demokratik rejimden vazgeçemez", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.08.1981, no:20500, s.1,7.

²³¹ "Evren: Yönetim seçimle gelmiş bir hükümete teslim edilecektir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.09.1981, no:20521, s.1.

4.2.1.23. 30 Eylül 1981

30 Eylül tarihinde Yalçın Doğan'ın yazısına bakıldığında manşet olarak, CIA eski başkanlarından olan William Colby'in, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yıldönümü münasebetiyle düzenlenen toplantıda sarf ettiği sözlerine yer vermiştir. "*Türk Ordusu iktidarda kalmayı reddediyor*"²³²

Türk ordusunun ülkeyi zor durumdan kurtardıktan sonra iktidarda kalmayışını takdir etmiş ve ordunun yozlaşmasının ve bir çıkar kavgası içerisine girmesinin engellendiğine dikkat çekmiştir.

4.2.1.24. 2 Nisan 1982

2 Nisan tarihinde gazete manşetinde, Anayasa ile ilgili Anayasa Mahkemesinin görüşü yayınlanmıştır. "*1961 Anayasası temel alınmalı*" ifadesine yer verilmiştir. Anayasa Mahkemesinin sunduğu rapora göre: Başkanlık sisteminin diktatörlüğe kayabileceği görüşü yer almaktadır. Cumhurbaşkanı'nın parlamento tarafından seçilmesinin doğru olacağı, gerekirse bunun için üç tur yapılabileceği, 1961 Anayasasının yetersiz kaldığı noktalarda değişiklikler yapılarak bu anayasanın devam ettirilmesinin doğru olacağı ve başkanlık veya yarı başkanlık sisteminin diktaya kayabileceği konuları raporda işlenmiştir. Demokratik bir düzen için Atatürk İlkelerine bağlı, laik bir anayasa oluşturulması gerektiği belirtilmiştir.²³³

4.2.1.25. 25 Nisan 1982

25 Nisan tarihli gazete manşetinde Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın görüşüne yer verilmiştir. "*Seçimle gelecek bir parlamentonun üzerinde bir güç tasavvur edemem*" manşetinde Aldıkaçtı ile Yalçın Doğan'ın bir röportajı yer almaktadır.²³⁴ Aldıkaçtı, 1961 gerisine asla gidilemez, bu söz konusu dahi olamaz demiştir: "*Cumhuriyet Konseyi ya da Divan'ın seçimle gelecek meclisin üstüne çıkacağı aklımdan bile geçmez. Böyle bir anayasayı imzalamam,*" ifadesini kullanan Aldıkaçtı, halkın seçmiş olduğu meclisin üstünde bir güç oluşturma tehlikesine ve demokrasinin temeline dikkat çekmiştir. Kenan Evren'in de her daim altını çizmiş olduğu gibi 12 Eylül öncesi sorunlarını ortadan kaldıracak bir anayasa gereklidir. Fakat, asıl önemli olan şudur ki; "*anayasa*

²³² Yalçın Doğan, "Türk Ordusu iktidarda kalmayı reddediyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.09.1981, no:20531, s.1.

²³³ "1961 Anayasası temel alınmalı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.04.1982, no:20712, s.1,6.

²³⁴ Yalçın Doğan, "Seçimle gelecek bir parlamentonun üzerinde bir güç tasavvur edemem", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.04.1982, no:20735, s.1,11.

*yalnızca yazılı bir metindir, onu yaşatacak olan liderlerdir; onların tutumudur", düşüncesinin altını çizen Aldıkaçtı; Orduyu da mütemadiyen işin içine dahil etmenin doğru olmadığını belirtmiştir.*²³⁵

4.2.1.26. 20 Mayıs 1982

20 Mayıs tarihli gazetede M. İskender Özturanlı'ya ait yazıda *"Anayasal Gelenekler ve Başkanlık Sistemi"* başlığı yer almıştır. Yazı içeriğinde ülke yönetiminde tek bir kişinin söz sahibi olması eleştirilmiş ve bir kişiye bağlanan toplumların her dönemde mutsuzluk yaşadığı dile getirilmiştir. Yeni anayasanın militarist bir anlayışa sahip olduğu ve iki sistemli bir başkanlık sistemi öngördüğü ifade edilmiştir. Fakat bu sisteme Türk toplumunun uygun olmadığını söyleyen Özturanlı, bazı kesimlerin bu sisteme içtenlikle inandığını lakin içinde bulunulan toplumsal gerçeklere en uzak olan fikir olduğuna dikkat çekmiştir. Yarı başkanlık sisteminin üç özelliğini Türkiye'de 12 Eylül sonrasında kurulmak istenen yeni sistemde üç özelliği bu sistemle bağdaştırmamaktadır. Bunlar; Devlet başkanına çok fazla yetkiler verildiği, parlamentonun karşısında yürütme organı olan başkanlık sisteminin çok daha güçlü durumda olduğu ve yasama ile yürütme organını net bir çizgi ile birbirinden ayırdığıdır. İşte bu durumda önerilen başkanlık sisteminin demokraside değil, diktatörlükte işe yarayacağına inanmaktadır.²³⁶

4.2.1.27. 13 Temmuz 1982

13 Temmuz tarihinde Cumhuriyet Gazetesindeki manşete bakıldığında demokrasiye uygun bir ifade yer almıştır. *"Yedinci cumhurbaşkanı halkoyu ile seçilecek"* manşeti ile ülke liderinin kaderinin halkın reyine bırakılacağını ifade ederek demokrasiye dönüşün bir adımını daha gözler önüne sermiştir. Demokrasi, önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi halkın reyi, seçme hakkıdır. Haberin içeriğine bakıldığında; Anayasa Komisyonu açıklamasına göre, 1982 Anayasa taslağının 1961 Anayasasından temelde bir farkı olmadığı, ayrıntılarda farklılıkların ortaya çıktığını söylemiştir. Cumhurbaşkanının yedi yılda bir TBMM tarafından seçileceğini, üç turda da seçim gerçekleşemezse dördüncü turda en çok oy alan adayın cumhurbaşkanı olacağı maddeler arasındadır. Taslakta geçici bir madde olarak da, yedinci cumhurbaşkanının halk tarafından seçileceği ifadesi yer almıştır.²³⁷

²³⁵ Doğan, "a.g.m.", s.1,11.

²³⁶ M. İskender Özturanlı, "Anayasal Gelenekler ve Başkanlık Sistemi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.05.1982, no:20760, s.2.

²³⁷ "Yedinci cumhurbaşkanı halkoyu ile seçilecek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.07.1982, no:20814, s.1,11.

4.2.1.28. 20 Temmuz 1982

20 Temmuz tarihinde manşet olarak Türk-İş'in bir eleştirisinin yer aldığı görülmüştür. "*Tasarı demokrasi getirmez*" ifadesini kullanan Türk-İş, oluşturulan taslağın devleti güçlendirme amacı güderken Türk ulusunun temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığını, basın özgürlüğünün ile söz ve düşünce hürriyetinin baskı altına alındığını, bu şekilde gerçek bir demokrasinin kurulmasının mümkün olmadığı ve geleceğe güvenle bakılamayacağını belirtmiştir.²³⁸

Yine bu tarihli gazetede Anayasa Mahkemesi Üyesi Yekta Güngör Özden'in şu açıklamasına yer verilmiştir: "*Tasarı, devlete baskı kurma olanağı veriyor*" Anayasa taslağına göre devlet ağırlığının kamu karşısında arttırılması hedef alınırken aslında durum bir tür devlet baskısına dönüştüğünü dile getirmiştir.²³⁹

4.2.1.29. 30 Temmuz 1982

30 Temmuz tarihli gazete manşeti şu şekildedir: "*Türk ulusunun siyasi tercihi demokrasidir*". Şükran Ketenci'nin bildirisine göre; Anayasa tasarısı açıklanmış ve Türkiye'nin demokrasi anlayışını sağlıklı bir temele oturtabilmek için tartışmaya başladığını yazmıştır.²⁴⁰ Bu durum değerlendirildiğinde, bir tartışma ortamının oluşması aslında demokratik düzenin bir göstergesidir. Fikirler sunulmaya başlanmış ve anayasa tasarısı bu düşünceler karşısında şekillenmeye başlamıştır.

4.2.1.30. 5 Ağustos 1982

5 Ağustos 1982 tarihli gazetede "*Partilerin yöneticileri dışındaki partililer Anayasa konusunda görüş bildirebilecek*" manşeti yer almıştır.²⁴¹ Habere bakıldığında; MGK, 52. ve 65. maddeleri kaldırmış ve yeni bir düzenleme ile partililerin de Anayasa hakkında görüş bildirmelerine müsaade etmiştir. Fakat, anayasanın halkın oyu ile yürürlüğe girmesi ile ilgili aykırı bir fikir beyan etmek yasaklanmıştır. Askeri yönetimin düşüncesine ters yönde hareket etmek ve bu noktada halkı etkilemek yasaklanmıştır.

²³⁸ "Tasarı demokrasi getirmez", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.07.1982, no:20821, s.1,5.

²³⁹ "Tasarı, devlete baskı kurma olanağı veriyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.07.1982, no:20821, s.1,5.

²⁴⁰ Şükran Ketenci, "Türk ulusunun siyasi tercihi demokrasidir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.07.1982, no:20829, s.1,9.

²⁴¹ Partilerin yöneticileri dışındaki partililer Anayasa konusunda görüş bildirebilecek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.08.1982, no:20835, s.1,7.

4.2.1.31. 20 Ağustos 1982

20 Ağustos tarihli gazete manşetinde Türk-İş'in şu açıklaması yer almıştır: *"Sendikasız Demokrasi Amaçlanıyor"*. Türk-İş Komitesi, Anayasa Tasarısını incelemiş ve tasarının özgürlüğü sınırlandığını ifade etmiştir. Tasarı bu hali ile kabul edilirse, işçiler için hiçbir hak ve hürriyetin olmayacağı, sendikasız bir demokrasinin var edilmeye çalışıldığı, bu şekilde beklenen bir demokrasinin işlerliğini kaybedeceği Türk-İş tarafından dile getirilmiştir.²⁴²

4.2.1.32. 30 Ağustos 1982

30 Ağustos Zafer Bayramına binaen Kenan Evren'in bir konuşması manşet olarak gazetede yer almıştır: *"Evren: Dış güçlerle işbirliği yapanlar Anayasaya "hayır" kampanyası açtı"* ifadesini kullanan Kenan Evren haberin devamında şu açıklamayı yapmıştır: *"Yapımıza ve stratejik konumumuza uygun bir Anayasa yapmak zorundayız. 61 Anayasası bize bol geldi...Biz hiçbir zaman, hiçbir yerde, yeni Anayasa 1961 Anayasasından daha fazla özgürlük getirecek demedik. 1961 Anayasası bize bol geldi, 12 Eylül'e bu bolluk içinde oynaya oynaya geldik."*²⁴³

Bu sözlerinden sonra dış güçlerle işbirliği yapanların eski düzeni özleyen vatan hainleri olduğunu dile getiren Evren, eski politikacıların askeri yönetimi kötüleyerek yeni hazırlanmakta olan anayasaya da hayır kampanyası başlattığını ifade etmiştir. Fakat Türk milletinin bu vatan hainleri ile mücadele edeceğini de konuşmasına eklemiştir.²⁴⁴

4.2.1.33. 10 Eylül 1982

10 Eylül tarihli gazetede Melih Cevdet Anday'a ait köşe yazısı yer almaktadır: *"Evet'in, Hayır'ın Anlamları"* başlıklı yazısında halkın anayasayı oylamasından bahsederken şu duruma dikkat çekmiştir; anayasa taslağının belli hukukçular tarafından eleştirilmiş olmasının halkın kafasında soru işaretleri uyandırdığını ve düzeltilmesi gereken maddeler olduğunu söylemiştir. Ayrıca anayasa oylamasında "hayır" oyu kullanan halkın çokta güvende olmayacağını yetkililerin konuşmalarından çıkarımda bulunduğunu ifade etmiştir. Oy kullanmaya gitmeyenlere para cezası uygulanacak olmasının veya suçlu ilan

²⁴² "Sendikasız Demokrasi Amaçlanıyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.08.1982, no:20850, s.1,11.

²⁴³ "Evren: Dış güçlerle işbirliği yapanlar Anayasaya "hayır" kampanyası açtı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.08.1982, no:20860, s.1,11.

²⁴⁴ "Evren: Dış güçlerle işbirliği yapanlar Anayasaya "hayır" kampanyası açtı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.08.1982, no:20860, s.1,11.

edilmesinin de aslında özgürlüğü en başta kısıtladığını dile getirirken, böyle bir çelişkili ortamda demokrasinin olamayacağını söylemiştir.²⁴⁵

4.2.1.34. 20 Eylül 1982

20 Eylül tarihli gazete manşetine bakıldığında; "*Demokrasiyi geciktiren bir ara dönem yaratılıyor*" başlıklı yazıda anayasanın geçici maddeleri eleştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi üyesi Yekta Güngör anayasanın kabul edilmesi ile birlikte cumhurbaşkanının da seçilmiş olmasının ağır bir empoze olduğunu söylemiştir. Yine bir başka eleştiri de Barolar Birliği Başkanı tarafından yapılmıştır. Taslakta yer alan maddeler ile "*melez bir geçici dönem hukuku yaratmaya*" çalışıldığını ve bu şekilde demokrasinin geciktirildiğini dile getirmiştir.²⁴⁶

4.2.1.35. 25 Eylül 1982

25 Eylül tarihli gazetede İhsan Sabri Çağlayangil'in "*10 yıllık ipotek*" başlıklı bir demecine yer verilmiştir.²⁴⁷

"Öteden beri söylüyorum. Türk milleti sadece Anayasa'nın değil, gelecekte nasıl bir yönetime kavuşacağını bekleyişi ve kaygısı içindedir. Yeni Seçim ve Siyasi Partiler Kanunlarının ayrıntılı kuralları ortaya çıkmadıkça da, geleceğin rejimini belirlemek mümkün olmuyor. İdeal bir Anayasa hazırlasanız bile ona, Türkiye'yi yeniden sallantılı bir iktidarlara ve koalisyonlara mahkum edecek bir seçim sistemi veya particiliği yahut öz çıkarları memleket yararlarından üstün görmeye imkan bırakan bir siyasi partiler kanunu ekerseniz, demokrasiyi yozlaştırmaktan kurtaramazsınız.

...Anayasa üzerinde konuşmamı istiyorsanız, şunları söyleyebilirim: Anayasa taslağı, ilk defa gün yüzüne çıktığı zaman bu metnin maddeleri birbirine dargın demiştim. Şimdi ise, Anayasa ile geçici maddelerin birbirleriyle adanmaklı kavgalı olduğunu açıklamak gerekir. Danışma Meclisi, 12 Eylül'ü yapanların beyan ve niyetlerine hiç kulak vermez görünüyor. Bu hareketin ferdasında hedefler açıklanmış, demokrasinin işlemesine engel olan pürüzler düzeltilip yönetimin seçimle işbaşına gelecek sivil bir iktidara devredileceği vadolanmıştı. Danışma Meclisi, seçimi kenarda tutmakta ve iktidarı bugünkü

²⁴⁵ Melih Cevdet Anday, "Evet,,in, Hayır,,ın Anlamları", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.09.1982, no:20871, s.2.

²⁴⁶ "Demokrasiyi geciktiren bir ara dönem yaratılıyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.09.1982, no:20881, s.1.

²⁴⁷ "10 yıllık ipotek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.09.1982, no:20886, s.1,11.

yönetime devretmeye niyetli görünmektedir. Geçici maddeler, Türkiye'nin 10 yılını ipotek altında tutacak bir nitelik taşıyor..."²⁴⁸sözleri ile beklenen demokrasiyi açıklamaya çalışmış ve bir taraftan da Danışma Meclisi'nin anayasa tasarısını eleştirmiştir.

4.2.1.36. 26 Eylül 1982

26 Eylül tarihli gazetede "*İç basın*" başlıklı sütunda Hürriyet gazetesinden Oktay Ekşi'ye ait olan bir demeç yer almaktadır. Oktay Ekşi Anayasanın geçici maddelerinin sakıncalı olduğunu dile getirerek eleştirmiştir. Anayasa Tasarısı için kullanılacak oyların cumhurbaşkanını da seçiyor olmasını demokrasi dışı bir hareket olarak tasvir etmiştir. Şu cümleleri sarf etmiştir: "...Cumhurbaşkanlığı seçimini birden çok adaylı bir ortamda yapmanın da sayın Evren'e kaybettireceği hiçbir şey yoktur. Ama kazandıracağı prestij hesapsız olur..." diyerek cumhurbaşkanlığı seçiminin de ayrı bir seçim ile yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.²⁴⁹

4.2.1.37. 2 Ekim 1982

2 Ekim tarihli gazetede Kenan Evren'in Isparta'da halka hitaben yapmış olduğu konuşmasından bir demeç manşette yerini almıştır. "*Evren: Bize güveniyorsanız Anayasaya evet dersiniz...*" "*Anayasa için hayır diyen menfi düşünceliler ile mücadele edeceğiz,*" ifadelerini kullanan Kenan Evren, anayasanın daha son halini almadığını, anayasanın basın özgürlüğünü kısıtladığı eleştirilerine de halkın menfaatine çalışan gazetelere imkan tanıdığını dile getirmiştir: "*Bizim de bombardıman yapacağımız günler gelecek*" diyen Kenan Evren, anayasaya karşı yapılan eleştirilere nazaran bu cümleyi kullanmıştır.²⁵⁰

4.2.1.38. 20 Ekim 1982

20 Ekim tarihli gazete manşetinde "*Anayasa kabul edilirse Evren Cumhurbaşkanı olacak. Parti yöneticileri 10 yıl siyaset yapamayacak*" ifadesine yer verilmiştir. Haber içeriğine baktığımızda; anayasanın kabulü ile geçici madde hükmüne göre Kenan Evren cumhurbaşkanı olacak; kapatılan AP, CHP ve haklarında dava açılan MHP ve MSP yöneticileri 10 yıl süre ile siyaset yapamayacaklardır. Sendikalar siyasetle ilgili bir amaç

²⁴⁸ "10 yıllık ipotek", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25.09.1982, no:20886, s.1,11.

²⁴⁹ "İç basın", *Cumhuriyet Gazetesi*, 26.09.1982, no:20887, s.7.

²⁵⁰ "Evren: Bize güveniyorsanız Anayasaya evet dersiniz..." "*Anayasa için hayır diyen menfi düşünceliler ile mücadele edeceğiz,*", *Cumhuriyet Gazetesi*, 02.10.1982, no:20890, s.1.

güdemeyecekler, din dersi eğitimi zorunlu hale getirilecek ve seçimler 5 yılda bir yapılacaktır.²⁵¹

4.2.1.39. 25 Ekim 1982

25 Ekim tarihinde gazetede Kenan Evren'in: *"Anayasaya kefilim"* sözlerine yer verilmiştir. Kenan Evren, anayasa referandumunda evet oyu toplamak için yapmış olduğu kampanyada anayasaya kefil olduğunu dile getirmiştir. Yeni anayasa ile demokrasiye adım atılacağını dile getirerek sözlerine, Türk milletinin geçmişten ders aldığına, cumhuriyete sadakatle bağlı olduğuna olan inancına binaen anayasaya kefil olduğunu dile getirmiştir. Anayasa referandumundan sonra yeni bir Seçim Kanununun hazırlanacağını ve ardından yeni partilerin kurulacağını, 1983 yılı sonbaharında genel seçimler yapılarak demokratik düzene geçileceğini bildirmiştir.²⁵²

4.2.1.40. 26 Ekim 1982

26 Ekim tarihli gazete manşetinde Kenan Evren'in yasaklı siyasetçilerle ilgili bir konuşmasına yer verilmiştir. *"Evren: 10 yıllık siyaset yasağını millet rahat etsin diye koyduk"* manşetli haber içeriğine bakıldığında; hükümeti kurarken iki büyük parti liderinden fikir aldıklarını belirten Kenan Evren, ancak onların olumsuz fikirler sunduklarını ve her fırsatta adamlarını ülkenin her köşesine anayasaya hayır dedirtmek için gönderdiklerini dile getirmiştir. Bu olumsuzlukları gördükten sonra halkın refahı için 10 yıllık siyaset yasağını uygun gördüklerini ifade etmiştir. Anayasa için: *"...Aşağılık kompleksine kapılmadan, yabancı hayranlığı içinde kopyacılık yapmadan, geleneklerimize uygun bir anayasa hazırlandığını belirterek...Türkiye'nin kendine göre özellikleri vardır. Bizim Anayasamız elbette bize göre olacaktır..."*²⁵³ sözlerini dile getirmiştir.

4.2.1.41. 27 Ekim 1982

27 Ekim manşetinde Kenan Evren'in anayasa ile ilgili bir konuşmasına yer verilmiştir. *"Evren: Anayasaya karşı çıkanlar gözlerine kara gözlük takanlardır"* manşetli haber içeriğinde Kenan Evren, anayasada temel hak ve hürriyetlerde değişiklik yapılmadığını; laikliğin dinsizlik olmadığına vurgu yaparak din istismarcılarına karşın din derslerinin

²⁵¹ "Anayasa kabul edilirse Evren Cumhurbaşkanı olacak. Parti yöneticileri 10 yıl siyaset yapamayacak", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.10.1982, no:20908, s.1,10.

²⁵² "Anayasaya kefilim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.10.1982, no:20913, s.1,9.

²⁵³ "Evren: 10 yıllık siyaset yasağını millet rahat etsin diye koyduk", **Cumhuriyet Gazetesi**, 26.10.1982, no:20914, s.1,11.

zorunlu kılındığını, sınırsız hakka sahip olunursa bu durumun eşitsizliğe sebep olacağını ve her türlü hakların korunduğunu dile getirmiştir.²⁵⁴

4.2.1.42. 28 Ekim 1982

28 Ekim tarihli gazete manşetinde Kenan Evren'in sözlerine yer verilmiştir. "*Evren: Diktatörlük heveslisi değiliz*" başlıklı haberde; Kenan Evren Diyarbakır'da halka hitaben yapmış olduğu konuşmada, Türk Silahlı kuvvetlerinin hiçbir zaman hiçbir ferdinin diktatörlük heveslisi olmadığını ve diktatörlüğün Türk milletinin yaradılışına da ters olduğunu ifade ettikten sonra, Türk milletine yakışanın demokrasi olduğu inancı içinde ülkede demokrasiyi geri getirdiklerini eklemiştir.²⁵⁵

4.2.1.43. 7 Kasım 1982

7 Kasım tarihinde halk anayasa referandumu için sandık başına gitmiştir. Manşet olarak karşımıza "*Demokrasi için görev günü*" yazısı çıkmaktadır.²⁵⁶ Halk geçici anayasa maddesine göre hem 1982 anayasasına evet-hayır oyunu kullanacak hem de seçim sonucuna göre cumhurbaşkanını seçmiş olacaktır. Haber içeriğine bakıldığında; oy kullanacak toplam seçmen sayısı ve nerede kimlerin oyunu kullanacağı belirtilmektedir. Evet, 1980 darbesinden sonra demokrasi için ilk ciddi adım atılmıştır. Halk sandık başına gitmiş ve oy kullanmıştır. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta şudur; ayrıca bir cumhurbaşkanı seçimi yapılmamış ve oy kullanmayanlara para cezası verileceği açıkça beyan edilmiştir. Gazetenin önceki sayılarına da bakıldığında anayasaya hayır oyu vermek vatan hainliği ile eş değer tutulmuştur.

4.2.1.44. 8 Kasım 1982

8 Kasım'da referandum oylaması sonuçlanmış ve 1982 Anayasası %91 oranında evet oyuyla kabul edilmiş ve Kenan Evren Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhuriyet Gazetesinde "*Yeni Anayasa ile yeni bir dönem Evren Cumhurbaşkanı*"²⁵⁷ manşetine yer verilmiştir.

²⁵⁴ "Evren: Anayasaya karşı çıkanlar gözlerine kara gözlük takanlardır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 27.10.1982, no:20915, s.1,11.

²⁵⁵ "Evren: Diktatörlük heveslisi değiliz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.10.1982, no:20916, s.1,11.

²⁵⁶ "Demokrasi için görev günü", **Cumhuriyet Gazetesi**, 07.11.1982, no:20926, s.1,11.

²⁵⁷ "Yeni Anayasa ile yeni bir dönem Evren Cumhurbaşkanı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.11.1982, no:20927, s.1.

4.2.1.45. 1 Ocak 1983

1 Ocak tarihli gazete manşetinde Kenan Evren'in yeni yıla giriş mesajından alıntılar bulunmaktadır. *"Evren: Hedefimiz sonbaharda genel seçimlerin yapılmasıdır"* başlıklı haber içeriğine bakıldığında; Başbakan Bülent Ulusu'nun 1982 yılını bir atılım yılı, 1983 yılını da demokrasi için düzenleme ve çalışma yılı olarak ilan ettiği yazmaktadır. Kenan Evren mesajında:

*"Mücbir bir sebep olmadıkça, 1983 yılı içinde siyasi partilerin oluşması 1983 sonbaharında da milletvekili genel seçimlerinin yapılması hedefimizdir...1983 yılı Türk milleti için mutlu bir yıl olacaktır...Anayasa için yapılan halk oylaması sonuçları bir kere daha göstermiştir ki, hiç bir düşünce ve mülahaza, Türk milleti menfaatlerinin Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliğinin, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk ilke, inkılap ve medeniyetçiliğinin önünde ve üstünde yer alamayacaktır."*²⁵⁸ sözlerini dile getirmiştir.

Evren'in açıklamalarına bakıldığında artık demokrasinin gereği olan seçim hakkı ön planda tutulmakta ve bir an önce ülke yönetimi sivil bürokrasiye bırakılmak istenmektedir. 12 Eylül sonrasında yapmış olduğu açıklamalara da bağlılığı devam etmiştir. Atatürk İlke ve İnkılaplarına uygunluk ön planda tutulmuştur.

4.2.1.46. 25 Nisan 1983

25 Nisan tarihli gazetede *"Yeni siyasal dönem başladı"* manşeti karşımıza çıkmaktadır. Siyasi partiler için yapılan yasanın yürürlüğe girdiği bildirilmekte ve MGK'nın siyaset yasağını kaldırdığı belirtilmektedir. Artık yeni siyasi partiler kurulacak ve 1983 genel seçimlerine gidilecektir. Fakat MGK'nın koyduğu 4 yasak varlığını sürdürmektedir. Eski siyasi parti mensupları yeni dönemde siyasette olmayacaklar ve yeni siyasi partiler eski partilerle ilgili suçlamalarda bulunamayacak, eski parti mensupları kendilerini savunamayacak, sıkıyönetimin getirdiği siyasilerin ve cumhurbaşkanının onayladığı yasaklar tartışılmayacak ayrıca eski siyasilerin yasaklı durumu devam edecektir.²⁵⁹

²⁵⁸ "Evren: Hedefimiz sonbaharda genel seçimlerin yapılmasıdır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.01.1983, no:20981, s.1,9.

²⁵⁹ "Yeni siyasal dönem başladı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.04.1983, no:21070, s.1.

4.2.1.47. 30 Nisan 1983

30 Nisan tarihli gazetede manşet olarak Kenan Evren'in Erzincan'daki konuşmasından bir bölümüne yer verilmiştir. *"Seçim 6 Kasım'da Evren: Doğru dürüst partiler kursunlar"* diyen Kenan Evren; Olağanüstü bir durum olmadığı müddetçe Türkiye'nin 6 Kasım 1983 tarihinde normal demokratik düzene geçeceğini söylemiş ve ardından siyasi parti faaliyetlerine izin verilmesi ile birden bire yerden mantar biter gibi partiler türediğini ifade etmiştir. Sözlerini: *"...Bu millet ne çekmişse ayrılıktan çekmiştir. Bölük pörçük partiler kuracakları yerde doğru dürüst kuvvetli partiler kursunlar, koalisyon dönemi yaşamak istemiyoruz."*²⁶⁰ diyerek sonlandırmıştır.

4.2.1.48. 15 Mayıs 1983

15 Mayıs günü gazete manşeti Kenan Evren'in bir söylevi ile basılmıştır. Kırklareli'ndeki konuşmasından şu sözleri manşette yer bulmuştur. *"Evren: Çankırı'daki uyarımın üstüne işler yoluna girdi. "Kim parti kurarsa kursun diyemeyiz"* diyen Kenan Evren, işlerin kendi ikazı sonrasında düzene girdiğini fakat normal olanın kanun ve nizamlar doğrultusunda düzene girmesi gerektiğini ifade ettikten sonra, siyaset yasağının kalkması ile usulsüz işlerin olduğunu ve bu kanunsuzlukların önüne geçileceğini belirtmiştir. Eski siyasetçilere getirilen yasağı överek *"kim parti kurarsa kursun diyemeyiz, memleketi bir kez daha 12 Eylül öncesine getirecek partilere müsaade edemeyiz"* ifadesini kullanmıştır.²⁶¹

4.2.1.49. 16 Mayıs 1983

16 Mayıs tarihli gazete manşetinde Kenan Evren'in Tekirdağ'da sarf ettiği şu sözleri dile getirilmiştir. *"Evren: Kapatılan partilerin devamıym denilemeyecektir"* diyen Kenan Evren, önce Türk milletini Avrupa Topluluğundan çıkarmaya çalışan sözde politikacılara: bu millet siz olmadan da vardı ve var olmaya devam edecektir mesajını vermiş ve konuşmasına seçimlerle devam ederek bir partinin başka bir partiyi destekleyemeyeceğini ve yeni kurulan bir partinin eski partinin devamı gibi lanse edilmeye çalışıldığı takdirde buna da müsaade edilmeyeceğini asıl önemli olanın iktidarda yer almak değil devletin birlik ve beraberliğini sağlamak olduğunu dile getirmiştir.²⁶²

²⁶⁰ "Seçim 6 kasım'da Evren: Doğru dürüst partiler kursunlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.04.1983, no:21075, s.1,10.

²⁶¹"Evren: Çankırı'daki uyarımın üstüne işler yoluna girdi. "Kim parti kurarsa kursun diyemeyiz"", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.05.1983, no:21090, s.1,11.

²⁶² "Evren: Kapatılan partilerin devamıym denilemeyecektir ", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.05.1983, no:21091, s.1,11.

4.2.1.50. 30 Mayıs 1983

30 Mayıs tarihinde gazete manşetinde Sosyal Demokrat Parti kurucusu Erdal İnönü'nün şu söylemi yer almıştır: "İnönü: 12 Eylül öncesine düşmemenin yolu kısıtlayıcı değil, düzenleyici olmaktadır".²⁶³ Haber içeriğine bakıldığında Erdal İnönü yeni düzenin kurulabilmesi için kısıtlamaların doğru olmadığını, hedefin düzenleyici olması gerektiğini dile getirdikten sonra:

*"...Şimdi hepimize düşen sorumluluk sayın Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12 Eylül hareketinin hemen ardından belirttikleri gibi, demokratik sistemi yeniden kurduktan sonra her zamanki vakar ve vazife aşkıyla asli vazifesi olan vatan savunmasına döneceğini açıklamış olan Türk Silahlı Kuvvetlerine görevini tamamlamasında yardımcı olmaktadır..."*²⁶⁴ sözleri ile konuşmasını sonlandırmıştır.

4.2.1.51. 2 Haziran 1983

2 Haziran tarihinde gazete manşetinde Kenan Evren'in şu sözlerine yer verilmiştir. "Evren: Gerekirse seçimleri ertelerim".²⁶⁵ Kenan Evren eski bir siyasi partinin yerini doldurmaya çalışan Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılmasının yerinde bir karar olduğunu:

*"...Sert tedbirler almak mecburiyetinde kaldık. MGK milletin huzur ve güveni için her türlü tedbiri almakta kararlıdır. Gerekirse, seçimler de ilan edilen tarihten sonraya bırakılabilir...Partinin başına bir emekli Orgeneral getirdiler. Bundan daha haince bir oyun düşünebilir miyiz? Bu oyunu oynayan zat Türkiye'yi tapulu arazisi kabul ediyor..."*²⁶⁶ sözleri ile savunmuştur.

4.2.1.52. 20 Haziran 1983

20 Haziran tarihindeki gazete manşetinde Kenan Evren'in Giresun'da yapmış olduğu konuşmasından kurulmakta olan siyasi partilere önerileri yer almıştır. "Evren: Fazla parti değil az ve öz parti istiyoruz" başlıklı haber içeriğinde Kenan Evren şu sözleri sarf etmiştir: MGK'nın çıkarmış olduğu 79. maddeyi uygulamadıkları takdirde halkın birbirine ve orduya düşman olacağını; yeni kurulan partilerin eskilerin telkinlerine kanmamaları

²⁶³"İnönü: 12 Eylül öncesine düşmemenin yolu kısıtlayıcı değil, düzenleyici olmaktadır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.05.1983, no:21105, s.1,13.

²⁶⁴"İnönü: 12 Eylül öncesine düşmemenin yolu kısıtlayıcı değil, düzenleyici olmaktadır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.05.1983, no:21105, s.1,13.

²⁶⁵ "Evren: Gerekirse seçimleri ertelerim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.06.1983, no:21108, s.1,11.

²⁶⁶ Faruk Bildirici, "Evren: Gerekirse seçimleri ertelerim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.06.1983, no:21108, s.1,11.

gerektiğini ifade ederek: "...Fazla parti değil, öz parti, bu memlekete hizmet verecek parti istiyoruz" diyerek aynı felsefeyi benimsemiş olan partilerin de bir çatı altında birleşebileceklerinin önerisinde bulunmuştur.²⁶⁷

4.2.1.53. 2 Temmuz 1983

2 Temmuz günü Kenan Evren genelkurmay başkanlığı görevini devretmiş ve artık cumhurbaşkanı olarak siyaset sahnesindeki yerini almıştır. Evren'in genelkurmay başkanlığı görevini Orgeneral Nurettin Ersin'e devretmesi gazete manşetinde yerini almıştır. "*Evren: Ordu, politika batağına batırılmadı*" başlıklı yazıda Evren, ordunun politikaya dahil edilmemesinin demokrasilerde gerçek güç olduğunu ifade ederek Nurettin Ersin'i tebrik etmiş ve görevini devretmiştir.²⁶⁸

4.2.1.54. 3 Temmuz 1983

Kenan Evren'in Bolu ve Sakarya'da halka hitaben yaptıkları konuşma manşet olarak dikkate alınmıştır. "*Evren: Şimdi inadına parti kuruyorlar*" ifadesini kullanmış ve devamında:²⁶⁹

*"...Önümüzdeki seçimlerde birçok oyunlar oynanacaktır. Bu oyunlardan birisini izlediğimiz için oyunu etkisiz hale getirdik. Şimdi yeni yeni oyunlar düzme içindeler...Bunlardan bir tanesi de önümüzdeki seçimlerde eski filan parti yanlıları sandığa gitsin, oy pusulasını boş atsın diye telkinlerde bulunuyorlar. Bunlara sizin kanmayacağınızı biliyorum..."*²⁷⁰ sözleri ile halkı uyarmıştır.

4.2.1.55. 4 Temmuz 1983

4 Temmuz tarihinde gazete Kenan Evren'in Kütahya-Bilecik'te yapmış olduğu konuşmaya yer vermiştir. "*Evren: Parti enflasyonu oyununa gelmeyeceğiz*" başlıklı haber içeriğinde Kenan Evren'in şu düşünceleri yer almıştır: "*Neredeyse her gün aynı paralelde parti kurulduğunu, parti enflasyonu yaşandığını*" dile getiren Evren, anayasa için hayır propagandası yapan güçlerin şimdi de halkı boş pusula atması için ikna çabasında

²⁶⁷ Işık Kansu, "Evren: Fazla parti değil az ve öz parti istiyoruz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.06.1983, no:21126, s.1,11.

²⁶⁸ "Evren: Ordu, politika batağına batırılmadı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.07.1983, no:21138, s.1.

²⁶⁹ "Evren: Şimdi inadına parti kuruyorlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.07.1983, no:21139, s.1.

²⁷⁰ "Evren: Şimdi inadına parti kuruyorlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.07.1983, no:21139, s.1.

olduğunu fakat Evren, halkına güvendiğini ve 6 Kasım'da sandık başında bu güçleri mağlup edeceklerini ifade etmiştir.²⁷¹

4.2.1.56. 10 Temmuz 1983

10 Temmuz tarihli gazetenin "*İç Basın*" adlı sütununda Tercüman gazetesinin bir köşe yazısına yer verilmiştir. Nazlı Ilıcak'ın "*Bırakın yaşasınlar...*" başlıklı yazısında parti enflasyonu konusuna değinerek:

"...Anayasanın öngördüğü gibi partiler kurulsun, kurulan partiler yaşasın. Vatandaş sandık başında eğilimine ve düşüncesine uygun partiyi bulabilsin. Boşluk sürerse, arayış seçim sonrası da devam eder. Yeni yeni partiler kurulur, seçim öncesi kendisini temsil ettirme fırsatını bulamayan kitlelere dayanarak, bu partiler güçlenir. Zaman içinde parlamento tesirsiz hale gelir. Böyle bir durum, istikrar arayışına ters düşer. İstikrarı çok sayıda parti değil, vatandaşın "öz partisini" bulamaması bozar...Tehlikeyi seçim öncesi değil, seçim sonrası kurulması ihtimali olan partiler yaratır. Metin Toker'in belirttiği gibi, boşluğun dolması bir tabiat kaidesidir. Boşluk, seçim öncesi dolmazsa, seçim sonrası dolar".²⁷² sözlerini sarf etmiştir.

4.2.1.57. 15 Ağustos 1983

Kenan Evren'in Yozgat'ta yapmış olduğu konuşmasına yer veren gazete manşetinde: "*Evren: İstikrar 2-3 parti ile oluyor*" başlığını kullanmıştır.²⁷³ Haber içeriğine baktığımızda Tercüman gazetesinde Nazlı Ilıcak'ın yazısına cevap niteliği taşıdığını görmekteyiz. Evren, Veto edilen partilerin kimseyi töhmet altına almak için yapılmadığını, 10-15 parti ile seçime giden milletlerin sonunun koalisyon olduğunu ve bu koalisyon hükümetlerinin mutlaka başarısız olduklarını dile getirmiştir. Demokrasiye geçiş döneminde olduğu için daha temkinli davranıldığını ve bu nedenle bazı partilerin veto edildiğini ifade etmiştir.²⁷⁴

4.2.1.58. 5 Kasım 1983

5 Kasım tarihinde gazete manşetini Kenan Evren'in 4 Kasım'da TV ve radyoda yapmış olduğu konuşma ile süslemişlerdir. "*Evren: MGK icraatını sürdürecektir bir yönetimi*

²⁷¹ Faruk Bildirici-Hasan Uysal, "Evren: Parti enflasyonu oyununa gelmeyeceğiz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.07.1983, no:21140, s.11.

²⁷² "İç basın", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.07.1983, no:21146, s.2.

²⁷³ "Evren: İstikrar 2-3 parti ile oluyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.08.1983, no:21180, s.1,11.

²⁷⁴ "Evren: İstikrar 2-3 parti ile oluyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.08.1983, no:21180, s.1,11.

sececeginize inanıyorum" diyen Kenan Evren: İktidara aday olan siyasilerin, halka hoş gelen vaatlerde bulunduklarını fakat bu siyasilerin 12 Eylül sonrasında ülke düzeni için alınan tüm yapıcı kararları sanki kendileri almış gibi söylem ve hareketlerde bulunduklarını; Bakanlar Kurulunu ve MGK'yı köşeye ittiklerini dile getirmiştir. Evren kendisinin görev başında bulunduğu süre zarfında oluşabilecek tüm olumsuzluklara karşı geleceğini ve 12 Eylül öncesine dönelebilecek bir harekete asla müsaade etmeyeceğini belirtmiştir. En iyi sistemin parlamenter demokrasi olduğunu da vurgulamıştır.²⁷⁵

4.2.1.59. 6 Kasım 1983

6 Kasım artık demokrasiye geçilen tarihtir. Yönetim sivil bürokrasiye bırakılmıştır. Gazete manşetinde *"Demokrasi için söz seçmenin"* başlığı atılmıştır ki bu manşet de egemenliğin millette olduğunu dile getirerek demokrasi hareketini teyit etmiştir. Haber içeriğinde 19 milyon 670 bin 734 seçmenin oy kullanacağı, 400 milletvekilinin seçileceği ve seçim sonuçlanana kadar alkollü içeceklerin yasak olduğu belirtilmiştir.²⁷⁶

4.2.1.60. 9 Kasım 1983

6 Kasım seçimlerinde Anavatan Partisi (ANAP) tek başına iktidarın sahibi olmuştur. Kenan Evren Turgut Özal'ı tebrik ederek şu sözleri dile getirmiştir ki gazete manşetinde Evren'in sözleri yer almıştır: *"Evren: Koalisyonuz hükümet gerçekleşti"* başlıklı yazı içeriğinde Evren: *"...Seçimler tam bir demokratik sistem içerisinde cereyan etmiş ve hiç kimsenin söyleyecek sözü kalmamıştır...Çoğunluğun kararını her vatandaş büyük anlayışla kabul etmelidir..."*²⁷⁷ sözlerini dile getirmiştir.

Turgut Özal da, normal yollardan demokrasiye döndüğünü ifade ederek cumhurbaşkanının önderliğinde birlik ve beraberliğin sağlanması için çaba sarf edileceğini ifade etmiştir.²⁷⁸ Türk kamuoyunda demokrasinin ölçütü için serbest seçimler yeterli görülmüştür.

4.2.1.61. 28 Mayıs 1984

28 Mayıs tarihli gazetede Kenan Evren'in Manisa'da halka yapmış olduğu hitabından bir kesite yer verilmiştir. *"Cumhurbaşkanı, "diktatörce davranmadık" dedi...Evren: Hükümete fazla karışılmaz"* başlıklı yazı içeriğinde; Cumhurbaşkanı Evren, bazı vatandaşlardan

²⁷⁵ "Evren: MGK icraatını sürdürecektir bir yönetimi sececeginize inanıyorum", **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.11.1983, no:21259, s.1,6.

²⁷⁶ "Demokrasi için söz seçmenin", **Cumhuriyet Gazetesi**, 06.11.1983, no:21260, s.1.

²⁷⁷ "Evren: Koalisyonuz hükümet gerçekleşti", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.11.1983, no:21263, s.1,6.

²⁷⁸ "Evren: Koalisyonuz hükümet gerçekleşti", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.11.1983, no:21263, s.1,6.

mektuplar aldığını ve genel anlamda halkın yeni hükümetin ekonomi politikasını değiştirmesini istediklerini yazdığını ifade etmiştir. İlaveten, 12 Eylül dönemi kapanmıştır ve 6 Kasım'da seçimler gerçekleşmiş demokrasiye geçilmiştir diyen Evren, *"sizler yeni hükümetin politikalarını dinleyerek kendi iradenizle seçtiniz şimdi hükümetin görevi ve cumhurbaşkanının görevi ayrıdır ki hükümete karışmak doğru olmaz. Yoksa politikaya müdahale edilirse bu kez cumhurbaşkanının politikası olur"* diyerek halka demokratik bir düzende olması gerekenleri (bir nebze) ifade etmiştir.²⁷⁹

4.2.1.62. 29 Mayıs 1984

Kenan Evren'in Manisa'da değinmiş olduğu bir konu 29 Mayıs tarihli gazetenin manşetinde yer almıştır. *"Cumhurbaşkanı, "Anayasa'da delik açtırmam" dedi... Evren: Çok aydın gördük"* başlıklı haber içeriğinde; 1260 imzalı aydın kesimin anayasada bazı maddelerin değiştirilmesi için kendisine sunmuş olduğu dilekçe üzerine bu sözleri dile getiren Evren, *"Kefil olduğum anayasanın orasından burasından delik açtırmam"* demiştir. Kenan Evren, bazı kesimlerin sendikaların politikaya dahil edilmesini istediğini belirterek 12 Eylül öncesindeki sendikaların ülkeyi içinden çıkılmaz bir duruma soktuklarını ileri sürmüştür. Çok sıkıntılı günleri halkın da desteği ile geride bıraktıklarını ve halkın anayasayı da kendi iradesi ile onayladığını dile getirerek 1260 imzalı dilekçeye imza atan kişilerin aydın olmadıklarını ileri sürmüştür. *"Biz ne aydınlar gördük vatan hainliği yaptılar"* gibi sözlerle geçmişe değinerek dilekçeyi onaylamadığını ifade etmiştir.²⁸⁰

4.2.1.63. 15 Eylül 1984

15 Eylül tarihli gazetede, aydınların imzalamış oldukları dilekçe hususunda yargılanıyor olmalarına değinilmiş ve bazı gazeteci ve bürokratların ifadelerine yer verilmiştir. *"Demokrasi özlemi suç değildir"* başlıklı haberde, bazı aydınların:

"Uğur Mumcu: Bir ülkenin yurttaşlarının, o ülkede daha demokratik bir ortam olmasını istediler diye "hainlik" ile suçlandırılmaları kadar acı bir olay yoktur."

Erbil Tuşalp: Böyle bir davada yargılanmaktan onur duyuyorum. Ancak tarihin biz Türk aydınlarını bu metni 1984 yılında hazırladığımız için suçlayacağını biliyor ve eziklik duyuyorum.

²⁷⁹ "Cumhurbaşkanı "diktatörce davranmadık" dedi... Evren: Hükümete fazla karışılmaz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.05.1984, no:21464, s.1,7.

²⁸⁰ "Cumhurbaşkanı, "Anayasa'da delik açtırmam" dedi... Evren: Çok aydın gördük", **Cumhuriyet Gazetesi**, 29.05.1984, no:21465, s.1,7.

...Mahmut Tali Öngören:Kendilerine hain diyenlerin bile haklarını güvence altına alan bu ilkeleri daha büyük beceriyle korumuş olanları, tarih hiçbir zaman hain olarak kabul etmedi. Beni de etmeyecektir.

...Yakup Kepenek:Dilekçede belirttiğimiz özlemler ve istekler bizim demokratik sorumluluğumuzdan kaynaklanmaktadır..."²⁸¹sözlerine yer verilmiştir.

4.2.1.64. 11 Haziran 1985

11 Haziran tarihli gazetede Yalçın Doğan'ın polis salahiyyeti ile ilgili çıkarılmak istenen kanun tasarısını eleştirdiği görülmüştür. "*Polis tasarısı demokrasiye aykırı*" başlıklı yazıda Doğan, vatandaşların sokakta, evlerinde her an polis kendilerini tutuklayacak korkusu içinde yaşadıklarını; böyle bir duruma hiç bir demokraside yer olmadığını ve vatandaşların buna katlanmalarının olanaksız olduğunu, anayasayı değiştirme hakkını anayasanın kendisinin sağladığını ve halkın doğru bir şekilde örgütlenirse, siyasal kararlar merciinde etkin hale gelebilirse onların sesini daha çok duyurabileceğini ifade etmiştir.²⁸²

Polislere antidemokratik tarzda haklar tanıyan bir tasarı söz konusudur. Polis memurları, ahlak kurallarına uymayanları sokaktan alıp karakola götürebilecektir. Fakat burada can alıcı nokta, bir davranışın ahlak kurallarına uygunluğuna polisin karar verecek olmasıdır. Polisler, üniformasız hallerde dahi her türlü silah kullanma yetkisine sahiptir gibi kurallar tasarıda yer almıştır. Bu durum demokrasiye aykırılık ile eleştirilmiştir.

4.2.1.65. 2 Eylül 1985

2 Eylül tarihinde Kenan Evren'in uyarılarına yer verilmiştir. "*Evren'den uyarılar...Bugün susması gerekenler bile her gün konuşuyor*" manşetli yazıda; Kenan Evren, eski siyasetçilerin Anayasanın 14. maddesinin demokrasiye uygun olmadığını ileri sürerek çatlak sesler çıkardığını ifade etmiştir. Devletin varlığına karşı suç işleyenlere af getirilmesini isteyenlerin zamanla 15. maddeyi ve devamında tüm geçici maddelerin değiştirilmesini isteyeceklerini söylemiştir. Bu kişilerin Anayasada delik açarak bunu genişletmek gibi bir amaçları olduğunu dile getirmiş ve "*Susan Türkiye yerine konuşan Türkiye mantığının bu ülkeye nelere mal olduğunu hepimiz biliyoruz...*"²⁸³diyerek bir nevi düşüncelere ve eleştirilere ket vurmaya çalışmıştır.

²⁸¹ "Demokrasi özlemi suç değildir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.09.1984, no:21569, s.1,7.

²⁸² Yalçın Doğan, "Polis tasarısı demokrasiye aykırı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.06.1985, no:21838, s.1,6.

²⁸³ "Evren'den uyarılar... Bugün susması gerekenler bile her gün konuşuyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.09.1985, no:21916, s.1,8.

4.2.1.66. 4 Eylül 1985

Kenan Evren'in 2 Eylülde yapmış olduğu konuşmasına Halkçı Parti (HP) tarafından bir eleştiri gelmiştir. *"Demokrasi, susan Türkiye mantığı ile savunulamaz"* başlığı yer almıştır. Yazı içeriğinde HP başkanlık divanı tarafından dile getirilen "...Susan bir Türkiye'nin konuşulan bir Türkiye'ye tercihi kanımızca Sayın Cumhurbaşkanımızın niyetini aşan sözlerdir. Çünkü bu mantıkla demokrasiyi savunmak mümkün değildir..."²⁸⁴sözleri, demokratik rejim içerisinde düşüncelerin susturulmaya çalışılmasının tezatlığına vurgu yapmıştır.

4.2.1.67. 5 Eylül 1985

4 Eylül tarihinde olduğu gibi 5 Eylülde de bu sefer yasaklı siyasetçi Süleyman Demirel tarafından Kenan Evren'in söylemlerine bir eleştiri getirilmiş ve gazete manşetlerindeki yerini almıştır. *"Demirel'den Evren'e yanıt"* başlıklı yazıda Demirel öncelikle bazı makamlara öfkenin ve şiddetin yakışmadığını ve bu makamların önünde cumhurbaşkanlığının geldiğini dile getirmiştir. Devamında Demirel, Kenan Evren'in bu açıklaması ile anayasanın 296 sayılı kanunu ihlal ettiğine dikkatleri çekmiştir. Evren'in vatandaşların haklarını azaltmak gibi bir duruma düştüğünü söylemiş ve hukuk devletinde kişi hak ve hürriyetlerinin kanunlarla belirlendiğini, hiç kimsenin nutuk ile bunu ellerinden alamayacağını ifade etmiştir. Bu yanıtı sebebiyle Süleyman Demirel'e savcılık tarafından dava açılmıştır.²⁸⁵

4.2.1.68. 6 Eylül 1985

6 Eylül tarihinde Doğru Yol Partisi (DYP) merkez yönetim kurulundan da Kenan Evren'in 2 Eylül tarihli konuşmasına eleştiri gelmiştir. *"Ankara'da 'yanıt' gerginliği...Evren yetkisini aştı"* manşetli yazıda Cumhurbaşkanı Evren'in yetkilerini aştığını dile getiren merkez yönetim kurulu, cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiğini ve anayasanın cumhurbaşkanına belli görevler yüklediğini söyleyerek vatandaşların haklarını sınırlamanın yetkileri dışında olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁶

²⁸⁴ "Demokrasi, susan Türkiye mantığı ile savunulamaz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.09.1985, no:21918, s.1,11.

²⁸⁵ "Demirel'den Evren'e yanıt", **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.09.1985, no:21919, s.1,11.

²⁸⁶ "Ankara'da 'yanıt' gerginliği... Evren yetkisini aştı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 06.09.1985, no:21920, s.1,13.

4.2.1.69. 7 Eylül 1985

7 Eylül tarihinde Bülent Ecevit tarafından da Kenan Evren'e yanıt verilmiştir. "Ecevit de Evren'e yanıt verdi" manşetli yazıda: "Demokratik toplum, özgürce konuşan, üstelik çoksesli konuşan toplumdur" ifadesini dile getiren Bülent Ecevit, bazı kesimlerin hiyerarşi nedeniyle gerektiği yerde susmasının doğru olacağını fakat milletvekillerinin konuşma izninin meclisten çıkabileceğini dile getiren Ecevit, halkın kendi hak ve özgürlükleri için de cumhurbaşkanını değil Millet Meclisini yetkili kıldığını söylemiştir. Vatandaşlar üzerindeki hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının demokrasiye uygun olmadığını ve öncelikli konunun bu olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸⁷

4.2.1.70. 19 Ekim 1985

19 Ekim tarihli gazetede Kenan Evren'in anayasa değişikliği konusunda bir açıklamasına yer verilmiştir. "Çeker giderim" manşetli yazıda Kenan Evren, ülke içinde üç büyük tehlikeden bahsetmiştir. Türkiye'de Faşizm, Komünizm ve teokratik düzeni getirmek isteyenlerin bulunduğunu ve bunların ülke için büyük tehlikeler oluşturduğunu dile getirmiştir. Faşizm ilerlerse aşırı milliyetçiliğin ülkede ırkçılığı teşvik edeceğini, teokratik düzen isteyenlerin bu ülkede cuma namazı kılınmaz, kılınması için cumhurbaşkanının kıldırması gerektiğini dile getireceklerini ve bu şekilde anti demokratik bir düzene ülkeyi çekmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Sert bir şekilde uyarıda bulunan Kenan Evren, bu tür akımlarla mücadelenin devam edeceğini ifade etmiştir.²⁸⁸

4.2.1.71. 12 Kasım 1985

Kenan Evren'in 19 Ekim tarihli açıklamasına rağmen muhalefet partilerinin anayasanın değiştirilmesi konusundaki ısrarına müteakip Evren şu açıklamada bulunmuştur: "Evren: Anayasanın bazı maddeleri değişebilir" manşetli yazıda Kenan Evren:

"...Ben anayasa konusunda düşüncelerimi çeşitli defalar açıkladım. Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesini istemiyorum. Fakat 84. maddeyle ilgili bir görüş beyan etmem. İktidar partisi ile muhalefet partileri otururlar, ortaya değişiklik için bir taslak getirirler. Bu değişiklikte gerekli dörtte üç çoğunluğu aramam..." ifadelerini kullanmıştır.²⁸⁹

²⁸⁷ "Ecevit'de Evren'e yanıt verdi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 07.09.1985, 21921, s.1,11.

²⁸⁸ "Çeker giderim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 19.10.1985, no:21963, s.1.

²⁸⁹ Yalçın Doğan, "Evren: Anayasa'nın bazı maddeleri değiştirilebilir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.10.1985, no:21987, s.1,12.

4.2.1.72. 30 Haziran 1986

İsveç Dışişleri Bakanı Andersson'un Türkiye'deki demokratik gelişmeler için yapmış olduğu bir konuşma manşetlerde yerini almıştır. *"Tam demokrasiye çok yolunuz var"* manşetli yazıda Andersson, Türkiye'de demokrasiye tekrardan geçiş için çok çaba sarf ettiğini, ancak tüm bunların Avrupa demokrasi standartları için yeterli olmadığını, tam demokrasiye geçiş için daha kat edilecek çok yol olduğunu söylemiştir. Öncelikle Türkiye'nin insan hak ve hürriyetleri konusunda daha özverili çalışmalar yapması gerektiğine dikkat çekmiştir. Demokrasinin hiç bir ülkede bir günde oluşmadığını da sözlerine eklemiştir.²⁹⁰

4.2.1.73. 24 Ekim 1986

24 Ekim tarihli gazetede Kenan Evren'in siyasi yasaklar ile ilgili bir demecine yer verilmiştir. *"Evren affa karşı değil"* manşetli yazıda, siyasi yasakların kaldırılması ile ilgili bir görüş ve yöntem beyan edilmediğini ifade eden Evren, TBMM'yi karşısına alma düşüncesinde olmadığını ve yıllardır kimseyi cezalandırmak amacı gütmeyişi dile getirmiştir. Af yasası için bir zaman bildirmeyen Evren, karşı olmadığını da altını çizmiştir.²⁹¹

4.2.1.74. 1 Ocak 1987

Yeni yılın gelmesi ile birlikte gazete sayfalarında Kenan Evren'in yılbaşı kutlamaları üzerine ki düşünceleri ve laiklik fikri ön plana çıkarılmıştır. *"Evren: Laiklikten taviz vermeyiz"* başlıklı yazıda; Öncelikle yılbaşı kutlamalarının sadece hristiyan alemine ait olmadığını, her ülkede kutlandığını ve bunun din ile bağlantısının kurulmaması gerektiği fikrini dile getirmiş ve kutlayanlara veya kutlamayanlara da hoşgörü ile yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Konuyu laikliğe bağlayan Evren yaklaşık yedi sayfalık yılbaşı mesajında özetle şu sözleri sarf etmiştir:

"...Laiklikten en ufak sapmalar karşısında bile duyarlı olmak, devletin temeline sahip çıkmanın bir gereğidir. Laikliğin asla dinsizlik demek olmadığını artık kafalarımıza yerleştirelim. Uygar toplumlarda olduğu gibi ülkemizde de laiklik, kişilerin dini vecibelerini yerine getirmelerine engel teşkil etmez. Türkiye Cumhuriyeti'nde laiklik ilkesi, kişilerin vicdan ve ibadet özgürlüğünü

²⁹⁰ Yavuz Baydar, "Tam demokrasiye çok yolunuz var", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.06.1986, no:22215, s.1,10.

²⁹¹ "Evren 'affa karşı değil", **Cumhuriyet Gazetesi**, 24.10.1986, 22328, s.1,15.

sağlamayı ve korumayı, dini faaliyetlerin inanç ve ibadet ile sınırlandırılmasını, dinin haklarını dine, devletin haklarını devlete vermeyi öngörür. Fakat şeriat devleti kurmayı hedef alan her türlü gericilik, zaman zaman dini bir sömürü aracı olarak laiklik kavramının karşısına çıkarılmış ve hala daha çıkarılmaya devam edilmektedir. Laikliğin bulunmadığı bir ortamda, çağdaşlaşma hedefi ancak bir düşünce olarak kalır. Bugün laiklik ilkesini benimseyememiş birçok İslam ülkesinin, dünyanın yürümekte olduğu uygarlık yolundaki kervana katılmak için er veya geç bu kavramı yeniden gözden geçireceklerine inanıyorum. Milletimizi tekrar geri götürme ve böylece kendilerine çıkar sağlama heves ve özlemi içinde olanlar, her zaman olduğu gibi, karşılarında cumhuriyet kanunlarını ve bu milletin Atatürkçü güçlerini bulacaklardır..."²⁹²

Kenan Evren'in bu açıklaması doğrultusunda şu hususlar çıkarımda bulunulabilir. Evet laiklik ilkesi din ve devlet işlerini birbirinden ayırır ki her alanın yalnızca kendi görevini yerine getirmesi doğru bir yaklaşımdır. Tezin diğer bölümlerinde de ifade edildiği gibi irticai faaliyetler altında dini kullanarak, cemiyetler kurarak ordu içine ve üniversitelere sızma girişiminde bulunulmuştur. Fakat Evren'in uygulamaları da antidemokratik uygulamalardır. Birçok üniversite sınavına girmek isteyen başörtülü öğrenciler sınava alınmamış veya üniversiteye girmeleri yasaklanmıştır. Herkesi bu profil içine almaları laiklik anlayışına ve temel insan hak ve hürriyetlerine ciddi zararlar vermiştir.

4.2.1.75. 9 Ocak 1987

9 Ocak tarihli gazete manşetinde Kenan Evren'in irtica konusuna değindiği belirtilmiştir. "Evren: İrtica var" başlıklı yazı içeriğinde cumhurbaşkanının laiklik konusunda tüm partilere birleşme çağrısında bulunduğu yazılmıştır. İlaveten, bazı konularda partiler arası iktidar muhalefet ayrımının olmaması gerektiğini ve laiklik konusunun da bu hususta olduğunu söylemiştir. Kadınların örtünmelerinin Müslümanlık ile bir alakası olmadığını, diğer ibadetlerin gerisinde kaldığı tarzında bir söylemde bulunmuştur. Müslümanlığın şekilcilik ile alakası olmadığını dile getirerek başörtüsü problemini gündeme getirmiştir. İrticanın orduya da nüfuz ederek 813 öğrencinin devlete karşı yetiştirildiğini ve bunun ibadet mi, din mi yoksa ihanet mi olduğunu sorgulamıştır.²⁹³

²⁹² "Evren: Laiklikten taviz vermeyiz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.01.1987, no:22397, s.1.

²⁹³ "Evren: İrtica var", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1987, no:22405, s.1,13.

Gazetenin bu sayısında Selçuk İlhan "*Pencere*" adlı sütunda "*Öz ve Biçim*" başlıklı yazısında laiklik adı altında türban yasağını eleştirmiştir. Türban yasağı ile aslında gerçeklerin üzerine şal çekildiğini ifade eden Selçuk İlhan, üniversitede türban yasağının yanlış olduğunu ifade etmiş ve 1960'larda böylelerine "*Gardrop Atatürkçüleri...*" dediklerini ifade etmiştir. Atatürk'ün ilkelerini biçimsellik ile değil özde aramanın doğru olacağını bu şekilde demokratik düzenin kurulamayacağını dile getirmiştir.²⁹⁴

4.2.1.76. 10 Ocak 1987

Kenan Evren'in açıklamalarından sonra 10 Ocak tarihli gazete manşetinde "*Başörtüsüne ilk yasak Ankara'dan*" başlığı yer almıştır. Ankara Üniversitesi Yönetim Kurulu başörtülü öğrencilerin üniversiteye giremeyeceklerini ancak başlarını açtıkları takdirde derse katılabileceklerini ifade ederken, Kenan Evren'in açıklamalarına katıldığını dile getirmiş ve üniversiteye başörtülü girmenin disiplin suçu sayılacağını belirtmiştir.²⁹⁵

4.2.1.77. 11 Ocak 1987

11 Ocak tarihli gazete manşetlerinde Erdal İnönü ve Bülent Ecevit'in laiklik ile ilgili sözlerine yer verilmiştir. "*Laikliği ancak demokrasi korur*" diyen Bülent Ecevit; bazı Atatürkçü güçlerin siyaset dışı kalmasının en hayırlısı olacağını ve ancak bu şekilde laikliğin korunacağını ifade ederken, İslam'ın gerek cumhuriyetle gerekse laiklik ve demokrasi ile bağdaştırılabileceğini, kızların başlarını örtmelerinin laiklik dışı olmadığını, devlet işlerine karışılmadığı takdirde bazı tarikatların da yaşayabileceğini dile getirmiştir.²⁹⁶

"*Laiklik fiilen ayaklar altındadır*" ifadesini kullanan Erdal İnönü; asıl meselenin başörtüsü problemi olmadığını, devlet niteliğinin laiklik adı altında değiştirilmek istenmesinin asıl mesele olduğunu dile getirmiştir. İlâveten, ANAP iktidarının da laikliğe aykırı davranışlarda bulunduğunu ve bu gidişat ile gençlerin irticaya bulaşmasına şaşılmanması gerektiğini, az gelişmiş kapitalist düşüncelerin toplumsal muhalefetten korunmak amacıyla bu tarz konuları öne sürdüklerine dikkat çekmiştir.²⁹⁷

²⁹⁴ Selçuk İlhan, "*Öz ve Biçim*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1987, no:22405, s.2.

²⁹⁵ "*Başörtüsüne ilk yasak Ankara'dan*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.01.1987, 22406, s.1,13.

²⁹⁶ "*Laikliği ancak demokrasi korur*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.01.1987, no:22407, s.1,10.

²⁹⁷ "*Laiklik fiilen ayaklar altındadır*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.01.1987, no:22407, s.1,8.

4.2.1.78. 12 Ocak 1987

12 Ocak 1987 tarihli gazetede Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin (SHP) 1982 Anayasası için Anayasa Komisyonu'na sunmuş olduğu rapor manşetlerde yerini almıştır. "*SHP: Yeni anayasa*" başlıklı yazıda rapora göre; bu anayasanın temelden değiştirilmesi gerektiğini, bazı maddelerde revizyon yapılmasının bir anlam taşımadığı yazılmıştır. Ayrıca, bu anayasa maddeleri ile bir polis devleti kurulabileceğini buna bağlı olarak asayiş adı altında eziyet ve işkencelerin yapılabileceğini belirtmişlerdir. Ağır bir şekilde 1982 Anayasası eleştirilmiş ve anayasanın düzeltilmesi gerektiği raporda ifade edilmiştir.²⁹⁸

4.2.1.79. 20 Ocak 1987

20 Ocak tarihindeki manşette cumhurbaşkanının laiklik konusunda Bülent Ecevit tarafından eleştirildiği görülmektedir. "*Ayetle laiklik savunulamaz*" manşetli yazıda irtica olaylarının son durumu üzerine Ecevit, konumu ne derece yüksekte olsa hadis veya ayetlerle laikliği kimsenin savunamayacağını, ayetler ve hadisleri kullanarak ulusal birliği sağlayabileceğini ifade edenlerin yalnızca kendilerini kandırdıklarını ifade etmiştir.²⁹⁹

4.2.1.80. 9 Ocak 1988

9 Ocak tarihli gazete manşetine bakıldığında; "*Çankaya tartışması*" başlıklı yazıda 7 Ocakta Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı ile görüşmesi ve bu görüşmede ikili arasında geçtiği ileri sürülen diyalog hakkındaki eleştirilere yer verilmiştir. 7 Ocaktaki görüşmede Turgut Özal'ın Evren'e cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi gerektiğini ve kendisinin cumhurbaşkanlığına aday olabileceğini ifade ettiği ileri sürülmüştür. Fakat, 9 Ocak tarihindeki habere göre Kenan Evren basın danışmanı Ali Baransel vasıtasıyla kamuoyuna yapmış olduğu duyuruda cumhurbaşkanlığı ile ilgili bir teklifin kendisine gelmediğini ve böyle bir arayışta da bulunmadığını ifade etmiştir. Evren, bu türden söylentilerin Özal'ın şahsi görüşleri olduğunu dile getirmiştir.³⁰⁰

4.2.1.81. 10 Mart 1988

10 Mart tarihli gazete manşetinde Kenan Evren'in şu söylemine yer verilmiştir: "*Evren: Askere çamur atıyorlar*" başlıklı yazı içeriğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün asker kökenlileri cumhurbaşkanı yapmayın diye vasiyet ettiğini ileri sürenlere karşı Evren, Atatürk'ün böyle bir vasiyette bulunmadığını, tamamen askeri üniformaya çamur atmak

²⁹⁸ "SHP: Yeni anayasa", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.01.1987, no:22408, s.1.

²⁹⁹ "Ayetle laiklik savunulmaz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.01.1987, no:22416, s.1,8.

³⁰⁰ Cüneyt Arcayürek, "Çankaya çatışması", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1988, no:22765, s.1,8.

için böyle bir iddianın ortaya atıldığını ifade etmiş ve devamında, eğer bu vasiyet gerçek olsaydı ve yerine getirilseydi İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olamayacağını, Türkiye'nin çok daha farklı bir kaderinin yazılacağını dile getirmiştir. "*Hakimiyet milletindir*" diyen bir liderin böyle bir vasiyette bulunmayacağını, bu iddiaları ortaya koyanların amacının tamamen ülke bütünlüğünü bozmak olduğunu ifade etmiştir. Hala "*12 Eylül gerçekleşmiş olmasaydı demokrasi rayına oturacaktı*" diyen kişilerin olduğunu, fakat bunların hiçbir şeyin farkında olmadığını söyleyen Evren: "*12 Eylül gerçekleşmeseydi demokrasi yuvarlanıp gidecekti*" ifadelerini kullanmıştır.³⁰¹

4.2.1.82. 3 Mayıs 1988

Kenan Evren'in Doğu Karadeniz gezisi esnasında Giresun'da halka hitaben verdiği demeç gazete manşetinde yer almıştır. "*Demokrasi tartışması*" başlıklı yazıda Erdal İnönü ve Süleyman Demirel'in Kenan Evren'in Trabzon'daki konuşmasına nazaran yönelttikleri eleştiri üzerine Evren Giresun'da şu sözleri dile getirmiştir: Öncelikle halka hitaben "*12 Eylül'ün savunucusuyum*" diyerek siyasilerin söylemlerinin halkı etkilememesi gerektiğini, demokratik bir düzen içinde Türkiye'de herkesin özgürce fikrini dile getirebileceğini söylemiş ve ayrılıkçı düşüncelere karşı birlik olunması gerektiği konusunda halkı uyarmıştır. Daha sonra Evren, Trabzon'da yapmış olduğu konuşmada "*tekrar 12 Eylül yaşanacak olursa bizi kurtaracak kuvvet Silahlı Kuvvetlerdir*" söylemini eleştiren Erdal İnönü'nün "*12 Eylül gibi bir durum yaşanırsa biz muhalefet olarak üstümüze düşen görevi yerine getiririz*" demesini yerinde bulmuş fakat neden 12 Eylül Darbesine kadar bunu uygulamadıklarını sormuştur. 12 Eylül'ün bir zaruret doğrultusunda gerçekleştiğini de yinelemiştir. Süleyman Demirel'in 12 Eylül'ü sorgulamasını da Evren Demirel'in bu eleştiriye eski cumhurbaşkanı olarak mı yaptığını sormuş ve 12 Eylül darbesinin zaruri olduğunu, halkın da bunu istediğini ifade etmiştir. Halkın desteği olmasaydı ülkenin 1988 yılındaki demokratik ortama ulaşamayacağını da ileri sürmüştür.³⁰²

4.2.1.83. 4 Mayıs 1988

4 Mayıs tarihli gazetede TBMM'de yapılan demokrasi tartışması manşetlerdeki yerini almıştır. "*Mecliste Demokrasi günü*" başlıklı yazı içeriğinde; Erdal İnönü Evren'i eleştirerek onun "*Tekrar 12 Eylül yaşanacak olursa, bizi kurtaracak kuvvet Silahlı Kuvvetlerdir*" söylemindeki müdahale düşüncesinin yanlış bir izlenim uyandırabileceğini ve

³⁰¹ "Evren: Askere çamur atıyorlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.03.1988, no:22826, s.1,13.

³⁰² Evren Değer; Nihat Tıgılı, "Demokrasi tartışması", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.05.1988, no:22880, s.1,13.

bunun anayasa dışı bir tutum olacağını, bu yüzden de bu tür söylemlerden vazgeçmesi gerektiğini ifade etmiştir. Demirel'de, kurtarıcı istemediklerini ve bu tarz düşüncelerin ülkeyi ve demokrasiyi zayıf duruma düşüreceğini dile getirerek ülkede güvenliği sağlamanın ve demokrasiyi geliştirmenin sorumluluğunun devlet yönetiminde bulunan kişilerde olduğunu söylemiştir. Turgut Özal ise tam tersi bir yorumda bulunarak Evren'in yanında yer almış ve 12 Eylül'ün tüm sorunlara çare olarak gerçekleştirildiğini ve Kenan Evren'in demokrasiye tam manasıyla inanan bir kişilik olduğunu dile getirmiştir.³⁰³

4.2.1.84. 11 Kasım 1988

11 Kasım tarihli gazete manşetinde *"Demokrasi tartışması"* başlığı yer almış ve 10 Kasım Atatürk'ü anma günü sebebiyle Kenan Evren dahil tüm siyasilerin demokrasi söylemlerine yer verilmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren şu sözleri dile getirmiştir: *"Bağnaz din istismarcıları ile ideolojik saplantılardan kurtulamayanlar daima Atatürk'ün karşısında yer almışlardır. Bunlar zaman zaman iş birliği de yapmışlardır..."* diyerek laiklik için de bir atıfta bulunmuştur. Turgut Özal'da konuşmasında *"Atatürk devrine bugünün şartlarında bakarak çekinmeden eleştirilerde bulunmak insafla bağdaşmaz."* diyerek diğer siyasilere eleştiri yöneltmiştir. Haberin devamında TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut şu sözleri dile getirmiştir: *"Atatürk'ün oluşturduğu sağlam altyapı çok partili düzene sağlıklı bir tarzda geçilmesini gerçekleştirmiştir."* diyerek demokratik düzenin temellerinin Atatürk Dönemi'nde atılmasına vurgu yapmıştır. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'de mesajında; *"Atatürk ilkelerine dayanan çağdaş bir demokrasi içinde Türkiye'nin bütün sorunlarını çözebileceğine inanıyoruz."* diyerek bir umut belirtmiş, DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise: *"Milletimiz, o büyük insanın gerçekleştirdiği başarıların sırrının sadece millete güvenmek ve ondan güç almak olduğunu bilmektedir."* diyerek Atatürk'ün yaptığı devrimler ve kurmak istediği demokratik düzende güç kaynağının yine Türk milletinin kendisi olduğunu vurgulamıştır.³⁰⁴

4.2.1.85. 16 Mart 1989

16 Mart tarihli gazete manşetinde Kenan Evren'in açıklamasına yer verilmiştir. *"Evren'den açıklama: Silahlı Kuvvetlerin laiklik konusundaki duyarlılığı tabiidir"* manşetli yazı içeriğinde; 15 Mart'ta Silahlı Kuvvetlerden yapılan açıklamayı destekler bir nitelik görülmüştür. Silahlı Kuvvetler, son zamanlarda türban meselesi nedeniyle çıkan olayları

³⁰³ "Mecliste demokrasi günü", **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.05.1988, no:22881, s.1,10.

³⁰⁴ "Demokrasi tartışması", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.11.1988, no:23067, s.1,10.

bazı alarak türban meselesinin artık kapandığını ve laik, demokratik parlamenter düzen içinde Silahlı Kuvvetlerin milletiyle bağlarının koparılamayacağını dile getirmiştir. Aynı şekilde Kenan Evren'de bu açıklamaya atıfta bulunarak demokratik sistemin erdemine inandığını, kurumların laiklik konusunda duyarlı olmasının yerinde bir karar olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁵

4.2.1.86. 1 Kasım 1989

1 Kasım tarihinde cumhurbaşkanlığı seçiminin 3. turu yapılmış ve Turgut Özal Türkiye'nin 8. cumhurbaşkanı seçilmiştir. "*Özal 8. cumhurbaşkanı*", manşetli yazıda Turgut Özal bu seçimin demokrasinin zaferi olduğunu çünkü, TBMM'nin kendi üyelerinden birini milletten aldığı güçle seçtiğini ifade etmiştir. "*Seleften Halefe*" sütununda "*Evren Özal'ı kutladı*" başlıklı yazıda Kenan Evren'in Turgut Özal'ı tebrik ettiği ifade edilmiştir. Özal, Evren'i parlamenter demokrasiye geçme sürecinde yapmış olduğu hizmetlerden dolayı takdir etmiştir. Cumhurbaşkanlığı görevini Turgut Özal'a devrederek sivil hayatına geçen Kenan Evren, Türk siyaset tarihindeki yerini almıştır.³⁰⁶

4.2.2. Tercüman Gazetesi:

4.2.2.1. 13 Eylül 1980

12 Eylül Darbesi gerçekleşmiş ve bir gün sonra manşet olarak Kenan Evren'in açıklamalarına yer verilmiştir. "*Yeni anayasa hazırlanacak*" başlıklı habere bakıldığında; Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime mecburen el koyduğunu dile getiren Evren, bazı emperyalistlerin ülkenin birlik ve beraberliğini bozmak amacıyla İstiklal Marşı yerine Enternasyonel'i söylediklerini, Silahlı Kuvvetlerin de tekrar düzeni sağlamak amacıyla olduğunu ifade etmiştir. Yeni bir anayasa, Seçim Kanunu ve Partiler Kanunu hazırlayacaklarını ve devamında ülke yönetimini sivillere devredeceklerini dile getirerek tekrar demokratik düzenin kurulacağını altını çizmiştir.³⁰⁷

Ahmet Kabaklı "*GÜN IŞIĞINDA*" sütununda "*Devlet Ve Milletin Hayrına...*" başlıklı köşe yazısında 12 Eylül Darbesinden önceki Türkiye'yi anlatmıştır. Buna binaen Silahlı Kuvvetlerin emir komuta zinciri içinde bu harekâtı gerçekleştirdiğini ve bu askeri

³⁰⁵ "Evren'den açıklama: Silahlı Kuvvetlerin laiklik konusundaki duyarlılığı tabiidir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.03.1989, no:23192, s.1,17.

³⁰⁶ "Özal 8. cumhurbaşkanı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.11.1989, no:23417, s.1,10.

³⁰⁷ "Yeni anayasa hazırlanacak", **Tercüman Gazetesi**, 13.09.1980, no:6692, s.1,9.

harekatın devletin ve milletin hayrına olması umudu ile halkın bu durumdan memnurluk duyduğuna dikkat çekmiştir.³⁰⁸

4.2.2.2. 16 Eylül 1980

16 Eylül tarihli gazetede Ahmet Kabaklı'nın köşe yazısında 27 Mayıs ve 12 Mart'ın 12 Eylül ile karşılaştırıldığını görmekteyiz. "*Merihten Gelmediler*" başlıklı yazısında Kabaklı, 27 Mayıs ve 12 Mart'ın demokrasiye karşı yapılmış bir darbe olduğunu söylemiştir. İki darbenin de o dönemin muhalefeti ve solcuları tarafından istemedikleri iktidarı devirmek için gerçekleştirildiğini dile getiren Kabaklı, 12 Eylül'ün ise diğer iki darbeden farklı olduğunu amacın ülkedeki anarşi ortamına son vermek ve kaybolan demokrasiyi geri getirmek için Silahlı Kuvvetler tarafından gerçekleştirildiğini dile getirmiştir. Ayrıca ordunun politika ile bir alakası olmadığı fikrini savunan Kabaklı, Silahlı Kuvvetlerin ne iktidar ne muhalefetle bir alakası yokmuş gibi görüldüğünü dile getirmiştir. Silahlı Kuvvetlerin bu yaşanan bölücülük hareketlerine yabancı olmadıklarını ve buna göre bir formül izleyerek devleti sivillere teslim edeceklerini söylemiştir.³⁰⁹

4.2.2.3. 18 Eylül 1980

18 Eylül tarihli gazetede Nazlı Ilıcak'a ait köşe yazısı bulunmaktadır. "*Cumhuriyeti koruma ve kollama harekatı*" başlıklı yazısında Ilıcak, "*Hürriyetlerin üzerine bir müddet şal örtülmesini*" ve siyasi parti liderlerinin güvenlik altında tutulmasına bir süre sabredeceklerini dile getirmiştir.³¹⁰

Ahmet Kabaklı da Kenan Evren'in 12 Eylül'ün hemen akabinde yapmış olduğu basın toplantısından bahsetmiştir. "*İyi Niyetin Otoritesi*" başlıklı köşe yazısında Kabaklı, toplantıda Evren'in sevecen bir yapıda olduğunu ve ayrı bir popülerlik kazandığını söylemiş, asık suratlı bir asker olmadığını ifade etmiştir. Evren'in toplantıda içten bir konuşma gerçekleştirdiğini bu nedenle "*Biz demokrasiyi ortadan kaldırmış değiliz...Bozulmuş demokrasiyi bütün kaideleriyle işletmek için bu harekâtı yaptık*" sözleri dahi kimse tarafından yadırganmamıştır, diyerek Evren'in beklenen kişi olduğunu ifade etmiştir.³¹¹

³⁰⁸ Ahmet Kabaklı, "Devlet Ve Milletin Hayrına", **Tercüman Gazetesi**, 13.09.1980, no:6692, s.2.

³⁰⁹ Ahmet Kabaklı, "Merihten Gelmediler", **Tercüman Gazetesi**, 16.09.1980, no:6695, s.2.

³¹⁰ Nazlı Ilıcak, "Cumhuriyeti koruma ve kollama harekatı", **Tercüman Gazetesi**, 18.09.1980, no:6697, s.1,12.

³¹¹ Ahmet Kabaklı, "İyi Niyetin Otoritesi", **Tercüman Gazetesi**, 18.09.1980, no:6697, s.2.

4.2.2.4. 21 Eylül 1980

21 Eylül tarihli gazetede Nazlı Ilıcak 12 Eylül'e giden ülkenin durumunu *"Acı tebessüm"* başlıklı yazısında şu ifadelerle gözler önüne sermiştir. *"Cumhurbaşkanı bir türlü seçilemiyordu da bir günde devlet başkanı seçildi, erken seçim anayasaya aykırıdır tartışmaları vardı da artık seçimler bilinmeyen bir tarihe ertelendi, idarenin derneklerle ilgili aldıkları kararları durdurabilen Danıştaylar nerede, tüm dernekler kapatılmadı mı? Anayasa Mahkemesi anayasa değişikliği söz konusu olduğunda sadece biçim açısından değil de esas olarak incelemeye alırdı da artık anayasa esastan değişmedi mi?"* İşte bu cevaplar ile Nazlı Ilıcak sıkıntılı durumu dile getirmiştir. İlâveten, 12 Eylül öncesi bu görevleri üstlenenlerin şimdi Evren'i tebrik kuyruğuna girdiklerini söyleyerek darbe sonrası süreci betimlemiştir.³¹²

4.2.2.5. 29 Eylül 1980

Hükümet Programının açıklanması ile Ahmet Kabaklı *"Dogma'lardan Uzak"* başlıklı yazısında demokrasi açısından değerlendirmelerde bulunmuştur. Programın halk tarafından beğenildiğini; milli şuuru benimsediğini, programda kendisinden önceki uygulamalarda olumlu karşılananların aynen devam ettirileceği ve programın geçmişi yermediğini ifade etmiş ve bu hareketin Türk demokrasisi için bir yenilik olduğunu dile getirmiştir. Üstelik Kabaklı, hükümet programının Türkiye'deki birçok soruna temas ettiğini özellikle ekonomide devletçiliğin daha aza indirgenerek özel teşebbüse müsaade edileceği hususunda iyileştirmeler yapılacağını ifade etmiştir.³¹³

4.2.2.6. 1 Ocak 1981

1981 yılına girerken Kenan Evren'in yeni yıl mesajı gazete manşetinde yerini almıştır. *"ORG. EVREN 'Anarşi ve terör bozguna uğratılıp, susturuldu'"* başlıklı haber içeriğinde Evren, demokrasiyi işlemez hale getiren tüm olumsuzlukların ortadan kaldırıldığını söylemiş ve Türkiye'de hedeflenen seviyeye ancak Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı kalınmakla kavuşulacağını dile getirmiştir.³¹⁴

³¹² Nazlı Ilıcak, "Acı tebessüm", **Tercüman Gazetesi**, 21.09.1980, no:6700, s.1,12.

³¹³ Ahmet Kabaklı, "Dogma'lardan Uzak", **Tercüman Gazetesi**, 29.09.1980, no:6708, s.2.

³¹⁴ "ORG. EVREN 'Anarşi ve terör bozguna uğratılıp susturuldu'", **Tercüman Gazetesi**, 01.01.1981, no:6799, s.1,10.

4.2.2.7. 1 Temmuz 1981

1 Temmuz tarihli gazetede Kurucu Meclis hakkında bilgilendirmeye yer verilmiştir. "*Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden oluşuyor*" başlıklı haber içeriğinde Kurucu Meclis üyelerinde aranan niteliklere yer verilmiştir. Buna göre; Danışma Meclisi üyeleri ağır bir suç işlemediği takdirde yargılanamayacaklar ve görevlerine son verilemeyecektir maddesi yer almaktadır ki bu madde geleceğe yatırım niteliği taşımaktadır. Kendini güven altına alma yolunda kanunların kullanılmasıdır. Verilecek kararlar ile ilgili gelecekte yargılanmamak uygulaması yanlış alınan kararları da beraberinde getirmiştir. Bir diğer madde, adayları MGK seçecektir ve Danışma Meclisinin hazırlamış olduğu taslak öncelikle MGK tarafından onaylanacak sonrasında halk oyuna sunulacaktır. Ayrıca 11 Eylül öncesi hiçbir siyasi partiye üyeliği olmayanlar Danışma Meclisi için başvurabileceklerdir.³¹⁵

4.2.2.8. 20 Eylül 1981

Kenan Evren Türkiye'ye gelen 13 NATO üyesinin genelkurmay başkanı ile yapmış olduğu toplantıda basın soruları üzerine şu sözleri dile getirmiştir: "*Evren «12 Eylül harekatı yapılmasaydı, belki de NATO Genelkurmay Başkanları Türkiye'ye gelemezdi»*" başlıklı haber içeriğine bakıldığında; terörizm konusuna dikkat çeken Evren, istemeden de olsa Türkiye'ye bir yıl önce askeri müdahalede bulunarak yönetimi ele aldıklarını ifade ederken: "*12 Eylül öncesi Türkiye'sini tanımak lazım*" demiştir. İlâveten, verdikleri sözü tutabilmek için adım adım ilerlediklerini evvela anarşiyi bitirdiklerini ifade etmiş, programlarını da demokrasiyi geri getirmek üzere hazırladıklarını söylemiştir.³¹⁶

4.2.2.9. 1 Eylül 1982

1 Eylül tarihli gazetede Ahmet Kabaklı "*Anayasa'nın Kıvamı...*" başlıklı köşe yazısında Kenan Evren'in anayasa ile ilgili bir konuşmasını örnek vermiş ve Evren'i gerçek bir iktidar sahibi olarak nitelemiştir.³¹⁷ Kenan Evren'in Afyon'da yapmış olduğu konuşmasının yeni hazırlanmakta olan anayasanın mahiyetini açıkça belirttiğini ifade eden Kabaklı, Anayasa Komisyonuna çatmanın gereksiz olduğunu, eğer bir hatırlatma yapılacaksa da bunu Kenan

³¹⁵ "Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden oluşuyor", **Tercüman Gazetesi**, 01.07.1981, no:6980, s.1,14.

³¹⁶ "Evren «12 Eylül harekatı yapılmasaydı, belki de NATO Genelkurmay Başkanları Türkiye'ye gelemezdi»", **Tercüman Gazetesi**, 20.09.1981, no:7059, s.1,14.

³¹⁷ Ahmet Kabaklı, "Anayasa'nın Kıvamı...", **Tercüman Gazetesi**, 01.09.1982, no:7393, s.2.

Evren vasıtasıyla duyurmanın daha doğru olacağını dile getirmiştir. Evren, Afyon konuşmasında:

"Bu anayasa, hürriyetleri 1961 Anayasasından daha geriye götürüyor diyenlere şunu demek istiyorum: Ben, hiçbir yerde, hiçbir zaman, "hazırlanacak yeni anayasa 1961 Anayasasından daha ileri özgürlükler getirecek" demedim. Tam tersine: "O anayasa bize bol geldi. İçinde oynamaya başladık. İçinde oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik." dedim. Yine ilave ettim: "Toplumun güvenliği ve huzuru için kişi hak ve hürriyetlerinden bazı fedakarlıklarda bulunmak zorundayız!" dedim."³¹⁸sözlerine yer vermiştir.

4.2.2.10. 15 Eylül 1982

15 Eylül tarihinde Ahmet Kabaklı'nın *"Din, Devlet Ve İlim"* başlıklı yazısında Kabaklı, Kenan Evren'in Ankara ilçeleri gezisinde din meselesine değindiğini ifade etmiştir. Evren'in bir din görevlisinin çocuğu olduğunu her fırsatta vurguladığını ve İslam'ın ilmin, fennin karşısında olmadığını aksine beraber yürüdüklerini dile getirdiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca her gittiği yerde laikliğin dinsizlik olmadığını vurguladığını yazmıştır. Öte taraftan Evren, Türk tarihinde İslam inancını ilim ve devlet işlerini bertaraf etmek için de kullananlar olduğunu söylemiş ve örnekler vermiştir. Kabaklı yazısında bunlara da değinmiştir.³¹⁹

4.2.2.11. 20 Eylül 1982

20 Eylül tarihli gazetede Ahmet Kabaklı *"Sebepler Nedir?"* başlıklı köşe yazısında anayasanın açıklanan 12 Geçici maddesine değinmiş ve ardından anayasanın referandum ile halkoyuna sunulmasından bahsederken Kenan Evren'in neden cumhurbaşkanı olmak için referandumun içine ek madde koydurduğunu demokrasiye etkileri bağlamında değerlendirmiştir. Kabaklı, Evren'in neden demokratik yolları tercih etmediğini ve karşısında bir aday ile seçim yapılmış olsaydı tek başına kazanabileceği düşünülürken dahi neden böyle yanılsa gidildiğini anlamlandırmaya çalışmaktadır. İlaveten, bu durumun alışkanlık haline gelmesi ile demokrasinin ne duruma gelebileceğinin altını çizmiştir. Yani 7 yıl sonra tekrar bir anayasa yapıp referanduma gidilse ve cumhurbaşkanı da bu şekilde

³¹⁸ Ahmet Kabaklı, "Anayasa'nın Kıvamı...", **Tercüman Gazetesi**, 01.09.1982, no:7393, s.2.

³¹⁹ Ahmet Kabaklı, "Din, Devlet Ve İlim", **Tercüman Gazetesi**, 15.09.1982, no:7407, s.2.

seçilecek olsa iktidar meraklılarının ülkeyi demokratik açıdan ne hale getirebileceğinin tereddüdünü yaşamıştır.³²⁰

4.2.2.12. 2 Ekim 1982

2 Ekim 1982 tarihli gazete manşetinde Kenan Evren'in Burdur'da halka hitaben yaptığı konuşmasına yer verilmiştir. *"Evren: 'Anayasa'ya karşı olanlar, 12 Eylül'e de karşı olanlardır"* manşetli haber içeriğinde; Kurban Bayramı vesilesi ile konuşma gerçekleştiren Evren, yanlış düşünce içerisinde olan kişilerin bayram mesajlarının altlarında anayasa oylaması için "hayır" propagandaları yaptıklarını ifade etmiş ve bunların anarşistler gibi yargılanması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Evren, okullarda Din Kültürü derslerinin okutulmasının yerinde bir karar olduğunu, bunun laikliğe aykırı olmadığını ifade etmiştir.³²¹

4.2.2.13. 21 Ekim 1982

21 Ekim 1982 tarihli Ahmet Kabaklı'ya ait *"Kaçması İstenmeyen Otobüs"* başlıklı köşe yazısında Kabaklı'nın anayasa tasarısı hakkında görüş belirttiği görülmektedir. Kabaklı anayasa tasarısının içerisinde yer alan geçici maddeleri demokratik ilkelerle uyuşmadığı gerekçesiyle eleştirmiştir: Referandum ile Evren'in cumhurbaşkanı seçilecek olması, MGK'nın Cumhuriyet Konseyi'ne dönüşecek olması, 12 Eylül öncesinde milletvekili olanlar hakkında verilecek siyaset yasakları gibi daha bir çok konunun bu tasarıya yerleştirilmesini mantıksız bulmuştur. Bu sebeple de dünyada görülmemiş bir referandum olacağı kanısına varmıştır.³²²

4.2.2.14. 25 Ekim 1982

25 Ekim tarihinde manşet olarak Kenan Evren'in anayasayı halka tanıttığı radyo ve televizyon konuşmasına yer verilmiştir. *"Evren 'Anayasa'ya ben kefil oluyorum"* başlıklı yazıda Evren'in bazı kesimlerin mesleklerine ve çıkarlarına zeval geleceği için anayasaya hayır propagandası yaptıklarını ve askerin dördüncü bir müdahaleye gerek kalmadığını düşündüğü zaman ülke yönetimini sivillere bırakıp kışlaya döneceklerini dile getirdiği yazılmıştır.³²³

³²⁰ Ahmet Kabaklı, "Sebep Nedir?", **Tercüman Gazetesi**, 20.09.1982, no:7412, s.2.

³²¹ "Evren: 'Anayasa'ya karşı olanlar, 12 Eylül'e karşı olanlardır'", **Tercüman Gazetesi**, 02.10.1982, no:7421, s.1,12.

³²² Ahmet Kabaklı, "Kaçması İstenmeyen Otobüs", **Tercüman Gazetesi**, 21.10.1982, no:7440, s.2.

³²³ "Evren 'Anayasa'ya ben kefil oluyorum'", **Tercüman Gazetesi**, 25.10.1982, no:7444, s.1,11.

4.2.2.15. 28 Ekim 1982

28 Ekim tarihli gazete manşetinde *"Evde, işyerinde sokakta siyasi meselelerle uğraşmayın"* başlığı karşımıza çıkmaktadır. Kenan Evren'in demokrasi ile ilgili şu söylemlerine yer verilmiştir. Ordunun hiçbir zaman diktatörlük peşinde koşmadığını belirten Evren, ardından siyasi hayatın ilk şartının devlet yöneticisi seçmek olduğunu ve bu yöneticilere zaman zaman belli sorular yöneltilmesi gerektiğine değinerek demokraside olması gereken milletin egemenliği kavramı ile serbest eleştiri ve murakabe ilkesine değinmiştir. İlaveten, partilerin demokratik yaşamda tek unsur olmadığını söyleyerek parti diktatörlüğüne mahal verilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir.³²⁴

4.2.2.16. 25 Nisan 1983

25 Nisan tarihli gazete manşetinde *"Hoşgeldin demokrasi"* başlıklı haber karşımıza çıkmaktadır. Haber içeriğinde; Demokrasi için son adımın seçim olduğu ve bu tarihten itibaren kurulacak olan partilerin görüşmeler yapmasına, toplantılar icra etmesine müsaade edildiği belirtilmiş ve MGK'nın çıkarmış olduğu 76 nolu karardan bahsedilmiştir. Karara göre; Kadın Kolları ve Gençlik Kollarının kurulamayacağı, genel başkanların iki yıllık sürede en fazla 6 kez başkanlık yapabileceği kanun içerisine dahil edilmiştir. Ayrıca haber içeriğinde MGK'nın yeni kurulacak olan partiler hakkında tasarrufta bulunabileceği, yeni partilerin 12 Eylül öncesindeki partilerin devamı olamayacağı, 5-10 yıl siyaset yasağına çarptırılmış olanların da yeni kurulan partileri destekleme hakkının bulunmadığı belirtilmiştir.³²⁵

4.2.2.17. 30 Nisan 1983

30 Nisan 1983 tarihli gazetede manşet olarak Kenan Evren'in Erzincan'da yapmış olduğu konuşma yer almıştır: *"Evren: Seçim 6 Kasım'da"* ifadesi kullanılmıştır. Haber içeriğinde; demokrasi takviminin son tarihini açıklayan Evren, parti kurma heveslilerinin çok olduğunu ve mantar misali parti türediğini dile getirmiş ve kurulan partilere tavsiyede bulunarak bölük pörçük partiler kurulup ayrılıklar yaşanacağına bir araya gelmelerinin daha mantıklı olacağını önermiş ve 12 Eylül'ün bir sebebinin de partiler arası ayrılıklar olduğunu hatırlatmıştır.³²⁶

³²⁴ "Evde, işyerinde sokakta siyasi meselelerle uğraşmayın", **Tercüman Gazetesi**, 28.10.1982, no:7447, s.1,11.

³²⁵ "Hoşgeldin demokrasi" **Tercüman Gazetesi**, 25.04.1983, no:7626, s.1,14.

³²⁶ "Evren: Seçim 6 Kasım'da", **Tercüman Gazetesi**, 30.04.1983, no:7631, s.1,14.

4.2.2.18. 3 Eylül 1985

3 Eylül tarihli gazetede Ahmet Kabaklı'nın köşe yazısı öne çıkmıştır. Kabaklı, "*Ne Yavaş Ol Basıl Ne Yavuz Ol Asıl*" başlıklı yazısında Kenan Evren'in yeni yasama yılında TBMM'de yapmış olduğu konuşma üzerine fikir beyan etmiştir. Evren konuşmasında partileri uyarmış ve anayasanın geçici 14 ve 15. maddeleri ile uğraşmalarını kınamıştır. Maddeler devlete karşı büyük suç kabul edilen bölücülük üzerine hapis ve idam kararlarını ifade etmektedir ki bu maddelerin değiştirilmesinin söz konusu olamayacağına dikkat çekmiştir. Kabaklı, Evren'in bu konuşmasını haklı bulmuş ve Evren'in Türkiye için bir ayna vazifesi gördüğünü dile getirmiştir. Demokrasi geldi, otorite gitti gibi söylemlerde bulunanları kınamış ve bir zamanlar bir güç gelse de bu anarşiye bu gidişata son verse diye bekleyişleri hatırlatmıştır. Ayrıca Erdal İnönü'nün Evren'in konuşmasına binaen "*Evren, kurduğu düzeni korumaya çalışıyor...*" deyişinin yetersiz olduğunu ve Evren'in amacının sadece kurduğu düzeni korumak değil, demokratik düzeni yerleştirmek ve 12 Eylül öncesine tekrar geri dönülmesini önlemek olduğunu savunmuştur.³²⁷

4.2.2.19. 5 Eylül 1985

5 Eylül tarihinde manşet olarak Süleyman Demirel'in açıklamasına yer verilmiştir. "*Susan Türkiye hep demokrasi dışı kalır*" başlıklı yazıda Demirel; 12 Eylül öncesi anarşi ve terör faaliyetlerinin kendilerine mal edilmesinden memnun olmadığını, herkesin belli görevlerde bulunduğunu ve sorumluların yalnızca kendileri olarak gösterilmesini kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Bu duruma gelindi ise tüm kurum ve kuruluşlar mesuldür diyen Demirel, Kenan Evren'in bulunduğu konumun öfke barındırmaması gerektiğini dile getirmiştir. Bu demektir ki 12 Eylül sonrasında yapılan soruşturmaların ve verilen kısıtlama kararlarının Evren'in kabulü ile olmasını bir hiddet olarak görmüştür. Çünkü Evren, 1961 Anayasasının maddelerinin değiştirilmesine ve af yasasına sıcak bakmamıştır. Ayrıca, yeni anayasanın koruyuculuğunu üstlenerek eleştirilmesini de yasaklayarak Demirel'in söylemini haklı çıkarmaktadır. Demirel bu uygulamaların Türkiye'ye demokratik açıdan bir şey katmayacağını ifade etmiştir.³²⁸

4.2.2.20. 6 Eylül 1985

6 Eylül tarihli gazetede Nazlı Ilıcak'a ait "*Demirel'in freni patlayınca...*" başlıklı yazıda Ilıcak'ın Süleyman Demirel ile yapmış olduğu bir telefon konuşmasının içeriğine

³²⁷ Ahmet Kabaklı, "Ne Yavaş Ol Basıl Ne Yavuz Ol Asıl", **Tercüman Gazetesi**, 03.09.1985, no:8447, s.2.

³²⁸ "Susan Türkiye hep demokrasi dışı kalır", **Tercüman Gazetesi**, 05.09.1985, 8449, 1,10.

değinilmiştir ki 5 Eylül'de çıkan manşet haberine cevaben şu ifadelere yer verilmiştir: Ilıcak, Demirel'e konuşmasından dolayı kendisine bir dava açılıp açılmayacağını sormuştur. Demirel, kendisinin bir yazılı kanunu çiğnemediğini tam tersine Evren'in anayasayı ihlal ettiğini belirtmiştir. 2969 sayılı kanuna göre 12 Eylül döneminin eleştirilmesinin yasaklandığını fakat Evren'in bu kanuna uymayarak kendilerini suçlarcasına konuşmalarda bulunduğunu ifade etmiştir. Demirel, iç ve dış politikayı etkileyecek bir beyanda bulunmadığının altını çizmiştir.³²⁹

4.2.2.21. 18 Ekim 1985

18 Ekim 1985 tarihli gazetede Ahmet Kabaklı'nın "*Hedef İktidar Mıdır?*" başlıklı yazısına yer verilmiştir. Kabaklı yazısında; irtica söylemlerini eleştirmiştir. Bir takım başyazarların Atatürk İlkelerinin elden gittiğini, şeriatçıların devlet kurma planlarını faaliyete geçirdiklerini yazdıklarını belirtmiştir. 1960 darbesi öncesinde de bu tip yazıların ortaya atıldığını ve amaçlarının Menderes'i, Bayar'ı düşürmek olduğunu; bu kişilerin hedeflerine de ulaştıklarını yazmıştır. Yazar, 1985 tarihinde neden böyle bir konuya tekrar değinildiğini sorgulamaktadır. Amaçlarının iktidarı devirmek mi olduğunu anlamlandırmaya çalışmıştır. Sol tandanslı ideolojiye sahip kimseler milli iradeyi de zedelemek amacıyla olabileceğini iddia etmiştir.³³⁰ Kenan Evren'in açıklamalarında da irticaya değinilmiş ve hatta türbanlı kızların da irtica içinde olabilecekleri düşünülmüş ve eğitim hakları ellerinden alınmıştır.

4.2.2.22. 18 Mart 1989

18 Mart tarihli gazetede Ahmet Kabaklı'ya ait "*Yerli Dehanın Tezgahı*" başlıklı köşe yazısına yer verilmiştir. Yazı içeriğine baktığımızda ülkede vukuu bulan irtica olaylarını değerlendiren Kabaklı, kamuoyunun türban meselesini de irticaya bağlamasını eleştirmektedir. Başörtülü irticalılar diye anılan kadınlara uzanan ellerin batı istihbaratından değil tamamen kaynağının yerli malı olduğuna dikkat çekmiştir. Suçlu olarak da devlet büyüklerini gören Kabaklı, "...*humeyni tozunu da üstlerine atarak anarşist kalıbı içine sürüklenmelerini demokrasiye de uzanan bir el olarak*" görmüştür.³³¹

³²⁹ Nazlı Ilıcak, "Demirel'in freni patlayınca...", **Tercüman Gazetesi**, 06.09.1985, no:8450, s.1,10.

³³⁰ Ahmet Kabaklı, "Hedef İktidar Mıdır?", **Tercüman Gazetesi**, 18.10.1985, 8492, s.2.

³³¹ Ahmet Kabaklı, "Yerli Dehanın Tezgahı", **Tercüman Gazetesi**, 18.03.1989, no:8724, s.2.

4.2.2.23. 27 Mart 1989

27 Mart tarihinde Ahmet Kabaklı "*Din, Sadece Bir Vicdan İşi Mi?*" başlıklı köşe yazısında şu noktalara dikkat çekmiştir. Laikliğin devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılması olduğunu ifade ederken, devletin milletin dini yaşayışına müdahalesinin de olmaması gerektiğini dile getirmiştir. Üniversitelere verilen muhtariyetin diyanetin eline verilmeyişini eleştirerek, "*...verilmesin ki gazeteler irtica var, laiklik ilkesi çiğneniyor gibi haberler yapsınlar, politikacılar da laikliğin ticaretini yapsınlar. Tüm bunlara binaen dış mihraklar insanların dini inanışlarını kullanarak ülkeyi bölme planları yaparak gençlerimizin de akıllarına girebilsinler*" diyerek eleştiride bulunmuştur.³³²

Neticede: Basın, bir ülkede olup bitenleri halka iletebilen araç olması nedeniyle "*dördüncü güç*" olarak tasvir edilmiştir.³³³ Bir nevi halk ile hükümet arasındaki ilişkiyi tesis etmiştir. Tarafsız bir şekilde haberleri aktarması gereken basın, Türkiye'de zaman zaman sağ-sol tandanslı ideolojilerden birine doğru kaymıştır ki; 1980-1989 yıllarında da böyle olmuştur. Hem partilerin hem de seçmenlerin basına ihtiyacı her zaman vardır. Seçmen kendisine sunulan vaatleri basın sayesinde öğrenmiş ve iktidara yakışacağını düşündüğü parti hakkında bilgi sahibi olmuştur. Aynı minvalde siyasi partiler de seslerini duyurabilmek için basının gücüne ihtiyaç duymuşlardır.

1980 Darbesinden sonra basın özgürlüğü, getirilen yasaklar ile kısıtlanmıştır. Sıkıyönetim döneminde kısıtlama getirilmesi normal karşılanırken, bu dönem sona erip demokratik düzene geçildiğinde bu kısıtlamaların devam etmesi antidemokratik bir hareket olarak değerlendirilmiştir. 1983 yılından sonra da gazetelerin yasaklarla karşılaştığı görülmüştür. Bu bölümde incelenen Tercüman ve Cumhuriyet Gazeteleri haberlerine bakıldığında; dönemin muhalif gazetesi olarak kabul edilen Tercüman Gazetesi'nin kapatılma korkusundan ötürü ılımlı muhalefet yürütme yolunda ilerlediğini görülmüştür. Cumhuriyet Gazetesi'nin ise tamamen askeri yönetim taraftarı olduğu ve doğru-yanlış ayrımı yapmadan her haberi olumlu gösterme çabası içerisinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Her iki gazetede de 12 Eylül 1980 Darbesi'nin halk tarafından beklenen ve istenen bir durum olarak gösterildiği, Kenan Evren'in kurtarıcı olarak tasvir edildiğini görmekteyiz. Halk yalnızca ülkede bitmek bilmeyen ve gitgide çoğalan anarşi olayları sebebiyle askerin yönetime el koymasını memnuniyetle karşılamışken, bu durumun topyekûn tüm sahalara yayılması,

³³² Ahmet Kabaklı, "*Din, Sadece Vicdan İşi Mi?*", **Tercüman Gazetesi**, 27.03.1989, no:8733, s.2.

³³³ Erdem Taşdemir, "1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı Ve Basın-Siyaset İlişkisi", *Selçuk İletişim Dergisi*, C.3, S.4, 2005, s.173.

özgür bir basının kabul edebileceği iş değildir. Yasaklardan kaçınmak ve kapatılma korkusu üzerine yazılmış haberler aşikardır.

Öte taraftan Cumhuriyet Gazetesi köşe yazarı Uğur Mumcu'nun bazı eleştirel yazıları sebebiyle bir süre gazetede yazılarının çıkmadığını ve kendisinin mahkemelerde yargılandığını belirtmek gerekir. Aynı şekilde Tercüman Gazetesi'nde köşe yazarı olan Nazlı Ilıcak'ın ilk etapta eleştirel yazılar ile gündemi aktardığı ancak kısa bir süre sonra yazılarının gazetede yer almadığını ve en nihayetinde ise ılımlı bir üslupla yazılarına kaldığı yerden devam ettiği görülmüştür.

Kenan Evren parlamenter demokrasiyi getirmek istediğini her konuşmasında vurgulamıştır. Bunun için gerekli adımları atmaya çalışan Evren, 1982 Anayasası'nı referandum ile halkoyuna sunmuştur. Fakat bu anayasanın kabul edilmesi ile kendisinin de cumhurbaşkanı olarak seçileceğini yeni anayasanın geçici maddelerine ekletmiştir. Oy kullanmayanlar için para cezasının uygulanacağı da özellikle belirtilmiştir. İşte bu yaptırıma müteakip Cumhuriyet Gazetesi manşetlerinde eleştirel bir dil kullanmayı tercih etmiştir.

2 Nisan 1982 tarihli gazetede *"1961 Anayasası temel alınmalı"* manşetli yazıda Anayasa Mahkemesinin raporuna yer verilerek, cumhurbaşkanını parlamentonun seçmesinin doğru olacağı, başkanlık sisteminin diktatörlüğe yol açacağı belirtilerek, belli kısıtlama ve cezai yaptırımlarla cumhurbaşkanının seçilmesinin demokratik ilkelerle örtüşmeyeceği vurgulanmıştır.³³⁴

15 Eylül 1984 tarihli gazete manşetinde de Kenan Evren'e karşı aydınların bir eleştirisi yer almıştır. Anayasanın asıl ve geçici maddelerinde değişiklik yapılması için çeşitli kesimlerdeki aydınlar tarafından imzalanmış olan raporu Evren'in kabul etmemesi ve bu aydınların haklarında yargılama kararı alınması üzerine *"Demokrasi özlemi suç değildir"* manşetli haberde Uğur Mumcu'nun demokrasi isteyen yurttaşların hain olarak tarif edilmesini acı ve yanlış bir ironi olarak yorumlamıştır.³³⁵

Özetle 10 yıllık basın taraması ile elde edilen verilere göre 1984 yılına kadar tarafı ne olursa olsun Türk basını tarafından askerî yönetim tarafından yapılan tüm çalışmaların olumlu atfedilmeye çalışıldığı görülmüştür. Sivil yönetimin yavaş yavaş da olsa ipleri tekrar eline almasıyla birlikte basının da canlanmaya ve asli görevini yerine getirmeye

³³⁴ "1961 Anayasası temel alınmalı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.04.1982, no:20712, s.1,6.

³³⁵ "Demokrasi özlemi suç değildir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.09.1984, no:21569, s.1,7.

başladığı anlaşılmıştır. Özellikle 1984-1985 yıllarından itibaren Kenan Evren'in darbe dönemindeki faaliyetlerinin eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmeye tabi tutulduğu bu minvalde Evren'in demokrasiden uzak bir görüntü çizdiği vurgulanmıştır. Evet, lke anarşiden büyük oranda temizlenmiş ve 1983 genel seçimleri ile demokrasiye geçilmiştir. Fakat uygulama noktasında eksikler de devam etmiştir.



5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kenan Evren'in demokrasi hakkındaki görüşleri okul çağlarından itibaren şekillenmeye başlamıştır. Döneminin siyasi partilerini gözlemleyen Kenan Evren, demokratik bir düzende Atatürk İlke ve İnkılaplarının ön planda tutulması kanaatine varmıştır ve yönetim hayatı boyunca bu düşüncesini her konuşmasında dile getirmiştir. Demokrasinin Atatürk ilkeleri çerçevesinde halkın özgür iradesi ve düşünceleri ile birleşerek gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bu türden düşüncelerine rağmen 12 Eylül 1980 Darbesini gerçekleştiren Kenan Evren'in, Türkiye'de demokrasiyi sekteye uğrattığına dair genel görüş hâkimdir. 12 Eylül Darbesi'ne sebep olarak da Kenan Evren, ülke içindeki terör olaylarını, dönemin siyasilerinin koltuk sevdasına düşüp ülkeyi bu durumdan kurtarabilecek adımların atılmayışını ve dış siyasette de kötü gidişatın olmasını ve Türkiye'de demokrasinin işlerliğini kaybetmesini göstermiştir. Neticede bu sebeplerden ötürü Kenan Evren, 12 Eylül 1980 Darbesini gerçekleştirmiş ve siyasi tarih sahnesine çıkmıştır.

Bu tarihten sonra Kenan Evren öncelikle sıkıyönetim dahilinde yasaklar getirerek ülkeyi anarşiye sürükleyen her türlü kıvılcımı engelleme yoluna gitmiştir. 1961 Anayasası'nın ülke sorunlarını çözüme kavuşturamadığı ve eksiklerinin olduğu düşüncesi ile 1982 Anayasasını hazırlamış ardından referandum ile halkoyuna sunarak demokratik yollardan anayasanın kabulünü sağlamıştır. Fakat oy verme konusunda reylerini kullanmayanlara cezai yaptırımlar uygulanacağı ifade edilmiş ve anayasaya hayır diyenlerin vatan haini oldukları empoze edilmiştir. Demokrasi tekrardan kurulmaya çalışılırken bu türden söylem ve eylemler demokrasinin temelini sarsmıştır. 1982 Anayasası'nın kabulü ile Kenan Evren'in de cumhurbaşkanı seçilmiş olması da demokratik bir hareket değildir. Dönemin bazı gazetecileri de bu durumu eleştirmiş, ayrı bir seçim ile cumhurbaşkanı seçilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türkiye'de siyasi partiler kapatılmış, parti yönetici ve üyelerine ise 5-10 yıl siyaset yasağı getirilmiştir. Kenan Evren darbe öncesindeki anarşi ortamına geri dönülmemesi için, bu yasakların getirildiğini ifade etmiştir. İlaveten, eski siyasetçilerin yeni kurulacak siyasi partilere girmesi ve kamuoyunda yeni anayasa ile geçici maddelerle ilgili eleştiride bulunmak da yasaklanmıştır. 12 Eylül Darbesini gerçekleştirenlere karşı yapılan eleştirilerde cezai yaptırımlarla karşılanmıştır. Tüm bunlar demokratik düzenin tekrar tesis edilme sürecinde düşünce özgürlüğüne engel olmuştur. Öte yandan konuşmalarında ülke yönetimini sivillere bırakacağını altını çizen Kenan Evren, Danışma Meclisine ve Anayasa Komisyonuna, Siyasi Partiler Kanunu ve Seçimler

Kanunu'nu hazırlaması direktifini vererek demokrasi merdiveninde ilk basamağa adım atmıştır. 24 Nisan 1983 tarihinde Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiştir. Fakat yeni kurulacak olan siyasi partilerin yasaklar çerçevesine sığdırılması ve sadece askeri yönetime yakın kişilerin parti kurmalarının desteklenmesi, sınırları çizilmiş bir demokrasi anlayışını göstermiştir.

6 Kasım 1983 tarihinde darbe sonrası ilk genel seçimler yapılmış ve hükümet ANAP (Turgut Özal) tarafından kurulmuştur. Böylece tüm demokratik eksikliklere rağmen ülke yönetimi tekrardan peyderpey sivilin eline geçmeye başlamıştır.

Kenan Evren tüm konuşmalarında parlamenter demokrasiyi benimsediğini ifade etmiştir ve en nihayetinde 1983 seçimleri ile halkın iradesine dayalı bir parlamento kurulmuştur. Bu tarihten sonra Kenan Evren'in söylev ve demeçlerinde demokrasiden ziyade "Laiklik" kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Demokrasi insan haklarını koruyan bir rejimdir. Fakat dönem içinde türbanlıların okuma ve çalışma hayatının engellenmesi kişi din ve vicdan hürriyetine aykırı bir davranıştır. Kenan Evren, dinin kullanılarak irticai faaliyetlerin planlandığını ve bu türden kişilerin orduya kadar girerek amaçlarının ülkeyi bölmek olduğunu ileri sürerek türban yasaklarını doğru bir tutum olarak değerlendirmiştir. Konuşmalarında bir din adamının çocuğu olduğunun altını her defasında çizen Evren, halkı bu söylemleriyle yanında tutmaya çalışmıştır. Fakat yapmış olduğu uygulamalara bakıldığında demokrasinin kurallarını ihlal ettiği görülmüştür. Laikliğin tehlikede olduğunu öne süren Evren, önceliğin Atatürk İlkelerine bağlılık olduğunu ifade ederek yasakların ülkeyi korumak amacıyla mecburiyetten konulduğunu savunmuştur.

Sendikaları kapatmış, sağ-sol davasına dönüşebilecek tüm faaliyetleri engellemiş hatta bazı kitapları yasaklı ilan ederek toplatmıştır. İstatistiklere göre 1980-1989 yılları arasında okuma oranında büyük bir düşüş yaşanmıştır. İlaveten basına yasaklar getirilmiş, bir çok haber sansürlenmiş ve muhalif olan birçok gazete, dergi kapatılmış; gazeteciler yargılanmıştır. Bu uygulamalardan çıkan sonuç, düşünce özgürlüğünün kısıtlandığıdır. Yasaklar fanusunda demokrasi tohumu yetiştirilmeye çalışıldığı görülmüştür.

Özetle Kenan Evren, 12 Eylül 1980 sonrasında Türkiye'de anarşi ve terörü büyük oranda durdurmuş, huzur ortamını sağlamıştır. Türkiye'de tekrar parlamenter demokrasi kurulmuştur. Ancak Evren'in söylemleri ile eylemleri arasındaki zıtlıklar ve etkili olduğu dönemde yasaklara dayalı bir yönetim anlayışı sergilemesi Türkiye'de demokrasinin temellerinin 1980 sonrasında sağlam atılamamasına neden olmuştur.

6. KAYNAKÇA

DEVLET ARŞİVLERİ

Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0/580-31-11/27.06.1983, s.1-4.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0/454-53-18/30.08.1977, s.1-3.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/369-82-16/24.02.1978,s.1.

TELİF VE TETKİK ESERLER

1. KİTAPLAR

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul 1992.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Baskı 7, İmaj Yayınevi, Ankara 2009.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Baskı 21, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Kasım 2016.

Arcayürek, Cüneyt, *12 Eylül'e Doğru Koşar Adım Kasım 1979 Nisan 1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara Mart 1986.

Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya Hesaplaşması*, Bilgi Yayınevi, Ankara Mayıs 1990.

Arcayürek, Cüneyt, *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*, Bilgi Yayınevi, Ankara Haziran 1986.

Arcayürek, Cüneyt, *Namı 864 Rakımlı Tepe ÇANKAYA*, Ankara: Bilgi Yayınevi, Ankara Ekim 1989.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Baskı 20, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Bağlı, Mazhar, *Bir Bakışta Türkiye'nin Demokrasi Tarihi Ve Demokratikleşme*, T.C. Gençlik Ve Spor Bakanlığı, Ankara 2013.

Baransel, K. Ali, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981.

- Baransel, K. Ali, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- Baransel, K. Ali, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.
- Baransel, K. Ali, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev Ve Demeçleri (9 Kasım 1987-9 Kasım 1988)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1988.
- Barlas, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994.
- Batur, Muhsin, *Anılar Ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul Haziran 1985.
- Can, Ahmet Tahir, *Nasıl Darbe Yaptım? Kenan Evren 12 Eylül'ü Anlatıyor*, Edt: V. Hüseyin Kaya, Anatolia Kitap, İstanbul Ocak 2012.
- Çelebi, Onur, *Siyasi Yasakların Sonu: 6 Eylül 1987 Referandumu*, Baskı:1, Kriter Yayınları, 2021.
- Çetingüleç, Mehmet, *Ecevit'in Anıları 12 Yıl Saklı Tutulan "Veda" Sohbetleri*, Baskı 4, Doğan Kitap, İstanbul Mart 2018.
- Çölaşan, Emin, *Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz*, Baskı 2, Milliyet Yayınları, Aralık 1985.
- Erbakan, Necmettin, *Erbakan Açıklıyor: Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılgılar*, Rehber Yayıncılık, Ankara.
- Erdem, Tarhan, *Anayasalar Ve Belgeler 1876-2012*, Doğan Kitap, İstanbul Kasım 2012.
- Ertan, Temuçin Faik (ed.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Baskı 2, Siyasal Kitabevi, Ankara Şubat 2012.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, Milliyet Yayınları, Kasım 1990.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 2, Milliyet Yayınları, Ocak 1991.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 4, Milliyet Yayınları, Haziran 1991.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 5, Milliyet Yayınları, Eylül 1991.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 6, Milliyet Yayınları, Mart 1992.
- Evren, Kenan, *Seçme Konuşmalar 12 Eylül 1980/ 6 Kasım 1989*, Doğan Kitap, İstanbul Eylül 2000.

- Evren,Kenan,*Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 3, Milliyet Yayınları, Ocak 1991.
- Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Baskı 2, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1998.
- Günel, Erdoğan, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*, Edt: Z. Aybike Yılmaz, Kara Kutu Yayınları, Nisan İstanbul 2009.
- Güneş, Turan, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Haz: Hurşit Güneş, Ümit Yayıncılık, Ankara Aralık 1996.
- İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler 2*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Karavelioğlu, Kamil, *Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Gürer Yayınları, İstanbul Mayıs 2007.
- Karpat, Kemal H.,*Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul Nisan 2010.
- Mutlu, N. Yücel, *İslam, Laiklik ve Kenan Evren Bir Atatürkçü'nün İslam ve Müslümanlara Bakışı ve Davranışları Üzerine Araştırma*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1995.
- Oran, Baskın, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, Basım 8, Bilgi Yayınevi, Ankara Aralık 1989.
- Sağırsoy, İlter, Alo, *Ben Kenan Evren...*, Baskı 2, Yurt-Kitap Yayın, Ankara 1989.
- Sucu, Mehmet, *12 Eylül Yasakları*, Edt: Abdullah Demir, Günizi Yayıncılık: İstanbul Eylül 2005.
- Tanör, Bülent, "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Der: Sina Akşin, Cilt 5, Cem Yayınevi, İstanbul 2011.
- Tomanbay, Mehmet, *Türkiye'de Siyasetin Demokratikleşmesi Siyasi Partiler ve Seçim Yasasında Değişiklik Önerileri*
- Turan, Ahmet, *Darbe Arası Türkiye 27 Mayıs 12 Mart 12 Eylül Anılar Gözlemler Tanıklıklar*, Haz. Emin Turan, Resital Yayıncılık, İstanbul Ekim 2007.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi V Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara Ocak 2002.
- Yazar:?,*Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Biyografisi*, Yayınevi:?, Yıl:?

Yılmaz, Hakan, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, Timaş Yayınları, İstanbul Eylül 2000.

2. MAKALELER

Çelebi, Onur, "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı: İsmet İnönü'nün 14-26 Eylül 1947 Tarihli Yurtiçi Gezisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:10, S:54, Yıl:2017, ss.279-297.

Çelebi, Onur, "Türkiye'de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri", *Turkish Studies*, C.10, S.1, Kış 2015, ss.251-272.

Dursun, Soner, "Türkiye'nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:16, S:17, Bahar-Güz 2008, ss.421-433.

Dündar, Lale, "12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:?,S.16, 2016, ss.125-154.

Evren, Kenan, "Hükümet Programı ve Güven Oyu" *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C:1, S:?, Eylül 1980, ss.96-98.

İlgaz, Ceyda, "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönem Ve Türk Basını", *İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, C:?,S.17, 2012, ss.115-120.

Mankan, Veysel, "Demokrasinin Tarihsel Evrimi", *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi Ve İdari Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.2, 2020, ss.119-136.

Özkorkut, Nevin Ünal, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devletindeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S.3, 2002, ss.65-81.

Sabuncu, M. Yavuz, "Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C.22, S.1, 2006, ss.191-197.

Taşdemir, Erdem, "1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı Ve Basın-Siyaset İlişkisi", *Selçuk İletişim Dergisi*, C.3, S.4, 2005, ss.173-180.

Tunç, Hasan, "Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, S.1-2, 2008, ss.1113-1132.

Türe, Esra, "Kenan Evren'in 12 Eylül Sonrası Darbeye Meşruiyet Kazandırma Söylemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:12, S.67,2019, ss.400-407.

Yıldırım, Zafer, "Basın Özgürlüğü Ve 12 Eylül Müdahalesinde Ordu-Basın İlişkisi", *Mevzuat Dergisi*, C.9, S.103, 2006, ss.1-15.

3. TEZLER

Akal, Merziye, *12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi Ve 28 Şubat Sürecinde Bir Politikacı Olarak Süleyman Demirel'in Farklı Konum Ve Tepkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.

Akkurt, Ülker, *Türkiye'de Bürokrasi Ve Demokrasi İlişkisi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2010.

Arkan, Alkan Hazar, *1961 Ve 1982 Anayasalarının Yapım Süreçlerinin Anayasal Gelişmelere Ve Demokrasiye Olan Etkileri*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2017.

Aşık, Oğuz, *Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında Değişen Demokrasi Anlayışı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2019.

Aşık, Süleyman, *Türkiye'de Demokrasinin Yeniden İnşası Sürecinde Anavatan Partisi (1983-1991)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa 2018.

Avcı, Mücahit, *İç Ve Dış Etkenler Açısından Türkiye'de 1960 Ve 1980 Askeri Müdahaleleri Sonrası Demokrasi Geçiş Süreçlerinin Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2019.

Barut, İrfan, *Türkiye'de 1980 Sonrası Siyasal İktidar, Medya ve Demokrasi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2017.

Bekcan, Umut, *Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2005.

- Bozkurt Dadak, Şeyma Nur, *1937'den Günümüze Türkiye'de Sekülerizm Ve Laiklik Anlayışının Bürokrasi-Devlet İlişkisindeki Değişimin Zihniyet Analizi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Sosyal Yapı Ve Sosyal Çalışma Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Kasım 2019.
- Budak, Gamze, *Osmanlı'dan 12 Eylül'e Ordu-Siyaset İlişkisi Ve Türk Basınında 12 Eylül 1980 Darbesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Aralık 2017.
- Çay, Fidel, *1980'den Sonra Sosyal Demokrasinin Değişimi ve Dönüşümü: Türkiye Örneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay Nisan 2006.
- İpekliler, Muhlis, *Anılarda 12 Eylül Dönemi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.
- Öcal, Fatih, *1980 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci 'TBMM'de Yapılan Tartışmalar ve Bu Tartışmaların Basına Yansıması*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı 2022.
- Öner, Berkay Ali, *12 Eylül 1980 Darbesi Ve Ulusu Hükümeti'nin Türkiye'de Dış Politikası*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2021.
- Önkaş, Hasan, *1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Demokrasi: CHP Örneği*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2006.
- Özbek, Sevda, *Darbeler Ve Bab-ı Ali Baskını*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
- Özdemir, Mine, *1980 Sonrası Türk Toplumunun Yazılı Basın Yoluyla Siyasi Yaşama Dair Bilgilendirilme Süreci*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009.
- Özkan, Mustafa Boran, *Demokrasinin Kurumsallaşması Üzerine Bir Deneme: 1982'den Sonra Türkiye'de Demokrasi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli Nisan 2010.

Salihpaşaoğlu, Yaşar, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.

Sümer, Osman, *Demokratikleşme Bağlamında Otorite Ve Özgürlük*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.

Tekelioğlu, Osman, *Türkiye’de Askeri Darbelerin Ve Darbe Girişimlerinin Bürokrasi Üzerine Etkileri (1909-1980)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2018.

Tekerek, Meltem, *12 Eylül Askeri Müdahalesi Ve Ekonomi Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012.

Utma, Ahmet Mert, *1980 Sonrası Türkiye’sinde Medya-Siyasi İktidar İlişkisi*, Ondokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2010.

Vardal, Z. Burcu, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü Ve 2003 Yılı Sonrası Uygulamalar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.

Yaşar, Öznur, *Türk Siyasetinde Çizgisel Mizah Ve Demokrasi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2015.

Yavuz, Ersin, *1982 Sonrası Anayasa Mahkemesinin Verdiği Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Demokratikleşme Bağlamında İncelenmesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli Kasım 2015.

SÜRELİ YAYINLAR

"10 yıllık ipotek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.09.1982, no:20886, s.1,11.

"1961 Anayasası temel alınmalı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.04.1982, no:20712, s.1,6.

"45 milyon, demokratik rejimden vazgeçemez", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.08.1981, no:20500, s.1,7.

"Ana Hedef Atatürkçülük", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.1,9.

"Anayasa kabul edilirse Evren cumhurbaşkanı olacak. Parti yöneticileri 10 yıl siyaset yapamayacak", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.10.1982, no:20908, s.1,10.

"Anayasaya kefilim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.10.1982, no:20913, s.1,9.

"Ankara'da 'yanıt' gerginliği...Evren yetkisini aştı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 06.09.1985, no:21920, s.1,13.

"Ayetle laiklik savunulamaz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.01.1987, no:22416, s.1,8.

"Bakanlar Kurulu Açıklandı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.09.1980, no:20173, s.1.

"Başörtüsüne ilk yasak Ankara'dan", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.01.1987, no:22406, s.1,13.

"Bayar Anayasa için Evren'e Mektup Yazdı",**Milliyet Gazetesi**, 04.10.1982, no:12544, s.1,8.

"Cumhurbaşkanı "diktatörce davranmadık" dedi... Evren: Hükümete fazla karışılmaz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.05.1984, no:21464, s.1,7.

"Cumhurbaşkanı, "Anayasa'da delik açtırmam" dedi... Evren: Çok aydın gördük", **Cumhuriyet Gazetesi**, 29.05.1984, no:21465, s.1,7.

"Çeker giderim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 19.10.1985, no:21963, s.1.

"Değişiklik yapılan Sıkıyönetim Yasası Yürürlüğe girdi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.09.1980, no:20173, s.1,7

"Demirel'den Evren'e yanıt", **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.09.1985, no:21919, s.1,11.

"Demokrasi için görev günü", **Cumhuriyet Gazetesi**, 07.11.1982, no:20926, s.1,11.

"Demokrasi için söz seçmenin", **Cumhuriyet Gazetesi**, 06.11.1983, no:21260, s.1.

"Demokrasi özlemi suç değildir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.09.1984, no:21569, s.1,7.

"Demokrasi tartışması", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.11.1988, no:23067, s.1,10.

"Demokrasi, susan Türkiye mantığı ile savunulamaz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.09.1985, no:21918, s.1,11.

"Demokrasiye İkinci Adım Atıldı Anayasa Tasarısı Danışma Meclisine", **Tercüman Gazetesi**, 18.07.1982, no:7348, s.1.

"Demokrasiyi geciktiren bir ara dönem yaratılıyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.09.1982, no:20881, s.1.

"Demokrat Partinin Yurdun Birçok İllerinde Seçimi Kazandığı Anlaşıldı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.05.1950, no:9255, s.1,3.

"Durum ve Zaman", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.09.1980, no:20167, s.1,7.

"Ecevit de Evren'e yanıt verdi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 07.09.1985, no:21921, s.1,11.

"Emekli Amiral Bülent Ulusu Başbakan Oldu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21.09.1980, no:20172, s.1.

"Eski siyasilere getirilen yasak eleştirilere konu oldu", **Milliyet Gazetesi**, 21.10.1982, no:12561, s.1,6.

"Evde, işyerinde sokakta siyasi meselelerle uğraşmayın", **Tercüman Gazetesi**, 28.10.1982, no:7447, s.1,11.

"Evine Giderken Silahlı Saldırıya Uğrayan Abdi İpekçi öldürüldü", **Milliyet Gazetesi**, 02.02.1979, no:11226, s.1.

"Evren' Anayasa'ya ben kefil oluyorum", **Tercüman Gazetesi**, 25.10.1982, no:7444, s.1,11.

"Evren «12 Eylül hareketi yapılmasaydı, belki de NATO Genelkurmay Başkanları Türkiye'ye gelemezdi»,", **Tercüman Gazetesi**, 20.09.1981, no:7059, s.1,14.

"Evren'affa karşı değil", **Cumhuriyet Gazetesi**, 24.10.1986, no:22328, s.1,15.

"Evren, Askere çamur atıyorlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.03.1988, no:22826, s.1,13.

"Evren: "Anayasa'ya karşı olanlar, 12 Eylül'e karşı olanlardır"", **Tercüman Gazetesi**, 02.10.1982, no:7421, s.1,12.

"Evren: 10 yıllık siyaset yasağını millet rahat etsin diye koyduk", **Cumhuriyet Gazetesi**, 26.10.1982, no:20914, s.1,11.

"Evren: Anayasaya karşı çıkanlar gözlerine kara gözlük takanlardır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 27.10.1982, no:20915, s.1,11.

"Evren: Bize güveniyorsanız Anayasaya evet dersiniz..."Anayasa için hayır diyen menfi düşünceliler ile mücadele edeceğiz,,", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.10.1982, no:20890, s.1.

"Evren: Çankırı'daki uyarımın üstüne işler yoluna girdi. "Kim parti kurarsa kursun diyemeyiz""", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.05.1983, no:21090, s.1,11.

"Evren: Demokrasiye geçiş aceleye getirilmeyecek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.07.1981, no:20466 s.1,7.

"Evren: 'Devleti yıllarca idare etmek niyetinde değiliz..."", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.10.1980, no:20184, s.1,7.

"Evren: Dış güçlerle işbirliği yapanlar Anayasaya "hayır" kampanyası açtı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.08.1982, no:20860, s.1,11.

"Evren: Diktatörlük heveslisi değiliz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.10.1982, no:20916, s.1,11.

"Evren: Hedefimiz sonbaharda genel seçimlerin yapılmasıdır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.01.1983, no:20981, s.1,9.

"Evren: Her gün biraz daha iyiye gidiyoruz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.05.1981, no:20381, s.1.

"Evren: İrtica var", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1987, no:22405, s.1,13.

"Evren: İstikrar 2-3 parti ile oluyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.08.1983, no:21180, s.1,11.

"Evren: Kapatılan partilerin devamıym denilemeyecektir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.05.1983, no:21091, s.1,11.

"Evren: Koalisjonsuz hükümet gerçekleşti", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.11.1983, no:21263, s.1,6.

"Evren: Laiklikten taviz vermeyiz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.01.1987, no:22397, s.1.

"Evren: MGK icraatını sürdüreceğ bir yönetimi seçeceğinize inanıyorum", **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.11.1983, no:21259, s.1,6.

"Evren: Ordu her zaman ulusuna yardım edip kışlaya dönmüştür", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.08.1981, no:20500, s.1,7.

"Evren: Ordu, politika batağına batırılmadı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.07.1983, no:21138, s.1.

"Evren: Seçim 6 Kasım'da", **Tercüman Gazetesi**, 30.04.1983, no:7631, s.1,14.

"Evren: Şimdi inadına parti kuruyorlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.07.1983, no:21139, s.1.

"Evren: Yönetim Seçimle gelmiş bir hükümete teslim edilecektir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.09.1981, no:20521, s.1.

"Evren'den açıklama: Silahlı Kuvvetler'in laiklik konusundaki duyarlılığı tabiidir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.03.1989, no:23192, s.1,17.

"Evren'den uyarılar...Bugün susması gerekenler bile her gün konuşuyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.09.1985, no:21916, s.1,8.

"Geçici Anayasa İçin Çalışmalar Sürüyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.09.1980, no:20167, s.1,7.

"Hoşgeldin Demokrasi", **Tercüman Gazetesi**, 25.04.1983, no:7626, s.1,14.

"İç basın", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.07.1983, no:21146, s.2.

"İç basın", **Cumhuriyet Gazetesi**, 26.09.1982, no:20887, s.7.

"İnönü: 12 Eylül öncesine düşmemenin yolu kısıtlayıcı değil, düzenleyici olmaktadır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.05.1983, no:21105, s.1,13.

"Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden oluşuyor", **Tercüman Gazetesi**, 01.07.1981, no:6980, s.1,14.

"Laikliği ancak demokrasi korur", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.01.1987, no:22407, s.1,10.

"Laiklik fiilen ayaklar altındadır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.01.1987, no:22407, s.1,8.

"Mecliste demokrasi günü", **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.05.1988, no:22881, s.1,10.

"MGK açıkladı: Siyasi faaliyet yasağı sürüyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.06.1981, no:20414, s.1,7.

"ORG. EVREN 'Anarşi ve terör bozguna uğratılıp, susturuldu'", **Tercüman Gazetesi**, 01.01.1981, no:6799, s.1,10.

"Org. General Evren, MGK'nın İlkelerini Açıkladı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.1,9.

"Özal 8. cumhurbaşkanı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.11.1989, no:23417, s.1,10.

"Parlamento ve Hükümet Feshedildi. Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu.", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.10.1980, no:20163, s.1.

"Partilerin yöneticileri dışındaki partililer Anayasa konusunda görüş bildirebilecek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.08.1982, no:20835, s.1,7.

"Partililere Kurucu Meclis Kapalı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.07.1981, no:20442, s.1,7.

"Resmi açıklamalar dışında bilgi alamadık,,", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1981, no:20269, s.1,5.

"Seçim 6 kasımda Evren: Doğru dürüst partiler kursunlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.04.1983, no:21075, s.1,10.

"Sendikasız Demokrasi Amaçlanıyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.08.1982, no:20850, s.1-11.

"SHP: Yeni anayasa", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.01.1987, no:22408, s.1.

"Siyasi faaliyetler durduruldu, Parlamenterlerin durumu, Yöneticilerin görevi sürecektir, İşçi hakları korunacak...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.1,9.

"Susan Türkiye hep demokrasi dışı kalır", **Tercüman Gazetesi**, 05.09.1985, no:8449, s.1,10.

"Tasarı demokrasi getirmez", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.07.1982, no:20821, s.1,5.

"Tasarı, devlete baskı kurma olanağı veriyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.07.1982, no:20821, s.1,5.

"Türkiye'nin Kahraman Silahlı Kuvvetlerimiz Tarafından İdaresinin İkinci Günündeyiz. Meclis Feshedildi, yeni Anayasa ve Demokratik Müesseselerin Kurulma hazırlığına başlandı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.05.1960, no:12.867, s.1-2.

"Yedinci cumhurbaşkanı halkoyu ile seçilecek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.07.1982, no:20814, s.1,11.

"Yeni anayasa hazırlanacak", **Tercüman Gazetesi**, 13.09.1980, no:6692, s.1,9.

"Yeni Anayasa ile yeni bir dönem Evren Cumhurbaşkanı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.11.1982, no:20927, s.1.

"Yeni siyasal dönem başladı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.04.1983, no:21070, s.1.

Akbal, Oktay, "Başlıca Sorunlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.10.1980, no:20189, s.2.

Akbal, Oktay, "Ulusumuza En Yakışan Sistem", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.05.1981, no:20383, s.2.

Akbal, Oktay, "Yeni Bir Tarih Yaprığı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13.09.1980, no:20164, s.2.

Anday, Melih Cevdet, "Evet,,in, "Hayır,,ın Anlamları", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.09.1982, no:20871, s.2.

Arcayürek, Cüneyt, "Çankaya tartışması", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1988, no:22765, s.1,13.

Baydar, Yavuz, "Tam demokrasiye çok yolunuz var", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.06.1986, no:22215, s.1,10.

Bildirici, Faruk, "Evren: Gerekirse seçimleri ertelerim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.06.1983, no:21108, s.1,11.

Bildirici, Faruk; Uysal, Hasan, "Evren: Parti enflasyonu oyununa gelmeyeceğiz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.07.1983, no:21140, s.1,11.

Değer, Evren; Tıgılı, Nihat, "Demokrasi tartışması", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03.05.1988, no:22880, s.1,13.

Doğan, Yalçın, "Evren: Anayasanın bazı maddeleri değişebilir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.11.1985, no:21987, s.1,12.

Doğan, Yalçın, "Polis tasarısı demokrasiye aykırı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.06.1985, no:21838, s.1,6.

Doğan, Yalçın, "Seçimle gelecek bir parlamentonun üzerinde bir güç tasavvur edemem", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.04.1982, no:20735, s.1,11.

Doğan, Yalçın, "Türk Ordusu iktidarda kalmayı reddediyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.09.1981, no:20531, s.1.

Ilıcak, Nazlı, "Acı tebessüm", **Tercüman Gazetesi**, 21.09.1980, no:6700, s.1,12.

Ilıcak, Nazlı, "Cumhuriyeti koruma ve kollama hareketi", **Tercüman Gazetesi**, 18.09.1980, no:6697, s.1,12.

Ilıcak, Nazlı, "Demirel'in freni patlayınca...", **Tercüman Gazetesi**, 06.09.1985, no:8450, s.1,10.

İlhan, Selçuk, "Öz ve Biçim", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1987, no:22405, s.2.

Kabacalı, Alpay, "Basın Ne Diyor?", **Cumhuriyet Gazetesi**, 18.09.1980, no:20169, s.2.

Kabacalı, Alpay, "Basın Ne Diyor?", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.09.1980, no:20176, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Anayasa'nın Kıvamı...", **Tercüman Gazetesi**, 01.09.1982, no:7393, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Devlet Ve Milletin Hayrına...", **Tercüman Gazetesi**, 13.09.1980, no:6692, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Din, Devlet Ve İlim", **Tercüman Gazetesi**, 15.09.1982, no:7407, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Din, Sadece Vicdan İşİ Mi?", **Tercüman Gazetesi**, 27.03.1989, no:8733, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Dogma'lardan Uzak", **Tercüman Gazetesi**, 29.09.1980, no:6708, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Hedefİktidar Mıdır?", **Tercüman Gazetesi**, 18.09.1985, no:8492, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "İyi Niyetin Otoritesi", **Tercüman Gazetesi**, 18.09.1980, no:6697, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Kaçması İstenmeyen Otobüs", **Tercüman Gazetesi**, 21.10.1982, no:7440, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Merihten Gelmediler", **Tercüman Gazetesi**, 16.09.1980, no:6695, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Ne Yavaş Ol Basıl Ne Yavuz Ol Asıl", **Tercüman Gazetesi**, 03.09.1985, no:8447, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Sebeup Nedir?", **Tercüman Gazetesi**, 20.09.1982, no:7412, s.2.

Kabaklı, Ahmet, "Yerli Dehanın Tezgahı", **Tercüman Gazetesi**, 18.03.1989, no:8724, s.2.

Kansu, Işık, "Evren: Fazla parti değil az ve öz parti istiyoruz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.06.1983, no:21126, s.1,11.

Kemal, Mehmed, "Her Şeyin Bir Başı, Bir Sonu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.09.1980, no:20171, s.5.

Ketenci, Şükran, "Türk ulusunun siyasi tercihi demokrasidir", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.07.1982, no:20829, s.1,9.

Kocagöz, Samim, "İnanarak Güvenerek Bekliyoruz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.10.1980, no:20189, s.2.

Mumcu, Uğur, "Batı...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21.09.1980, no:20172, s.1,5.

Mumcu, Uğur, "Bundan Sonra...", **Cumhuriyet Gazetesi**, 14.09.1980, no:20165, s.1,7.

Mumcu, Uğur, "Kitap Bulundurmak", **Cumhuriyet Gazetesi**, 27.09.1980, no:20178, s.1,7.

Mumcu, Uğur, "Kötü Politikacı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.10.1980, no:20182, s.1,5.

Mumcu, Uğur, "Mithat Paşa'dan Beri", **Cumhuriyet Gazetesi**, 18.09.1980, no:20169, s.1,5.

Özturanlı, M. İskender, "Anayasal Gelenekler ve Başkanlık Sistemi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.05.1982, no:20760, s.2.

Savcı, Bahri, "Evet Biz Bir Demokrasiyiz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 29.09.1980, no:20180, s.2.

WEB SAYFASI

(<https://www.google.com/search?> (Erişim Tarihi 01. Haziran 2023))

<https://islamansiklopedisi.org.tr/evren-ahmet-kenan> (Erişim: 15. Haziran 2023)

<https://www.demokrasi.gen.tr/demokrasi-ve-temel-ilkeleri/> (Erişim Tarihi 01. Haziran 2023).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/parlamenter-demokrasi-nedir-38390144> (Erişim Tarihi 18. Mayıs 2023)

<https://www.lisansegitim.com/parlamenter-sistemin-turleri/> (Erişim Tarihi 03. Haziran 2023)

<https://www.lisansegitim.com/parlamenter-sistem-ne-demek/> (Erişim Tarihi 28. Mayıs 2023)

<https://www.resmigazete.gov.tr/> (Erişim Tarihi 18. Mayıs 2023)

https://www.youtube.com/watch?v=KJ_Gskv7M6g (Erişim Tarihi 03. Mart 2023)

<https://www.youtube.com/watch?v=IWsz5Q6OvA4> (Erişim Tarihi 03. Mart 2023)



**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**